

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Географічний факультет
Кафедра географії України

І.В. Кочеткова

ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

конспект лекцій

для студентів спеціальності 242 Туризм
освітньої програми «Гастрономічний туризм»

Київ – 2023

УДК 908:379.85

Кочеткова І.В.

Туристично-краєзнавчі студії: конспект лекцій для студентів спеціальності 242 Туризм освітньої програми «Гастрономічний туризм» (електронне видання). – К., 2023. – с. 92

Рецензенти:

О.О. Любіцева – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка

С.І. Попович – кандидат історичних наук, доцент кафедри туризму Національного університету фізичного виховання і спорту України.

Рекомендовано до друку Вченою радою географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 11 від 26 травня 2023 року)

Конспект лекцій розкриває зміст дисципліни «Туристично-краєзнавчі студії», містить виклад матеріалу, що подається на лекціях.

Рекомендовано для студентів, які здобувають освіту за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра освітньої програми «Гастрономічний туризм» зі спеціальності 242 Туризм географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

© І.В. Кочеткова, 2023

ЗМІСТ

Вступ	4
Тема 1. Вступ. Краєзнавство, його сутність та зв'язок з іншими науками	6
Тема 2. Історія національного краєзнавства загалом та туристичного краєзнавства зокрема	27
Тема 3. Розвиток краєзнавства в зарубіжних країнах	47
Тема 4. Джерела краєзнавчих досліджень	49
Тема 5. Методи та методика краєзнавчих досліджень	53
Тема 6. Напрями краєзнавчих досліджень	62
Тема 7. Туристичне краєзнавство, його сутність та завдання	71
Тема 8. Музеї як об'єкти краєзнавчо-туристичної діяльності	79
Тема 9. Екскурсія як форма організації краєзнавчої інформації	83
Тема 10. Місце краєзнавчої інформації у формуванні туристичного продукту	85
Тема 11. Роль краєзнавчого руху у просуванні інформації про нематеріальну культурну спадщину України	90

ВСТУП

Дисципліна «Туристично-краєзнавчі студії» покликана розкрити значення краєзнавчих досліджень для формування туристичного та екскурсійного продукту.

Ця дисципліна є обов'язковою для підготовки фахівців з гастрономічного туризму. Вона покликана сформувати навички дослідження і узагальнення різнобічної інформації про локальну територію (край) з метою її подальшого використання задля виявлення і промоції місцевих туристичних ресурсів.

Мета дисципліни – надати теоретичні, методологічні та практичні знання для комплексної оцінки природних, історичних та культурних особливостей локальної території та застосування отриманих даних задля розв'язування складних професійних задач та практичних проблем у сфері туризму і рекреації, як в процесі навчання, так і в процесі роботи.

Завдання полягає у формуванні

- знань про джерела та методи дослідження навколишнього середовища та історико-культурної спадщини локальної території;
- здатності до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел з метою комплексної оцінки природи та культури локальної території;
- здатності застосовувати набуту інформацію про локальну територію для виокремлення місцевих туристично-рекреаційних ресурсів та їх промоції;
- здатності аналізувати рекреаційно-туристичний потенціал територій задля розробки екскурсій та турів з використанням набутої інформації краєзнавчого характеру;
- здатності здійснювати моніторинг, інтерпретувати, аналізувати та систематизувати туристичну інформацію, уміння презентувати туристичний інформаційний матеріал, зокрема шляхом краєзнавчих екскурсій і турів;
- здатності співпрацювати з місцевими громадами на основі позитивного ставлення до несхожості до інших культур, поваги до різноманітності та мультикультурності, розуміння місцевих і професійних традицій, розпізнавання міжкультурних проблем у професійній практиці.

Структура навчальної дисципліни

	НАЗВА ТЕМИ	Кількість годин		
		Лекції	Семінари	Самостійна робота
1	Вступ. Краєзнавство, його сутність та зв'язок з іншими науками	2	2	8
2	Історія національного краєзнавства загалом та туристичного краєзнавства зокрема	4	4	8
3	Розвиток краєзнавства в зарубіжних країнах	4	2	8
4	Джерела краєзнавчих досліджень	2	4	10
5	Методи та методика краєзнавчих досліджень	2	2	10
6	Напрями краєзнавчих досліджень	2	2	8
7	Туристичне краєзнавство, його сутність та завдання	2	2	8
8	Музеї як об'єкти краєзнавчо-туристичної діяльності	2	2	10
9	Екскурсія як форма організації краєзнавчої інформації	2	4	10
10	Місце краєзнавчої інформації у формуванні туристичного продукту	4	2	7
11	Роль краєзнавчого руху у просуванні інформації про нематеріальну культурну спадщину України	2	2	5
	Всього	28	28	92

Загальний обсяг **150 год.**

в тому числі:

Лекції – **28 год.**

Практичні – **28 год.**

Самостійна робота - **92 год.**

ТЕМА 1. ВСТУП. КРАЄЗНАВСТВО, ЙОГО СУТНІСТЬ ТА ЗВ'ЯЗОК З ІНШИМИ НАУКАМИ

План:

- 1. Актуальність вивчення краєзнавства загалом і туристичного краєзнавства зокрема.*
- 2. Об'єктно-предметна сутність краєзнавства*
- 3. Зв'язок краєзнавства з іншими науками*

Ключові слова: локальна територія, місцева громада, комплексні дослідження.

Актуальність вивчення краєзнавства загалом і туристичного краєзнавства зокрема. Краєзнавство є формою прояву патріотизму. В основі краєзнавчої діяльності лежать мотиви пізнати рідний край, зберегти добру пам'ять про нього і передати цей захват своєю землею якомога більшому колу співгромадян. Майже ірраціональне прагнення вивчати територію свого проживання, яке формувалося у місцевої інтелігенції (вчителі, нотаріуси, священники), як відгук на кризу ідентичності місцевих громад часів розпаду індустріалізації і урбанізації, послужило поштовхом до створення і музейної справи, і зародженню туристичних гуртків, а у народів, що прагнули своєї державності, стало підґрунтям до активізації національно-визвольних рухів. Від того, ставлення держав до краєзнавства як руху, є неоднозначним і може підтримуватися, як спроба інтеграції через місцевий патріотизм, так і переслідуватися, як спроба запобігти відцентровим процесам у поліетнічному суспільстві.

Переломні часи завжди актуалізують потребу у краєзнавчій діяльності. І завжди краєзнавство робить спробу довести свою значущість для суспільства у складні часи, які суспільство переживає. Так, у післявоєнний час 20-х років ХХ ст. у завойованій Україні краєзнавство отримало новий поштовх, намагаючись вписатися у тогочасні реалії. Докладні дослідження свого краю обґрунтовувались потребою у всебічному вивченні продуктивних сил локальних територій, активно дискутувалися методики таких досліджень і статус краєзнавства, як науки. Здобуття незалежності 1991р. дало новий поштовх краєзнавчим дослідженням з метою утвердження багатоманітності і самобутності нашої культури. Активізувався процес оформлення нових напрямків краєзнавчих досліджень відповідно до вимог сьогодення. Одним з них є туристичне краєзнавство. Війна, спричинена вторгненням Росії, наново підняла питання важливості розвитку краєзнавства і його ролі у формуванні місцевої і національної ідентичності. Фаза повномасштабного наступу Росії (з 24 лютого 2022 р.) спричинила масове переселення населення, втрату людьми місця їх традиційного давнішого проживання, руйнування поселень і спотворення ландшафтів. Трагедія війни зробила очевидною

важливість для людини її ідентифікації з місцем, локальною територією, тією, яка була частиною повсякдення і раптом стала втраченою, зміненою до невпізнання, але лишилася в пам'яті як рідний край. Водночас бачимо, що на новому місці інтеграція внутрішньо переміщених осіб відбувається з різною швидкістю і ступенем залученості до місцевої громади. Новоприбулі громадяни змінюють стиль життя і ідентичність місцевої громади по своєму розуміють і по-своєму сприймають оточуючий простір. Як вони його сприймають? Коли «край» починає сприйматися як «рідний»? Наскільки сильною є потяг людини повернутися на попередню територію проживання, яка ідентифікується як «рідний край»? Наскільки сильним буде бажання відновити його у звичному, довоєнному вигляді? Або сформувати «Новий образ» рідного краю? Які процеси відбуваються у суспільстві, де соціальна структура місцевої громади раптово починає мінятися з напливом переселенців, носіїв іншого досвіду, сформованого інакшими територіями? Відповіді на ці питання на практиці доведеться спостерігати наступні десятиліття і узагальнення цих спостережень є новітнім завданням не в останню чергу краєзнавства, роль якого полягає у дослідженні всіх аспектів функціонування місцевої громади на локальній території. Але вже зараз очевидно, що інтеграція новоприбулих має починатися з ознайомлення їх із територією, яка стала для них прихистком. Для реалізації цього завдання мають розвиватися краєзнавчі дослідження, місцева громада сама має бути зацікавлена собою і своєю територією і як наслідок, інтегрувати «нових місцевих», доступно доносячи природні, соціальні, культурні, господарські реалії нового для них місця, його історію і особливості культури. Водночас стимулювати розвиток краєзнавчих досліджень має держава, бо безконфліктне «вживання» у нове місце переселенців - в інтересах всього українського суспільства. Боротьба за незалежність продемонструвала важливість краєзнавчих досліджень і накопичених краєзнавчих знань. На їх основі можна легко довести українськість територій, тимчасово окупованих російськими загарбниками. Зрештою, ця мета реалізовується у серії відеороликів «Нескорені міста України», що демонструються на «Спільному телемарафоні», фактично «ідеологічному рупорі» держави військового часу. В основі відеороликів – краєзнавча інформація про окремі міста України, що зіштовхнулися з військовою агресією віч-на-віч чи опосередковано стали «надійним фронтом». У хвилину відеоряду вміщено віхи історії, сучасні особливості, інколи, туристичні принади цих міст, що має доводити їх значимість для країни як споконвічно невід'ємної її частини. Ці відео є прикладом розуміння нинішньою державою і суспільством значення краєзнавства для збереження незалежності і розбудови безпечного майбутнього.

Значення туристичного краєзнавства полягає у акумуляції знань про локальні території, що є основою дослідження місцевих туристичних ресурсів. Післявоєнна розбудова країни відбуватиметься, не в останню

чергу, через розвиток туризму. Постійна присутність України у інформаційному просторі інших держав, нажаль через війну, спонукатиме людей, особливо з країн, які сьогодні нам активно допомагають долати навалу ворога, відвідати нашу державу по завершенню війни. Громадяни України, переживши стрес небезпеки втратити державу, вже не сприйматимуть існування Незалежної української держави, як належне, і це стане поштовхом зацікавленості країною, її окремими регіонами, в тому числі тими, що зазнали руйнувань війною. Відбуватиметься повоєнний сплеск внутрішнього туризму ще й через відсутність фінансових можливостей у переважній більшості українців мандрувати за кордон. Тому місцеві громади мають бути готовими до прийому значної кількості туристів, мають знати з чим і як ознайомлювати туристів, накопичувати краєзнавчу інформацію. Україна не буде позиціонуватися на міжнародному туристичному ринку як «жертва війни»: наряду з показом місць, що постраждали від військової агресії РФ, має бути запропонована широка номенклатура об'єктів туристичного показу і місць відпочинку, які б ознайомлювали з різноманітною і своєрідною культурою всіх регіонів держави. Водночас, має бути збережена пам'ять про поруйновані війною регіони України, їх довоєнний вигляд і стан, життя під час війни і окупації, повоєнні руйнування і процес відновлення. Це - «краєзнавство воєнного часу», що дасть змогу зібрати, зберегти, інтерпретувати і продемонструвати широкому загалу трансформації локальної території і місцевої громади, спричинені війною, не дозволити забути Україні та світу злочини окупантів та ціну перемоги. Тобто, краєзнавство і туризм, як комплекс нагромадження, систематизації і представлення інформації про локальні території, знову «на передньому фронті» боротьби за утвердження України у світі.

Від того опанування дисципліни «Туристично-краєзнавчі студії» є важливою частиною підготовки майбутніх фахівців у сфері туризму загалом і гастрономічного туризму зокрема. Студенти мають сформувані розуміння важливості краєзнавчих досліджень і навички залучати їх результати при розробці турів. Особливо важливою є ця дисципліна для студентів ОП «Гастрономічний туризм», оскільки гастрономічна спадщина, що є ресурсом розвитку гостротуризму, є явищем локальним, міцно пов'язаним із навколишнім природним середовищем, його особливостями, традиційною культурою місцевого населення, її сучасним переосмисленням, активністю та креативністю місцевої громади, її готовністю зберігати та репрезентувати гастрономічну спадщину свого краю. В основі вивчення традиційних кухонь, які потенційно можуть бути цікаві туристам, лежать краєзнавчі дослідження, використовуються типові для краєзнавства методи збору інформації про рецепти, традиції приготування страв, їх подачі. Гастрономічні фестивалі є проявом відкритості громади, її спроби позиціонуватися серед інших, донести інформацію про себе і залучити туристів. Тому найпривабливішою видається пропозиція ознайомитися з кулінарними традиціями.

Гастрономічні традиції настільки різноманітні, що особливості кухні можна віднайти практично в кожній громаді, питання постає у правильному позиціонуванні цих особливостей, а отже у майстерності фахівців з розвитку гастрономічного туризму. Водночас, турист формує уявлення про місце відвідування через досвід взаємодії з цим місцем, який може бути як позитивним, так і негативним. Одним з важливих шляхів формування позитивного досвіду відвідання певного місця є закарбовування привабливих асоціацій через куштування смачних і незвичних страв. Майстерність фахівця з туризму і екскурсовода полягає у формуванні позитивного досвіду у туристів, а фахівців з регіональної туристичної політики – у формуванні позитивного іміджу регіону загалом і локальної території зокрема через, не в останню чергу, підтримку і розвиток місцевих кулінарних традицій і громад, громадських організацій, окремих ентузіастів, що їх вивчають, зберігають, готові демонструвати.

Під час вивчення дисципліни «Туристично-краєзнавчі студії» студенти спочатку ознайомлюються з сутністю краєзнавства, його історією, методами та джерелами краєзнавчих досліджень, згодом отримують уявлення про значення туристичного краєзнавства, шляхи залучення результатів краєзнавчих досліджень для практики туризму. Регіоналізація України за будь-якими ознаками і вивчення окремих її регіонів, їх рекреаційно-туристичних ресурсів за мету дисципліни не покладалося, оскільки це мета «Ресурсознавства», «Географії рекреації і туризму», «Рекреаційної географії» і подібних за змістом дисциплін. Туристичне краєзнавство, навпроти, вивчає локальні території, підходить до їх виділення та їх перелік не є вичерпними, тому розглянути усе багатоманіття місцевостей України не можливо. Також в межах цього напрямку досліджень території вивчаються комплексно, а не лише їх туристичні ресурси та інфраструктура. Тому, в межах виділених академічних годин, акцент зроблено на шляхах та методах залучення краєзнавчої інформації для потреб туризму і впливу розвитку туризму на громаду загалом і розвиток краєзнавчих досліджень у межах цієї громади, зокрема.

Дефініція «Краєзнавство».

Оскільки краєзнавство складне і багатогранне явище, існує доволі багато тлумачень його визначення. Деякі з них наведені у табл. 1, однак цей перелік визначень не вичерпаний.

Спільним у визначеннях є відсилка до вивчення невеликої території, а також до багатоаспектності (комплексності) її вивчення. При застосуванні терміну «краєзнавство» мова йде про вивчення саме обмеженої території і це відрізняє подібні дослідження від інших, що стосуються більших територіальних утворень. П.Г. Шищенко зазначає, що «об'єктно-предметна сутність, наукові і практичні виміри географічного краєзнавства пов'язані з функцією першої ланки в системі: краєзнавство – країнознавство – регіональна географія – географія» [24, стор. 7]

Отже, краєзнавством є вивчення території меншої за територію країни. Але яка площа має бути у цієї території? Як визначити межі території дослідження? На практиці дослідники підходять до вирішення цих питань по-різному. Часто досліджується територія в її адміністративних межах (область, район, населений пункт, район міста), деколи – етнокультурні регіони, історичні зони, етнографічні райони, інколи автори обмежуються місцем проживання і його околицями, що у свідомості цих дослідників асоціюються з поняттям «рідний край». Це ж поняття «край» є основою терміну і часто фігурує у його визначенні як узагальнена назва території дослідження. Однак, чіткого визначення самому слову «край» немає, хоч воно є словотворчим не тільки в українській мові, але й у польській - *krajoznawstwo*, болгарській - *краеведство*, російській - *краеведение*, білоруській – *краязнаўства* тощо. У англійській (*local history, local lore*), французькій (*l'histoire locale*), іспанській (*historia local*), словацькій (*miestna história*, нідерландській (*heemkunde*) мовах у назві присутня відсилка до локального, місцевого, дому, близького оточення.

У будь-якому разі йдеться про територію, що має внутрішню єдність і водночас несхожість на інші території. Ці території теж мають свою ієрархічну підпорядкованість від менших, елементарних, до більших. Водночас визначення і обґрунтування конкретних меж території, що досліджується – це завдання дослідника-краєзнавця. Визначаючи міру єдності і несхожості обраної для вивчення території, дослідник спирається на схожість природних умов, що неодмінно формують культурну єдність, спільність історичної долі, господарських особливостей, що є наслідком специфічних форм природокористування та безлічі інших спільностей (у структурі населення, демографічній, електоральній поведінці тощо), які усвідомлюються також і місцевим населенням, що самоідентифікує себе із місцевістю проживання та відчуває єдність, як місцевої громади. Всі перелічені вище критерії пов'язані та взаємообумовлені, можна стверджувати, що край (локальна територія) матеріально оформлений, фактично існуючий об'єкт дослідження.

Слід зауважити, що не лише територія є у фокусі дослідження, а й місцева громада (група людей, що мають тісні контакти і проживає на спільній території) та різні аспекти її взаємодії з територією, теж визначаються за головну мету краєзнавства у ряді визначень цього терміну.

Варто зазначити, попри уявлення, що локальність пов'язана зі сталістю, тобто відчувати всю повноту єдності і спільності з територією свого проживання можуть тільки ті громади, які живуть на ній постійно і саме через осілість формують міцні зв'язки з територією, кочові народи ідентифікують себе із територією, по якій переміщуються, не менше ніж осілі. В силу способу господарювання, території, які вони сприймають як свій край, мають більші площі та характер взаємодії з цими територіями відмінний від способів господарювання при осілому способі життя.

Наприклад, кусунда, невелика етнічна група, що до кінця ХХ ст. кочувала територією Центрального Непалу, на одну й ту ж територію поверталася раз на 10-15 років, але мала конкретний ареал кочівництва, що і є їх краєм. Громади ромів переміщуються сезонно по одних і тих же маршрутах, зупиняються щороку у тих же населених пунктах.

Також слід звернути увагу, що мова йде не тільки про територію (суходіл), але й акваторія може бути частиною того простору, який обживає громада. На це звертає увагу П.Г. Шищенко: «Географічне краєзнавство має своїм просторовим об'єктом територію (край), *акваторію з островами*, які мають ознаки етно-ландшафтно-господарської цілісності і в межах яких простежуються взаємозалежності між природними умовами, природними ресурсами і етносом, способами господарювання, ментальністю і духовними цінностями.» [24, стор. 7]. Наприклад, народи баджо, мoken є прибережними кочовиками, що більшу частину часу переміщуються на човнах, а більшість народів, що проживають на групах невеликих за площею островів, сприймає акваторію між островами, як частину свого простору.

Отже, краєзнавче дослідження має розпочинатися з пояснення підходів автора до встановлення меж території, що досліджується. Наприклад, при дослідженні Канівського Подніпров'я, обґрунтовуючи межі території дослідження, автори зазначають, що «підстави для виокремлення цього регіону в межах всього Подніпров'я *мають природничий, історико-культурний та етнологічний характер*». [16, стор. 32]

Однак частіше краєзнавці досліджують території значно менші за площею. Виокремлення цих елементарних локальних територій базується не тільки на природно-культурно-господарській єдності, а й на самоусвідомленні громадою своєї єдності /спільності/ та відмінності від інших громад і усвідомленні найближчої території, як важливої для свого розвитку (привласнення території). Як зазначає Р. Goubert «до того часу, ... коли люди почали часто й швидко переміщатися (під час залізничної революції у ХІХ ст.), місцем проживання більшості європейців була парафія або невелике містечко з околицями, тобто, грубо кажучи, *ділянка землі, яку можна охопити за день пішої ходи*, від десяти кілометрів до десяти миль, або за день кінної поїздки приблизно в два-три рази більшої відстані. У цьому місці панували ті самі закони (місцеві звичаї), так і ті самі культурні звички (методи обробітку землі, якість врожаю, форми знарядь праці, дата початку обробітку земель), ті ж соціальні та економічні звички (час найму слуг, розклад щотижневих ринків і квартальних і щорічних ярмарків), однакові сеньйорські правила, та сама судова й адміністративна територія та ті самі релігійні вірування. Більшість людей ніколи не виходили за межі своїх районів; їхні діти залишилися там; священик, суддя, сеньйор, нотаріус і ринок були в межах досяжності.» [1, стор. 113]

Якщо зважити на те, що при адміністративній реформі в ідею об'єднаних територіальних громад (ОТГ) закладалося їх виокремлення на

основі самоорганізації, самовизначення місцевих мешканців, можливо сучасні їх території найбільше відповідають поняттю елементарних локальних територій, що і фактично, і в уявленні людей, а тепер вже й адміністративно існують.

З попереднього тексту видно, що поняття «край», «місцева територія», «локальна територія» можуть застосовуватись як синоніми для опису об'єкту краєзнавчих пошуків. Проте, «місцева територія» українською мовою звучить як «місцевість», а цей термін використовується у ландшафтознавстві у зовсім іншому значенні. Поняття «край» є занадто не чітким у означенні, тож у подальшому тексті конспекту використовується словосполучення «*локальна територія*».

Населення, місцева громада є невіддільною від території, тому живляючи поняття «локальна територія» маємо на увазі і місцевих мешканців, що її заселяють.

Обрану локальну територію можна вивчати з багатьох аспектів – її природу, історію, економічні зв'язки, демографічну ситуацію, мовні, релігійні особливості, традиційну чи/і сучасну культуру та інше. Краєзнавчі дослідження роблять акцент на *комплексності* вивчення території, тобто намагаються охопити якомога більше аспектів, пов'язаних із взаємозв'язком і взаємозалежністю населення із територією його проживання. Воно не тільки збирає і акумулює різнорідну інформацію, узагальнює, систематизує її, описує, а й аналізує, розкриває зв'язки громади і локальної території у їх постійній динаміці. Краєзнавство як наука саме *досліджує* територію, а не лише описує чи вивчає її.

Як будь-яке дослідження, краєзнавство є процесом, як вірно зазначає В.В. Обозний [19]. Знання про території не можуть бути вичерпними, бо й сама територія змінюється, тому краєзнавство *є постійним процесом* пізнання.

Краєзнавство – процес комплексного дослідження локальної території.

Таблиця 1. Приклади визначення краєзнавства

Автор, видання	рік	Визначення дефініції «краєзнавство»
Франко І.Я. Галицьке краєзнавство//Франко І.Я. Твори: у 50 т. – К., 1986. – Т 46. – Кн. 2. – С. 116-150	Кін. XIX ст.	Дає «змогу докладно ознайомитись зі своїм краєм і усією Батьківщиною, з її географічним положенням, ґрунтами, кліматом, шляхами сполучення, містами, людьми, суспільним устроєм, історією, пам'ятниками і т.д...знати своє найближче оточення, знати минуле і сучасне свого народу і відчувати себе живим і свідомим членом живого, свідомого і об'єднаного організму»

Р. М., Енциклопедія українознавства. Словникова частина (ЕУ-II). — Париж, Нью-Йорк, 1959. — Т. 3. — С. 1158-1172.	1959	«Краєзнавство, сукупність інформацій про якусь країну з погляду географії, природи, історії, етнографії, нар. госп-ва тощо; в УССР під К. розуміється вивчення якоїсь невеликої території з вищеподаних поглядів, звич. місц. силами.»
Шипович Є. П., Українська радянська енциклопедія : [в 12 т.] / голов. редкол.: М. П. Бажан (голов. ред.) [та ін.]. - Київ : Голов. ред. УРЕ, 1977 - 1985. Т. 5 : Кантата-Кулики / Головна редакція Української радянської енциклопедії. – Вид. 2-ге. – 1980. – 566, [4] с., [25] арк. фото : іл	1980	«Краєзнавство — всебічне вивчення частини країни (області, району, міста тощо) переважно місцевим населенням. Осн. завданням К. є вивчення природи, населення, г-ва, історії та культури рідного краю з пізнавальною, наук., навчальною, виховною і практичною метою.»
Обозний В.В., Краєзнавство: Навчальний посібник-практикум.	2004	«Краєзнавство розглядається як унікальне суспільно-освітнє явище, в основі якого знаходиться процес пізнання і передачі знань про рідну землю і життя на ній, що здійснюється від одного покоління до наступного.»
Любіцева О.О., Екологічна енциклопедія: у 3-х томах/редколегія: А.В.Толстоухов (гол.ред) та ін. – К.:ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2007. – Т.2:Є-Н. – 416 с.	2007	Комплексна галузь знань про певну територію (край)
Кот С.І., Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон - Кю / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2008. - 568 с.: іл..	2008	«Краєзнавство - комплексне дослідження під кутом зору історії, географії, природничих наук, етнографії та економіки народного господарства переважно силами ентузіастів і професійних науковців відносно невеликої території (регіону) – міста, села, району, області, а також етнографічної чи певної іншої території, яку населення, яке там проживає, називає своїм краєм.»
О. О. Любіцева С. І. Кот., Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [веб-сайт] / гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=2646 (дата звернення: 20.07.2021)	2014	Краєзнавство – синтетична наукова дисципліна з комплексного дослідження незначної території (села, міста, району або їхньої частини). Сутністю цього комплексного підходу є визначення особливостей розвитку людини, людської спільноти в конкретних природних умовах даної локальної території протягом певного часу
Уривалкін О. М. Історичне краєзнавство	2006	це комплекс наукових дисциплін, різних за змістом та методами дослідження які в своїй сукупності ведуть до наукового і

		всебічного пізнання краю
Петранівський В.Л., Рутинський М.Й. Туристичне краєзнавство	2006	діяльність науковців та аматорів з місцевого населення з вивчення природи, населення, його розселення, особливостей культури, господарювання тощо, збирання артефактів культури і поширення отриманих знань. З цієї точки зору краєзнавчі дослідження мають виключно науково-популярне спрямування і полягають у зборі, обробці, представленні певним чином узагальненої інформації, що має довідковий характер, спрямований на освітянську та просвітницьку діяльність, а сенсом краєзнавства є поширення знань про особливості природи (геологічна будова та корисні копалини, клімат та особливості погодних умов, водні ресурси, рослинний і тваринний світ, пам'ятки природи та рідкісні природні об'єкти і явища, екологічний стан) та життя населення (демографічні ознаки населення, історія заселення краю, мова, традиційна матеріальна та духовна культура, вірування, особливості господарювання, історичні події та постаті, життя і діяльність яких пов'язана з досліджуваною територією) на певній, незначній за площею, території.
Eesti Entsüklopeediast	2006	Місцеві дослідження, детальне вивчення природи, історії, економіки, культури і т.д. місця
Словник термінів туризму та гостинності. Р.: Міністерство економіки Латвійської Республіки, 2008.	2008	Дослідження та наука про місцеві території (рідний муніципалітет, село, парафія, місто тощо). Місцеві дослідження зазвичай проводять учні, жителі, що проживають на території, ентузіасти. Отримані відомості дають широке уявлення про природу тієї чи іншої території, побут жителів, звичаї, фольклор, історичні події, визначні місцевості.
Encyklopedia PWN		сукупність знань про рідну країну або її географічний, історичний, етнографічний, природничий регіон
Томсен Й, Пранге К, Корсгаард П, Den Store Danske på lex.dk.	2012	історична дисципліна, заснована на вивченні місцевих районів.
Stephens, W.B. Teaching local history. Manchester: Manchester University Press.	1977	«дослідження минулого менших громад, таких як місто, сільська чи приміська місцевість, або мікрорайон міста»
Andrus Ristkok, Eva Maaring ja Ene	2015	Місцеві дослідження – це знайомство з

Luka, Kodu-uurimise algaegadest//Eesti Kodu-uurimise Seltsi taasasutamiseni Eesti Kodu-uurimise Seltsi, Eesti Muinsuskaitse Seltsi ja Eesti Genealoogia Seltsi Aastaraamat 2014. Tln, 2015. Lk 11–17		найближчим оточенням рідного краю, а через нього - з природою всієї батьківщини, умовами життя і діяльності народу, детальним історичним минулим... а рушійною силою є інтерес до рідного місця та відчуття дому.
Goubert Pierre, Local History//Daedalus, Vol. 100, No. 1, Historical Studies Today (Winter, 1971), pp. 113-127	1971	Краєзнавством називатимемо те, що стосується якогось села чи кількох сіл, малого або середнього міста (великий порт або столиця виходить за межі локальної сфери) або географічної області не більше ніж загальна провінційна одиниця (наприклад, англ. графство, італ. contado, нім. land).
Cronin Maura, Palgrave Advances in Irish History	2009	Місцеві історичні дослідження ... виявляють взаємодію ландшафту, економіки, культури та населення, щоб пояснити формування місцевої спільноти з часом.

Об’єктно-предметна сутність краєзнавства впливає з його визначення.

Об’єктом краєзнавства є локальна територія, як територія за масштабом менша території країни, тобто історико-географічний район чи історико-етнографічна область та менші таксономічні одиниці (область, район, ОТГ, населений пункт чи його частина).

Предмет краєзнавства – природні, історико-культурні, соціально-економічні процеси, явища, об’єкти конкретної локальної території, що розглядаються у просторово-часовому вимірі.

Мета – комплексне дослідження географічних, історичних, соціокультурних, господарських процесів, явищ, об’єктів та подій на локальній території.

Краєзнавство відіграє важливу роль як у наукових дослідженнях, так і для громади і суспільства загалом. Хоч частим є твердження, що інформація, зібрана краєзнавцями, особливо краєзнавцями-аматорами, потребує перевірки, перш ніж бути використаною у наукових пошуках, проте той масив знань про локальні території, які нагромаджують краєзнавці, неможливо зібрати навіть під час експедиційних досліджень. До того ж місцеві мешканці є носіями конкретної, специфічної інформації, яка часто ніде, окрім як у їх спогадах не закарбована. Місцевий краєзнавець робить цю інформацію доступною широкому загалу, ділиться власним і чужим досвідом пізнання території, її історії і громадою самої себе. Не завжди не місцевий дослідник може викликати довіру, достатню для того, щоб місцеві мешканці ділилися усіма подробицями життя своєї громади.

Результати краєзнавчих досліджень є наче дзеркалом громади і, водночас, її самопозиціонуванням. По них можна зрозуміти як громада розуміє свою єдність, свій спосіб життя, своє місце на території і у суспільстві. Які

значення для громади має територія її локалізації. Водночас – якою громада хоче здаватися назагал і запам'ятатися у майбутньому.

Розвиток краєзнавчого руху сприяє консолідації та самоорганізації громади, долучення до руху стає прикладом соціально корисної роботи, прообразом волонтерства, адже робота здійснюється безоплатно, за власні ресурси у вільний час, але на благо всіх місцевих.

Не завжди уявлення громади про себе і своє місце у державі співпадає із загальновизнаним (загально проголошеним). Для суспільства - це можливість комунікації і пошуку спільності.

Краєзнавство, за своєю сутністю, відбиває розуміння громадою своєї унікальності і, водночас, своєї єдності з більшою територією – державою, усвідомлення себе як складової частини, невід'ємної, але необхідної для існування всієї державної цілісності. Тому краєзнавство і є формою патріотизму до безпосередньої території свого проживання, і до країни в цілому.

Інколи громада не має тісного зв'язку зі своєю територією, це відбувається на землях планово новозаселених, де попередня громада була знищена чи вигнана, а натомість заселена різнорідним населенням, що не асоціює себе з територією. Подібна ситуація є підґрунтям для занепаду території, можливо, для відцентрових процесів у регіоні в прийдешньому. Прогнозування майбутнього таких локальних територій має відбуватися з глибоким вивченням самих громад, а, отже, на основі краєзнавчих досліджень.

Усвідомлення самоцінності свого краю проявляється у бажанні збереження його матеріальної, духовної культури, природного середовища. Формування цієї потреби також є завданням краєзнавства, як і поширення знань про локальну територію, її популяризація, яка найефективніше проводиться засобами екскурсійно-туристичної діяльності.

Головними *завданнями* краєзнавства є:

- розробка теоретико-методологічних основ краєзнавчих досліджень
- збір інформації про артефакти природи і культури локальної території
- синтез інформації, отриманої в процесі пошуку та узагальнення даних різнорідних джерел
- поширення знань про різні аспекти минулого та сучасного буття населення та трансформацію локальної території
- діяльність зі збереження матеріальної, духовної культури, природного середовища локальної території
- діяльність із популяризації матеріальної, духовної культури, природного середовища локальної території, в тому числі засобами екскурсійно-туристичної діяльності

Багатоманіття *функцій*, що виконує краєзнавство, можна узагальнити. М.Ю Костриця виділяє три основні функції краєзнавства: наукову, пропедевтичну і педагогічну [12]. Перша визначає краєзнавство як складову

частину географічної науки з усіма притаманними для неї методами дослідження. Друга – визначає краєзнавство як пропедевтичний курс елементарної географії. Педагогічна функція визначає краєзнавство як метод, дидактичний принцип, за допомогою яких можна підвищити ефективність навчально-виховного процесу, успішно опанувати знання про природу і життя людини, допомогти формувати практичні навички і уміння. М.Й. Рутинський та В.Л. Петранівський [20] виділяють ті ж педагогічну, навчальну та наукову функції краєзнавства.

О.О. Любіцева зазначає, що краєзнавство виконує науково-методичні, освітньо-просвітницькі та інформаційно-довідкові функції. [13]. Краєзнавство передусім цінне методами збору, обробки, представлення, аналізу і синтезу первинної інформації, методиками краєзнавчої роботи, що є основою наукових узагальнень. Узагальнена комплексна інформація про локальну територію має як наукове значення, так і дозволяє популяризувати цю територію, поширюючи інформацію про неї в різний спосіб (через друковані, електронні, одиничні чи періодичні видання, ЗМІ тощо). Отримані краєзнавчі знання, знання про свій рідний край є основою освітнього процесу, зокрема, в шкільному географічному курсі, мають просвітницьке значення для всього населення краю.

Форми краєзнавства:

- державне (наукове) - комплексне наукове краєзнавче дослідження певної території країни державними науковими установами (музеями, науково-дослідними закладами, державними органами влади тощо);
- суспільне (громадське) - діяльність різноманітних недержавних громадських товариств, спілок, об'єднань (наприклад, відділи Українського географічного товариства, Національна спілка краєзнавців України, Українське товариство охорони природи, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури);
- освітнє (шкільне) - система краєзнавчої освіти в навчально-виховній роботі освітніх закладів.

Відповідно до суспільних функцій та історії формування поширені **дві точки зору на сутність** краєзнавства:

- 1) краєзнавство є міждисциплінарним науковим напрямком;
- 2) краєзнавство є суспільним рухом. [16]

За першою точкою зору краєзнавство є синтетичною науковою дисципліною, за другою – це діяльність науковців та аматорів з місцевого населення з вивчення локальної території і поширення отриманих знань, а отже, краєзнавчі дослідження мають виключно науково-популярне спрямування і полягають у зборі, обробці, представленні певним чином узагальненої інформації, що має довідковий характер, спрямований на освітянську та просвітницьку діяльність.

Відповідно до підходів та методів, краєзнавство поділяють на:

- комплексне – вивчення всіх аспектів життєдіяльності громади в межах локальної території;
- галузеве – вивчення окремих аспектів (історія, природа, господарство тощо) функціонування громади в межах локальної території.

Зв'язок краєзнавства з іншими науками. Краєзнавство послуговується теоретико-методологічним апаратом ряду наук (рис.1.1.). Водночас збагачує ці науки конкретними даними про природу, культуру та побут населення, які потім узагальнюються цими науками, а самі узагальнення водночас стають джерелом краєзнавчих досліджень.

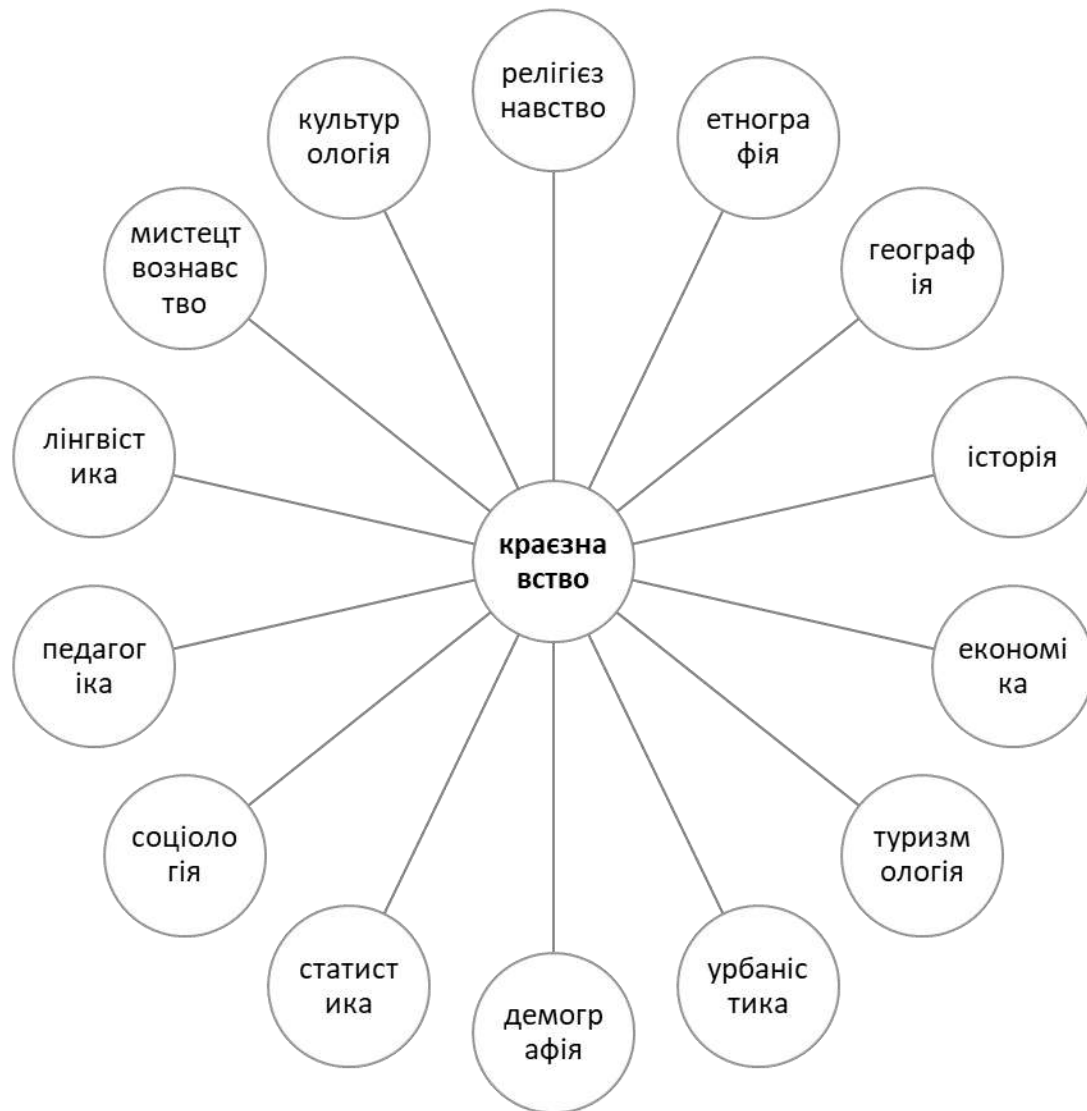


Рис. 1.1. Зв'язок краєзнавства з іншими науками

Географія - система наук про географічну оболонку Землі, окремі її компоненти, територіальне розміщення і розвиток виробництва, населення земної кулі, окремих її регіонів і країн. Одна з фундаментальних наук про Землю, що вивчає взаємодію людини (суспільства) і природи. [5]

Вивчення компонентів навколишнього природного середовища, динаміки їх взаємозв'язків і взаємовпливів, взаємодії їх з населенням в процесі природокористування в межах локальної території – в фокусі взаємодії географії та краєзнавства. Тобто всебічне вивчення культурних ландшафтів конкретної території, динаміки їх змін, функціональної структури є завданнями, що вирішує краєзнавство шляхом залучення теорії і методики географічних досліджень. Географічний підхід дає змогу комплексно вивчити процес взаємодії природи і населення через господарювання. Для цього долучається інформація, що її дають такі географічні науки як фізична географія, ландшафтознавство, палеогеографія, геоморфологія, кліматологія, метеорологія, гідрологія, океанологія, гляціологія, географія ґрунтів, географія рослин, зоогеографія, біогеографія, соціальна географія, економічна географія, політична географія, географія населення, географія промисловості, географія сільського господарства, географія АПК, географія транспорту, географія торгівлі, історична географія, медична географія, рекреаційна географія тощо. [5]

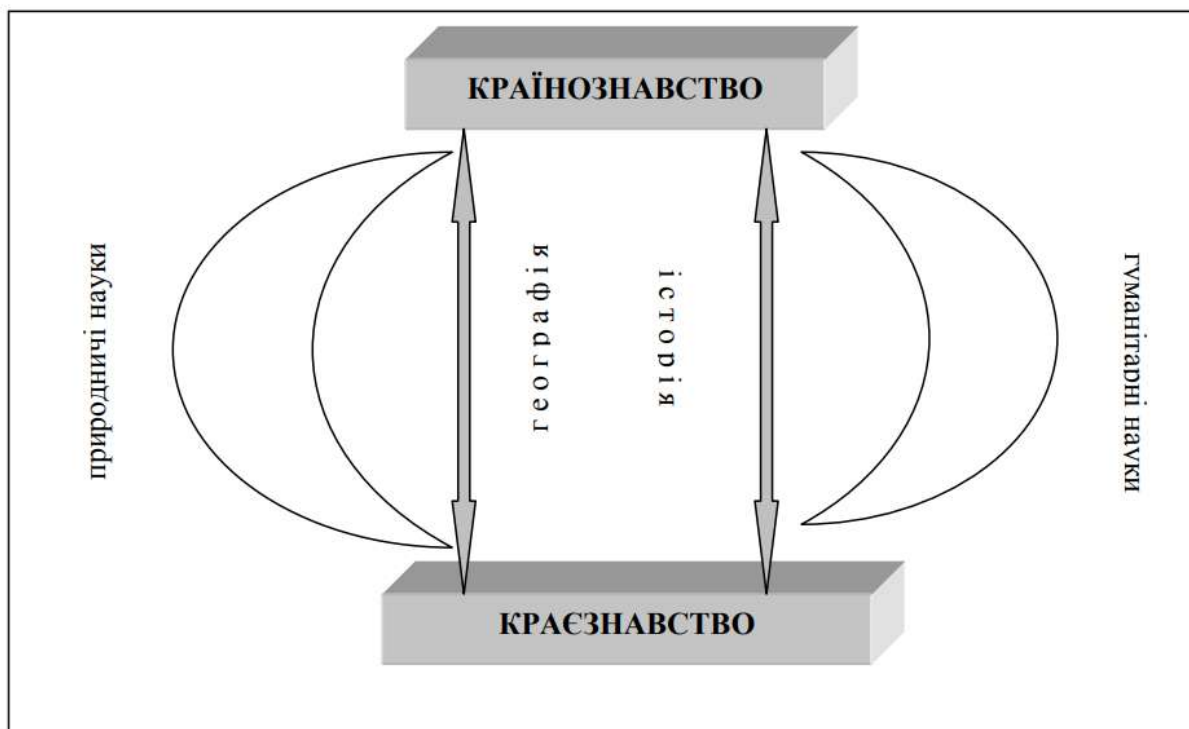


Рис. 1.2. Місце краєзнавства в системі наук [16]

Найбільш спільні ознаки на теоретичному рівні краєзнавство має з *країнознавством*. Відмінність між ними полягає не в теорії, а в масштабах об'єкта території. М.Ю Костриця пише, що «зв'язок між країнознавством і краєзнавством слід розглядати як діалектичне відношення цілого і частини, як Батьківщини до батьківщини.[...] Краєзнавство...є нижчим таксономічним елементом країнознавства і разом з останнім дозволяє відтворити цілісний образ України як держави з її виразною геополітичною «особливістю», з її могутнім, своєрідним, дуже складним за структурою

інтегральним потенціалом та його окремими компонентами – природно-ландшафтним, природно-ресурсним, трудовим, науково-технічним, виробничим, інтелектуальним тощо» [12]

Краєзнавство розглядає взаємозв'язки людини і природи через процес господарювання на локальній території. Як «вживається» громада у ландшафт і як його перетворює. Усі аспекти, притаманні культурі громади як способу життєдіяльності. Адже культура - це властивий людині, людському суспільству спосіб життєдіяльності і всі аспекти життя людини, громади, народу, людства є у фокусі культурологічних досліджень. На стику культурології з географією формується *географія культури*, що досліджує коеволюцію (змін у взаємовпливі) людської культури з культурним ландшафтом. Те саме досліджує краєзнавство на локальній території – місцеву громаду з притаманною їй культурою, в т.ч. культурою природокористування і як вона формується у конкретних природних умовах та формує культурні ландшафти, на яких мешкає. Тому можна узагальнити, що краєзнавство є географією культури «в мініатюрі», адже фокусується на тих же аспектах і підходах вивчення людини і природи.

Інформацію про природно-антропогенний розвиток ландшафтів від початку господарської діяльності людини до сучасності дають *історико-ландшафтознавчі дослідження* [22], що сформувалися на стику з історичними науками.

На стику географії та краєзнавства сформувався напрям *географічне краєзнавство*.

Історія – наука, що на підставі матеріальних і писемних пам'яток минулих подій вивчає конкретні прояви історичного процесу, зародження та всебічний розвиток людства. [11]

Краєзнавство послуговується інформацією з досліджень таких історичних наук як:

археологія - вивчає історичний розвиток суспільства на основі матеріальних залишків життя та діяльності людей – речових археологічних пам'яток від кам'яної доби до середньовіччя [2]

джерелознавство - вивчає закономірності походження джерел, встановлює їх автентичність, достовірність, інформаційний потенціал, з'ясовує склад і структуру джерельної бази, опрацьовує теорію і методикку її використання у наукових дослідженнях. [8]

архівознавство - вивчає та розробляє теорію, методологію, організацію питання архівної справи та її історію [3]

археографія – займається збором та публікацією історичних джерел. [23]

палеографія – вивчає матеріал і знаряддя письма, історію способів записів і особливості графіки [23]

генеалогія - вивчає походження окремих осіб чи родів та встановлює споріднені зв'язки між ними [4]

геральдика - вивчає історію виникнення та розвитку і закономірності складання та вживання гербів. [6]

нумізматика – досліджує монети [23]

сфрагістика – вивчає види печатей [23]

хронологія – дає можливість відтворити хід історичних подій через встановлення точного датування. [23]

На стику історії і демографії сформувалась *історична демографія* - наука, що вивчає явища та закономірності демографічного процесу за історичними чи історико-демографічними джерелами [10]

На стику історії та краєзнавства сформувався напрям ***історичне краєзнавство***

Економіка - наука, яка вивчає виробництво, розподіл та споживання товарів і послуг.

Краєзнавство використовує комплексну інформацію про господарство території, що дає змогу оцінити соціальні та демографічні процеси у громаді. У радянському краєзнавстві міжвоєнного періоду активно розвивалося *виробниче краєзнавство* – напрямок, покликаний вивчити територію в першу чергу задля розуміння її господарського потенціалу та з метою розвитку продуктивних сил.

Туризмологія – синтетичний міждисциплінарний напрямок з дослідження туризму як соціокультурного феномену та діяльності, спрямованої на забезпечення подорожування [17]

Для краєзнавства туризм є засобом поширення інформації про локальну територію (через екскурсії і спеціалізовані тури). Краєзнавство є джерелом інформації для туристичної діяльності, а туризмознавство дає знання про методику розробки турів і проведення екскурсій. На їх стику формується ***туристичне краєзнавство***.

Урбаністика – наука про розвиток і функціонування міст та особливості міського способу життя. Докладне комплексне вивчення міста та його окремих районів за допомогою краєзнавчого підходу дає конкретні знання про розвиток локальних міських територій, що потім лягає в основу урбаністичних узагальнень. Урбаністика використовує містобудівні методики оцінки планувальної і архітектурної самобутності міст, ті ж методики використовує і краєзнавство. На стику урбаністики і краєзнавства формується ***міське краєзнавство***.

Демографія - наука про закономірності відтворення населення у суспільно-історичній обумовленості цього процесу [7]

Краєзнавство користується теоретико-методологічними напрацюваннями вивчення народжуваності, смертності, шлюбності, демографічної та міграційної поведінки при вивченні громад локальної території.

Статистика - наука, що займається збором, організацією, виміром, моніторингом, аналізом, порівнянням, інтерпретацією та представленням даних (кількісних і якісних).

Краєзнавці користуються доступними статистичними даними (переписи, державна статистика, статистика підприємств тощо) досліджуючи, аналізуючи та представляючи їх у динаміці для опису демографічних, економічних, соціальних процесів та явищ. Зокрема, статистика, що стосується кількісного та якісного складу туристів є основою для формування уявлень про цільову аудиторію, для якої має бути сформований туристичний продукт.

Статистичні методи обробки та представлення кількісної та якісної інформації неодмінно використовуються для узагальнення даних географічних, економічних, демографічних, соціологічних та ін. досліджень.

Соціологія - наука про суспільні основи людського буття, про соціальну поведінку індивідів і різноманітні форми спільної життєдіяльності людей.

Краєзнавство послуговується теорією і, особливо, методиками цієї науки та дає безліч первинних даних при дослідженні великих і малих соціальних груп.

Такі галузі соціології, що сформувалися на стику кількох наук як соціологія праці й управління, соціологія культури, соціологія релігії, соціологія політики, соціологія дозвілля, соціологія освіти, соціологія виховання дають можливість ґрунтовніше розглянути різні аспекти життя громад(и). Дослідження електоральної соціології формують основу для подальшого прийняття політичних рішень, соціології реклами – кращого розуміння напрямків просування, наприклад, туристичного продукту. Прикладами краєзнавчих досліджень, у яких теоретико-методологічні положення соціології посідають центральне значення, є дослідження громад рибацьких поселень у країнах Скандинавії, їх способу життя, сучасного побуту, повсякденних практик, культурних особливостей, пов'язаних із способом природокористування та господарською діяльністю. Деякі з подібних досліджень відслідковують суспільні процеси у динаміці в продовж кількох поколінь, акумулюючи цінні дані про залежність змін у способі життєдіяльності, особливостях матеріальної та духовної культури від способів природокористування. Інші приклади – вивчення суспільних процесів і побуту сільських громад США. Одним з численних прикладів українських досліджень може бути «Гуцули Українських Карпат (етногеографічне дослідження)» М.Лаврук, де всебічно розглядається життя українських гуцулів, в тому числі, на основі інтерв'ю та опитувань представників громади.

Педагогіка - наука про закономірності, принципи, методи і форми навчання, виховання і освіти людини.

Для доступнішої ілюстрації природних та суспільних процесів та явищ при підготовці уроків вчителі користуються краєзнавчою інформацією. Урок-екскурсія також за змістом є вивченням локальної території (не тільки навколо невеликого населеного пункту, а й конкретного району міста). Шкільний музей також є за інформаційним наповненням – краєзнавчим. Проведення екскурсій, організація краєзнавчих гуртків ґрунтується на педагогічних методах подачі інформації з врахуванням вікових психологічних особливостей школярів. На стику педагогіки та краєзнавства формується такий давній напрям краєзнавства як **шкільне краєзнавство**.

Лінгвістика – наука про мови у всій багатогранності їх властивостей і функцій, будову, функціонування і історичний розвиток мови, про окремі мови світу та їх поширення.

На стику з географією сформувалась **лінгвогеографія**, що вивчає діалектні риси мови в їх територіальному поширенні [15]

На стику лінгвістики з географією та історією сформувалась наука **топоніміка**, що вивчає географічні назви, їх походження, смислове значення, розвиток, сучасний стан, написання і вимову.

Не тільки окремі етнічні чи релігійні групи мають мовні особливості, а й окремі соціальні групи. Вивчення мовних і діалектичних особливостей громади локальної території дає можливість пояснити походження населення, його формування та сучасну структуру, соціальні процеси, які відбуваються. Топонімічні дослідження дають можливість відтворити історію заселення та природокористування на досліджуваній території. Краєзнавство володіє можливостями отримати первинні дані про походження топонімічних назв, їх інтерпретація відбувається з долученням теоретичних напрацювань вищезгаданих наукових напрямків.

Мистецтвознавство - наука про мистецтво; комплексне дослідження та осмислення усіх видів художньої діяльності; сукупність гуманітарних наук, що вивчають художню культуру суспільства, закономірності її розвитку й функціонування та роль в історії суспільної свідомості, а також окремі види мистецтва, їхню специфіку, відношення до дійсності, питання генезису; форму і зміст художніх творів. [18]

Вивчення народної творчості і декоративно-прикладного мистецтва, його особливості і зв'язок з іншими елементами духовної та матеріальної культури на певній території, діяльність із їх збереження і популяризації є неодмінним завданням краєзнавства. Оскільки цінність цих елементів духовної культури полягає саме в їх особливостях, які стали наслідком способу життя на конкретній території.

Іншим напрямком є вивчення творчості місцевих митців, того, як відбилися особливості природи та соціального оточення на їх творчості (у картинах, поезії, скульптурі, фото, відео, музиці тощо). Або вивчення зв'язку життєвого шляху відомого митця з територією дослідження. Цими питаннями займається напрям **літературного краєзнавства**.

Культурологія - наука, що вивчає специфіку розвитку матеріальної та духовної культур, взаємозв'язки та взаємовпливи цивілізацій, етносів, націй у конкретно-історичному періоді; система знань про сутність, закономірності існування, розвитку, значення та способи пізнання культури. [14]

Краєзнавство дає широкий спектр інформації про локальну культуру, а культурологія – теоретико-методологічні положення її дослідження. Зокрема, поняття про системи харчування є основою для розуміння місцевих кулінарних традицій, опис, збереження і популяризація яких є найбільш перспективним напрямком залучення туристів для пізнання місцевих громад.

Релігієзнавство - наука, що вивчає закономірності виникнення, розвитку і функціонування різних релігій, їх будову і компоненти, значення в історії суспільства, взаємозв'язок і взаємодію з іншими галузями культури; галузь знання про релігійний досвід людини і людства.

Допомагає вивчити релігійну структуру громади і її вплив на соціальні процеси; прослідкувати історію формування громади. Одним з напрямів краєзнавства є **церковне краєзнавство**.

Етнографія - наука, що досліджує культурно-побутові особливості народів, їхнє походження, територіальне розміщення та міжетнічні взаємини. [9]

Значну частину краєзнавчих досліджень складають етнографічні дослідження. Опис локальних етнічних особливостей - важливий перший крок для вивчення, збереження і популяризації культурних надбань народів, в тому числі методами туристично-екскурсійного показу, що, через підвищення рівня обізнаності громадян, формує толерантне ставлення до культурно-побутових проявів життя інших народів, а також підтримує відчуття самоцінності і матеріальний добробут місцевих громад і конкретних етнічних груп.

На стику етнографії і семіотики сформувалась *етносеміотика*, що вивчає функціонування знаків та знакових систем у межах різних етносів.

На стику етнографії, екології і географії виникла *етногеоекологія*, що формує знання про природні чинники структуризації етносфери, процес біологічної та господарсько-культурної диференціації етносів та про природно-адаптивні елементи традиційної культури. [21]. Цей напрям досліджень збагачує краєзнавство методологічним апаратом для вивчення особливостей місцевого природокористування та його впливу на культуру населення через узагальнення географічної, археологічної, етнологічної, екологічної та ін. інформації.

Різноманіття дотичних наукових напрямків є наслідком комплексності як основи краєзнавчого підходу.

Список використаних джерел:

1. Goubert P. Local History/ Pierre Goubert //Daedalus, Vol. 100, No. 1, Historical Studies Today (Winter, 1971), pp. 113-127

2. Археологія / П. П. Толочко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-44783>
3. Архівознавство / І. Б. Матяш // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-44827>
4. Генеалогія / Л. В. Войтович, Д. М. Голда // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-29038>
5. Географія / О. М. Маринич // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-29107>
6. Геральдика / Л. В. Войтович // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-29182>
7. Демографія / Е. М. Лібанова, О. П. Рудницький // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-21470>
8. Джерелознавство історичне / Я. С. Калакура // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-23981>
9. Етнографія / В. І. Наулко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-18059>
10. Історична демографія / О. Є. Кислий // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-12782>
11. Історія / А. І. Жуковський // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-12823>
12. Костриця М. Ю. Географічне краєзнавство України: теоретико методологічні засади, історія, практика : дис. докт. геогр. наук : 11.00.13 / Костриця М. Й. – Київ, 2007. – 424 с.
13. Краєзнавство / О. О. Любіцева, С. І. Кот // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-2646>
14. Культурологія / В. Л. Скуратівський // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-23981>

- ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-51500>
15. Лінгвогеографія.//Словник української мови: в 11 томах. — Том 11, 1980. — Стор. 692.
 16. Любіцева О.О. Навчальний посібник «Туристичне краєзнавство: Канівщина»: [Навчальний посібник]/О.О.Любіцева, С.П.Романчук, І.В.Кочеткова, І.І.Вінниченко, І.Т.Михайленко; за заг.ред проф. Любіцевої О.О. – К.: ТОВ «Альфа-ПК», 2017. – 194 с.
 17. Любіцева О.О. Проблематика становлення туризмології як науки / О.О. Любіцева, М.П. Мальська, Ю.В.Зінько // Матеріали методологічного міждисциплінарного Інтернет-семінару «Туристичне господарство у світлі гуманістичних ідей Г.С. Сковороди (до 300-річчя з дня народження мислителя)» [м. Полтава], 3 грудня 2022 р. - Полтава: ПУЕТ, 2022. - С.3-8.
 18. Мистецтвознавство / Т. В. Кара-Васильєва, О. В. Ламонова, З. А. Чегусова // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-65378>
 19. Обозний В.В., Краєзнавство: Навчальний посібник-практикум. – 2-е вид., доп. – К.: «Науковий світ», 2004. – 240 с.
 20. Петранівський В.Л. Туристичне краєзнавство: навч. посібник /В.Л.Петранівський, М.Й. Рутинський.- Львів, Знання, 2008.- 575 с. [електронний ресурс].- режим доступу: http://tourlib.net/books_ukr/petranivsky2.htm
 21. Романчук С.П. Основи етногеоекології: навч. посіб. К., 2005.
 22. Романчук С.П. Історичне ландшафтознавство / С.П. Романчук. – К.: ВЦ «Київський у-т», 1998. – 146 с.
 23. Уривалкін О. М. Історичне краєзнавство: навч. посіб. / Уривалкін О. М. – Київ: КНТ, 2006. – 296 с. [електронний ресурс]. - режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0006294
 24. Шищенко П.Г. Географічне краєзнавство: зміст, понятійно-термінологічний апарат, місце в географічній освіті/ П.Г. Шищенко // Історія української географії. – 2001. - №4 . – С. 6-8

Тема 2. ІСТОРІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО КРАЄЗНАВСТВА ЗАГАЛОМ ТА ТУРИСТИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА ЗОКРЕМА

План:

1. Підходи до періодизації розвитку краєзнавства
2. Виток та зародження краєзнавства;
3. Становлення українського краєзнавства;
4. Організація краєзнавства в Україні;

Ключові слова: Плай, Спілка краєзнавців України.

Існує декілька підходів до періодизації розвитку краєзнавства. Останнім часом українські науковці-краєзнавці (П. Тронько, Г. Денисюк, Я. Жупанський, Я. Мартиняк, М. Пістун, О. Шаблій, М. Костриця та ін.) у ряді праць оприлюднили своє бачення етапів періодизації історії краєзнавства в Україні.

Як і кожна наука, краєзнавство у своєму розвитку пройшло чотири основні етапи, а саме: виток, зародження, становлення, організація. Ці чотири етапи М. Костриця та М. Пістун вважають відправними у визначенні періодизації історії краєзнавства (табл. 2.1).

Таблиця 2.1. Періодизація національного краєзнавства

I етап	II етап	III етап	IV етап
Витоки краєзнавства (стихійно-описовий етап за М. Пістуном). Тут варто виокремлювати три періоди: найдавніший, античний, середньовічний - від появи найдавнішої людини (140 тис. років тому - до XVII ст.)	Зародження науково го краєзнавства в Україні (цілеспрямовано-описовий етап за М. Пістуном). Цей етап також поділяється на три періоди: анкетно-описовий, експедиційний, статистичний. Він охоплює період від початку XVIII ст. до середини XIX ст.	Становлення українського краєзнавства. Охоплює останню третину XIX ст. - початок XX ст.	Організація краєзнавства в Україні. Період включає хронологічні межі від 20 - 30-х рр. XX ст. до сьогодні

З якого часу вести початок українського краєзнавства питання дискусійне. Якщо спиратися на те, що пізнання і передача знань про оточуючий світ були притаманні людям від початку їх становлення, як соціальних істот, то краєзнавство було притаманне людям завжди. Пристосовуючись до умов середовища давні люди накопичували знання про

оточуючі ландшафти. Проте, якщо вважати краєзнавство ланкою у системі краєзнавство – країна – регіон – світ, то воно пов'язано з усвідомленням місцевого населення себе, як складової більшої території, коли є країна і її невід'ємна та особлива складова – край. Давні люди знали тільки оточуючу територію, вона була ареалом їх проживання і вони не могли ставитися до неї як складової, бо не знали нічого більшого, а тільки оточуюче, що і було їх світом.

Якщо під краєзнавством розуміти цілеспрямоване і усвідомлене вивчення локальної території, то у давніші періоди воно таким не було, тому дослідники краєзнавства називають ці періоди витоками, коли нагромаджувався матеріал, який зараз можна вважати матеріалом краєзнавчого характеру. Цей етап ще називають стихійно-описовим. Згодом почалися цілеспрямовані дослідження невеликих територій, однак краєзнавство не сформувалося як окремий вид діяльності. Тому ці періоди описують як зародження краєзнавства. Саме ж постановля українського національного краєзнавства М.Ю. Костриця пов'язує з часом його інституалізації.

Проблемним також є віднесення праць іноземців про наші території до краєзнавчої літератури, бо вони були не місцевими, для них ці дослідження є країнознавчими, вони досліджували чужу країну, якою для них була українська територія.

Першими краєзнавчими творами можемо вважати літописи Київської Русі, вони закарбували в собі також усну історію, що дійшла до літописців. Повне зібрання літописів Київського періоду налічує 37 томів. Найбідоміший збережений український літопис "Повість врем'яних літ" охоплює період від 852 до 1117 р.н.е. Є всі підстави вважати цей літопис першим географічно-краєзнавчим описом нашої батьківщини, а одного з його головних авторів - Нестора Літописця - першим вітчизняним географом і краєзнавцем. У Київському літописі вперше вжито назву "Україна" (1187 р.), подано багато інформації про окремі землі і події, явища природи, рослинний і тваринний світ (наприклад, у «Слові о полку Ігоревім» згадується 23 річки, 54 види птахів), племена, що населяли ці землі, їх ареали проживання. Разом із Галицько-Волинським літописом (1209-1292 рр.), вони дають інформацію про періоди посух та дати інших стихійних явищ (буревіїв, повеней, землетрусів, нашесть сарани), сонячних затемнень, простежують зміни температур тощо. З цих текстів можна реконструювати природні умови локальних територій і відтворити динаміку їх змін. Літописна справа втілювалася як централізовано (вже названі офіційні літописи), так і була місцевою ініціативою (більшість монастирів мали свої літописи). Однак це різноманіття інформації різного ступеню докладності і локалізації, здебільшого, не зберіглося до нашого часу. Цікаву інформацію про місцеве господарство містять офіційні документи, наприклад Острозький інвентар (1620 р), однак створювалися вони не з краєзнавчою метою.

Нова хвиля створення літератури краєзнавчого характеру припала на XVI-XVII ст. з розвитком братських шкіл і поширення шкільництва серед широких верств українського населення. Книжки того часу були насичені краєзнавчим матеріалом, цікавими прикладами історико-географічного характеру.

У XVIII ст. сталися якісні зміни в методах краєзнавчих досліджень. Окрім суто описових, які були характерними для попереднього етапу розвитку краєзнавства, тепер усе частіше стали застосовувати анкетний, опитувальний, статистичний, експедиційний, картографічний та інші методи дослідження. Тогочасні краєзнавчо-географічні описи набувають комплексного характеру і представляють собою синтез картографічних, фізико-географічних, економіко-географічних і демографічних характеристик певної території.

Частина українських земель на той час входила до складу Російської імперії і описувалась в межах загальноросійських досліджень. З початком XVIII ст. прискорився розвиток сіх галузей господарства, поглибився територіальний розподіл праці. Все це спонукало до розгортання геодезичних зйомок, створення нових карт, атласів, регіональних економіко-статистичних та етно-демографічних описів. Київська губернія була включена у перший загальноросійський економіко-географічний опис, що здійснювався під керівництвом І.К.Кирилова. Його краєзнавчі ідеї і задуми розвинув В.М.Татіщев. Для повного географічного опису Росії в 1737 р. він склав програму, яка містила 198 різноманітних питань краєзнавчого характеру з географії, статистики, економіки, етнографії, історії, антропології, медицини тощо. Поєднання в одній програмі питань з історії та географії було новим кроком у розвитку науки. Це дало змогу вченому застосувати комплексний географічний підхід і пов'язати історичні події з природним середовищем. Програма В. М. Татіщева стала першою науковою спробою краєзнавчого, комплексного дослідження Російської імперії.

У 1765 р. утворилося Вільне економічне товариство члени якого розробили спеціалізовану краєзнавчу анкету, яка мала економіко-географічний характер і включала 65 запитань. Результати досліджень товариства стосувалися і Охтирського, Сумського, Ізюмського повітів.

Більшість тогочасних анкет мали переважно вузькогалузевий, відомчий характер. Загальний економіко-географічний опис в межах усієї імперії стартував із проведенням Генерального межування Російської імперії, яке у своєму розвитку й конкретній реалізації тісно пов'язане з губернською реформою 1775 р. Визначення територіальних меж губерній та повітів і складу їх населення повинно було безпосередньо виходити з даних межувань, а здійснення економічних і фіскальних завдань опису губерній посилювали роль землемірів і цінність їхньої роботи, яка мала краєзнавчий характер. Кінцевим результатом Генерального межування було складання атласів. У 1777 р. при Академії наук був створений Топографічний комітет,

який розробив «Проект топографічного опису Росії», заклав фундамент для такої копіткої роботи, як складання топографічних описів губерній і намісництв, що була проведена наприкінці XVIII ст. і сприяла розвитку краєзнавчих досліджень. М.Ю.Костриця пише, що «всього у архівах України та країн СНД... виявлено понад 20 різноманітних краєзнавчих анкет кінця XVIII – першої половини XIX ст».

Першу суто наукову експедицію по Лівобережжю України у 1768-1775 рр. організував академік А. Гюльденштедт. Зібрані ним матеріали про культуру і побут українців і нині залишаються унікальними. Відомості з різних галузей культури українського народу містилися у працях історика Г. Міллера, академіка В. Зуєва та інших авторів, що подорожували Україною. О.Шафонський склав у 1780 р. «Топографічний опис Чернігівського намісництва». У 1790 р. в Москві видано книгу Я. Маркевича «Записки про Малоросію, її жителів та виробництво».

Після приєднання у 1795 р. частини земель України (Волині, - Київщини, Поділля) до складу Російської імперії у новоутворених губерніях розпочався збір необхідних статистичних матеріалів краєзнавчого характеру.

У 1795 р. побачила світ «Генеральна табель по Волинській губернії». Переписи проводилися за спеціальною формою. У 1798 р. з'явився більш достовірний «Географічний й економічний опис Волинської губернії 1798 р».

У перших десятиліттях XIX ст. в Україні сформувався ряд місцевих культурно-просвітницьких, у тому числі етнографічних, центрів: Полтава, Одеса, Ніжин, Харків, провідним з яких згодом став останній. Початок народознавчих досліджень поклав Харківський університет, заснований у 1805 р. Університетська друкарня видавала журнали й альманахи, книжки з українського народознавства. Викладачі та студенти розгорнули роботу зі збору пам'яток матеріальної культури серед місцевого населення, зразків усної народної творчості. Професор Г. Успенський опублікував змістовну працю з історичної етнографії «Опыт повествования о древностях руських» (1811 - 1812 рр.).

М. Костомаров у 1846 р. у Києві разом з В. Білозерським, М. Гулаком, П. Кулішем, Т. Шевченком та іншими заснували Кирило-Мефодіївське Братство, під егідою якого публікувалися праці з історії України XVI-XVIII ст., низка етнографічних студій, матеріали етнографо-статистичної експедиції у Правобережну Україну.

У 1830-1840-х рр. широко розгортається народознавча і краєзнавча діяльність в Одесі. Тут засновується Одеське товариство історії і старовини (1839 р.). Цінні пам'ятки старовини, документальні та етнографічні матеріали були зосереджені в археологічному музеї Товариства, який у 1859 р. об'єднався з Одеським міським музеєм старовини.

На півдні України основним осередком краєзнавчих досліджень стало Одеське товариство історії та старожитностей. За період свого існування

(1839-1922 рр.) це товариство випустило 33 томи наукових записок, більша частина яких має суто краєзнавче спрямування.

З кінця першої половини ХІХ ст. центр народознавчої діяльності поступово переміщується до Києва у зв'язку з заснуванням тут у 1834 р університету. У 1834 р. у Києві створено Тимчасовий комітет для дослідження старожитностей, та музей старожитностей при Київському університеті.

До середини ХІХ ст. капіталістичні відносини глибоко трансформували господарство Росії: прискорено розвивається промисловість, мануфактури перетворюються на фабрики, поглиблюється спеціалізація, посилюється поділ праці між окремими регіонами імперії, крупні міста стають великими торгівельними центрами. Нагальним стає вирішення питання бору і систематизації регіональної статистичної, економічної, географічної інформації. У 1845 році у Петербурзі створено Російське географічне товариство (РГТ). У кінці 40-х вчені Київського університету звернулися до РГТ з пропозиціями щодо організації комплексних етнографічних і природничих експедицій по території України. З 1849 року, за сприяння Київського генерал-губернатора Д.Г.Бібікова, під керівництвом Д.П.Журавського почала діяти Комісія з опису Київського навчального округу (до його складу входила Волинська, Київська, Подільська, Полтавська, Чернігівська губернії). Запитальник опису губерній (на 56 сторінок) включав 9 частин, 55 розділів і 418 запитань. Перша частина присвячувалася опису природи, друга – народонаселення, третя – опису населених пунктів і шляхів сполучення, четверта – питанням сільського господарства і поземельної власності, п'ята – характеристиці промисловості, шоста – оцінці надходжень до бюджету, сьома – регіональній специфіці оподаткування, восьма і дев'ята частини присвячувалися огляду урядових і громадських установ та місцевих управлінь. Комісія систематично проводила наукові експедиції для збору інформації на місцях. О.С.Афанасьєв-Чужбинський здійснив 1852 р. наукову подорож вздовж р.Дністер, А.Л.Метлинський очолив 1853 р. етнографічну експедицію Чернігівською і Полтавською губерніями, М.А.Маркевич, того ж року, збирав народознавчі і історичні матеріали на Київщині і Поділлі, В.Д.Дабіжа (1857) обстежив майже всі повіти Правобережної України і зібрав чимало статистичних та етнографічних відомостей, О.С. Рогович зібрав і описав 2500 рослин на території Київського навчального округу, К.Ф.Кесслер досліджував риб, І.Г.Гохгута - комах Київської та Полтавської губернії.

Підсумком діяльності Комісії став вихід у 1852 р. тритомної праці Д.П.Журавського «Статистическое описание Киевской губернии» на прикладі Київської губернії вчений здійснив практичну реалізацію своїх планів відносно краєзнавчого вивчення регіону.

Перший том включав короткий історичний нарис, опис природи, населення і шляхів сполучення. Господарська оцінка природних ресурсів

порівнювалась з іншими регіонами України. Детальна характеристика населення включала його чисельність, густоту, природний приріст, внутрішню міграцію. Докладно описувались населені пункти. Серед міст найдокладніше описаний Київ, подається характеристика будівель, промислових підприємств, торгівлі, структуру споживання різних прошарків містян. До першого тому додаються карти губернії та план Києва з показом змін рельєфу і забудови.

У другому томі, присвяченому сільському господарству, дається оцінка природних умов, докладно розглядається технічне оснащення, галузева структура рослинництва, врожайність (у динаміці за 10 років) різних культур, стан скотарства.

Третій том присвячено характеристиці промисловості і торгівлі губернії, подається докладний опис галузевої структури промисловості і окремих промислових підприємств (продукція, сировина, паливо, технічне обладнання). Особлива увага приділяється цукровій промисловості, як провідній галузі промисловості Київської губернії, становищу кріпосних і найманих робітників, промисловим заробіткам селян. Описується ввіз, вивіз та вантажопотоки річкового та сухопутного транспорту за видами сільськогосподарських і промислових товарів.

Продовженням діяльності Комісії, після припинення її роботи, стала організація Київського товариства дослідників природи (1869 р. заснування) в якій провідну роль відіграв зоолог К.Ф.Кесслер. Внаслідок експедицій членами товариства було складено і видано перші геологічні карти Києва і Київської губернії, проведено природничі дослідження території Київського навчального округу, інших регіонів України, зокрема Чорного та Азовського морів. У 1869 році виникло Товариство дослідників природи при Харківському університеті, 1871 р. в Одесі засноване Новоросійське товариство дослідників природи.

Третій етап - становлення українського краєзнавства - охоплює останню третину XIX ст. - початок XX ст.

У другій половині XIX ст. краєзнавство розвивалося в руслі статистично-економічних та фольклорно-етнографічних досліджень народного побуту. Ця діяльність з залученням великого кола краєзнавців-аматорів велася практично в усіх регіонах України. Звіти про ці дослідження частково публікувалися у місцевих виданнях статистичних комітетів та губернських архівних комісій, у періодиці.

Третій період розвитку національного краєзнавства розпочався проведенням етнографічно-статистичної експедиції Географічного товариства до Південно-Західного краю, тобто на всю Правобережну Україну під керівництвом П. Чубинського. Під час цієї експедиції П. Чубинський відвідав 36 повітів Правобережної України. Експедиція зібрала величезний краєзнавчий матеріал - 12 томів. Обробка та друкування зібраних матеріалів зайняли шість років і були завершені в 1878 р. Праці вийшли під загальною

назвою «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край», 1872- 1878 рр. За цю унікальну працю П. Чубинського нагороджено золотою медаллю РГТ (1873 р.), премією Російської Академії наук (1879 р.), а також золотою медаллю виставки Міжнародного географічного конгресу в Парижі (1875 р.).

13 лютого 1873 р. у Києві було відкрито Південно-Західний відділ Російського Географічного товариства. Головою Південно-Західного відділу було обрано Г. Галагана, а керуючим справами - П. Чубинського.

Південно-Західний відділ за три роки свого існування провів масштабну наукову програму по вивченню України. Ним опубліковано ряд етнографічних програм, здійснено одинденний перепис населення Києва, видано два томи "Записок...", 1873 р., 1876 р., бібліографічний покажчик, присвячений природі Київщини, ряд збірок пам'яток народної творчості.

Систематичні краєзнавчі дослідження розпочаті у цей період церковно-історичними товариствами в усіх регіонах України. Найбільш плідними на оригінальні краєзнавчі студії виявилися церковно-столичне та археологічне товариство Київської духовної академії, Подільське єпархіальне історико-археологічне товариство та Полтавський церковний історико-археологічний комітет.

Творець народної національної школи в Україні, видатний педагог К.Д.Ушинський, теоретично обґрунтував необхідність використання краєзнавчого матеріалу в навчально-виховному процесі та поклав початок практиці шкільного краєзнавства. Краєзнавство як педагогічне явище К.Д.Ушинський розглядав всебічно, вбачаючи в ньому могутній засіб вивчення Вітчизни. Він першим запропонував увести до навчальних планів початкових шкіл України предмет вітчизнознавство.

Інший видатний український педагог – С.Русова, нерозривно пов'язувала вивчення географії з краєзнавством. Вона запропонувала створити товариство організації подорожей - прототип сучасних центрів туризму і краєзнавства сучасної молоді.

З кінця ХІХ ст. у розвитку української етнографії і краєзнавства спостерігається певний застій у зв'язку з репресіями царизму щодо української мови і культури. Провідним центром українознавства на цьому етапі стає Львів.

У 1868 р. серед університетської молоді Галичини зароджується ідея створення товариства «Просвіта», яка займалася не тільки освітою народу, але й економічним його піднесенням. Основою організаційного розвитку і діяльності «Просвіти» стали його філії і читальні. Перша з них виникла у 1875 р. у с. Бортники біля Ходорова. Мережа читалень згодом поширилася не лише на всю Галичину, але й, з початком ХХ ст., на Наддніпрянщину, Буковину, Закарпаття та інші регіони України в її етнічних межах (включаючи Підляшшя, Холмщину й інші краї).

Читальні "Просвіти" були не тільки бібліотеками чи приміщеннями, де проводилися курси, вишколи, відбувалися лекції, вечорниці, вистави та інші культурно-освітні заходи, але мали ще й свої крамниці, позичкові та ощадні каси, громадські сховища, утворювали рільничо-господарські спілки та кооперативи.

З "Просвіти" вийшли згодом багато різних наукових, політичних, економічних, освітніх, громадських організацій та установ: "Рідна школа", "Сільський господар", "Союз українок", "Товариство українських лікарів", "Зоря", "Сурма", "Пласт" тощо. У 1873 р. було засноване "Наукове товариство імені Т. Г. Шевченка", яке друкувало наукову літературу, найбільше про українську історію і письменство.

Велике значення у громадському житті населення Галичини відіграв журнал "Життя і слово" (1894-1897 рр.), редактором якого був видатний громадський діяч, науковець, філософ, етнограф, публіцист Іван Франко. Саме І. Франко був засновником у 1883 р. гуртка "Етнографічно-статистичного", що фактично виконував функції краєзнавчого товариства.

І. Франко був співорганізатором багатьох студентських мандрівок: мандрував гірськими верхами та селами Бойківщини, Гуцульщини, був одним із засновників бібліографії Галицької краєзнавчої літератури. Результатом постійних мандрівок письменника у Карпати були не тільки численні публікації фольклорних та етнографічних матеріалів, а й численні дослідження цих матеріалів. У свою чергу, знання історії й побуту населення Карпат і Підкарпаття надихали І. Франка на створення багатьох поезій, повістей, оповідань: "Петрії і Довбушуки", "Захар Беркут", "Перехресні стежки" та ін. Його перу належать понад 100 науково-краєзнавчих праць, у тому числі "Найновіші напрями в народознавстві", "Галицьке краєзнавство", "Із наукових експедицій по краю", кореспонденція в газеті "Діло" тощо.

Видатний мандрівник-краєзнавець І. Франко був також неперевершеним організатором науково-пізнавальних подорожей та експедицій. Улітку 1884 р. він став ініціатором мандрівки української студентської молоді в Карпати, що набула значення широко запланованої національно-просвітницької й політичної акції. У програму входило не тільки знайомство з історичними пам'ятками, життям народу, а й виступи з доповідями, концертами, дискусіями тощо. Мандрівка започаткувала добру традицію щорічних культурно-просвітницьких подорожей української студентської молоді Галичиною.

Ведучи мову про відомих краєзнавців України і Галичини другої половини XIX - початку XX ст., потрібно згадати про Степана Рудницького - сучасника І. Франка та М. Грушевського, учня останнього.

С. Рудницький - це фундатор української наукової географії й географічного краєзнавства. Освітню і краєзнавчу діяльність С. Рудницького можна охарактеризувати в різних аспектах. Він розробив дидактико-методичні основи навчання географії у школах різних рівнів; підготував і

видав навчальні посібники з географії і популярні книги з географії України; розробив шкільні географічні карти ("Початкова географія для народних шкіл", 1919 р.; "Україна - наш рідний край", 1921р.; "Коротка географія України" у 2-х томах, 1924 р.; "Основи землезнання України", 1926 р.).

Розвиток історичного краєзнавства на початку ХХ ст. тісно пов'язаний з іменем Івана Крип'якевича, учня М. Грушевського, який з 1905 р. до 1914 р. опублікував понад 20 праць, присвячених історії Галичини. Усього ж у творчій спадщині І. Крип'якевича близько 200 праць з історії нашого краю. Найвідоміші історико-краєзнавчі праці: "Матеріали до історії торгівлі Львова", "Львівська Русь в першій пол. ХVІ ст.", "Історія української культури", "Велика історія України", "Історія українського війська".

Кінець ХІХ ст. - початок ХХ ст. - це період комплектування й оформлення збірок про пам'ятки матеріальної і духовної культури регіонів, створення місцевих музеїв. Вагомий особистий внесок у краєзнавство і музейництво зробили такі провідні вчені того часу, як М. Білянський, Б. Ханенко, Д. Щербаківський, Д. Яворницький, І. Манжурґ та ін.

У березні 1905 р. митрополит Андрей Шептицький засновує Церковний музей, експозиція якого складалася із зібраних ним рукописів, стародруків, ікон, актів, церковних речей.

Наприкінці ХІХ ст. започатковано проведення промислових та сільськогосподарських виставок. У 1880 р. у Коломиї була організована виставка домашнього промислу, яка мала комплексний краєзнавчий характер. Активізації краєзнавчого руху, збиральницької діяльності сприяли Тернопільська етнографічна виставка (1887 р.), Львівська крайова виставка (1896 р.), Стрийська хліборобська виставка (1909 р.).

У Наддніпрянській Україні в цей період особливого розвитку набула етнографічна й антропологічна діяльність Ф. К. Вовка, який видав 455 друкарських праць з найважливіших проблем етнографії, антропології, мистецтвознавства, фольклористики, і серед них перший узагальнюючий нарис "Етнографічні особливості українського народу". Учений-краєзнавець світового рівня Ф. К. Вовк був професором Сорбонського, Санкт-Петербурзького і Київського університетів.

Якщо поїздки й подорожі, особливо в ХІІІ-ХVІ ст., здійснювались переважно з торговельною, релігійною, дипломатичною метою, а пізнавальні інтереси мандрівників мали другорядне значення, то з часом все більше зростає роль пізнавальних подорожей. А в середині ХІХ ст. під впливом краєзнавчого руху народжується ще одна форма подорожування: екскурсія – поїздка з науково-дослідною, освітньою або розважальною метою. Причому, в той час не робилося різниці між подорожжю тривалою і одноденною. Всі вони називалися екскурсіями.

Екскурсія, крім інших завдань, передбачала можливість розважитись у процесі мандрівки і саме це наближувало її до туризму. Згодом екскурсія стала невід'ємною складовою туристичної подорожі.

З середини ХІХ ст. екскурсії знайшли широке застосування в наукових краєзнавчих дослідженнях, які проводили наукові товариства – Одеське товариство історії та старожитностей (1839-1922); Південно-Західний відділ Російського географічного товариства (1873-1917); Історичне товариство Нестора Літописця (1873-1917) та ін.

Видатні вчені, діячі науки та культури, які гуртувалися навколо товариств, не тільки досліджували краєзнавчу проблематику, а й вважали своїм обов'язком популяризувати наукові знання серед населення, намагалися пробудити серед громадськості інтерес до свого краю, культурних традицій народу, піднести його освітній і культурний рівень. Тому екскурсії стали важливим інструментом їх культурно-просвітницької діяльності. Про необхідність організації екскурсій наголошувалось на наукових зібраннях, з'їздах, засіданнях товариств. До участі в них запрошувались, крім учених, слухачі різних курсів, студенти і всі охочі. Це сприяло ознайомленню демократичних прошарків міського населення з передовими науковими ідеями, вносило свіжий струмінь у культурне життя людей і дуже поживало подорожування по рідній країні.

Екскурсійна діяльність наукових товариств на початок ХХ ст. набула такого розмаху, що деякі з них включали навіть у свої статuti завдання проведення екскурсій, для чого створювались бюро або розпорядчі комітети. У цьому плані особливо активно діяло Товариство охорони пам'яток старовини та мистецтва. При ньому у 1912 р. було створено розпорядчий комітет, який підготував перелік міст, багатих на історичні та архітектурні пам'ятки. До них пропонувалося організувати екскурсії. Це були Остер, Чернігів, Чорнобиль, Коростень, Васильків, Черкаси, Полтава, Луцьк, Кременець та ін. Немає сумніву, що такі екскурсії розраховувались на кілька днів і вже більше нагадували туристські подорожі.

Активними організаторами природничих, історико-археологічних та інших освітніх екскурсій виступали відомі вчені геологи та мінералоги К. М. Феофілактів, П. Я. Армашевський, П. А. Тутковський, ботанік І. Ф. Шмальгаузен, зоолог В. М. Артоболевський, історик та археолог В. Б. Антонович, археологи В. В. Хвойка, М. Ф. Біляшівський та багато інших.

Було міцно пов'язане з екскурсіями шкільне краєзнавство, що почало розвиватися у 60-х рр. ХІХ ст. після реформування шкільної освіти, зростання кількості навчальних закладів –початкових шкіл, гімназій, реальних училищ, збільшення числа учителів і учнів.

У статутах початкових навчальних закладів наголошувалося на необхідності проведення шкільних екскурсій для ознайомлення учнів із природою, старожитностями краю, з життям людей. Це відкривало простір для краєзнавчої роботи в школах, найважливішим методом якої у навчальних закладах стало проведення екскурсій, подорожей, під час яких діти вчилися самі спостерігати навколишнє життя, знайомилися з історією рідного міста, краю, з пам'ятками архітектури, мистецтва.

Першими почали організовувати екскурсії гімназії великих міст – Києва, Одеси, Харкова, Житомира, Полтави та ін. Внаслідок цих екскурсій учні створювали шкільні гербарії, колекції, випускали гімназійні краєзнавчі журнали, навіть книги. Наприклад, гімназисти мариупольської гімназії під керівництвом викладача у 1890 р. провели низку екскурсій по рідному місту, оглядали старі будинки, давні храми, записували розповіді старожилів про минулі часи. Потім звіт про цю роботу вирішили надрукувати окремою книгою - “Мариуполь и его окрестности” (Мариуполь, 1892). З роками вона стала цінним джерелом для краєзнавчого вивчення міста, оскільки багатьох пам’яток архітектури та мистецтва, описаних у ній, тепер уже не існує.

Краєзнавчі екскурсії влаштовували також земства, окремі підприємства, клуби за інтересами тощо. Для їх проведення при наукових товариствах, землях створювались спеціальні розпорядчі комітети або бюро. Причому екскурсії часто розраховувались на кілька днів і фактично являли собою туристські подорожі.

Шкільні краєзнавчі екскурсії у кінці XIX – на початку XX ст. започаткували зародження шкільного туризму: нетривалі походи й мандрівки на околиці міст, одноденні подорожі та поїздки на пароплавах Дніпром у Києві та морем в Одесі почали переростати у тривалі туристські подорожі, які мали пізнавально-розважальний характер. В організації цих подорожей особливо відзначився директор 5-ї чоловічої Києво-Печерської гімназії В. І. Петр, який з 1885 до 1904 р. влаштував для своїх вихованців 15 подорожей до Кременчука, Умані, Білої Церкви, Житомира, Чернігова. Тричі юні туристи їздили до Криму, тричі – на Кавказ, двічі на Урал і нарешті з 1900 р. виїздили навіть за кордон. Власне, це був уже справжній шкільний туризм, хоч він ще не мав належного обслуговування. Своєрідним центром шкільного туризму стала Одеса. Так, згідно повідомлень, що вміщувалися в газеті “Одесский листок”, у 1912-1914 рр. тут перебувало близько 50-ти шкільних туристських груп як з України – Києва, Харкова, Катеринослава, Єлизаветграда, Миколаєва, Херсона, Ізмаїла, Бірзули, Бердичева, так і з російських міст – Санкт-Петербурга, Москви, Костроми, Нижнього-Новгорода та ін. У той же час, з Одеси виїхало близько 30-ти груп, які прямували до українських і російських міст. Так у лоні краєзнавства, за допомогою екскурсій зароджувався внутрішній туризм. В його основі лежала подорож як розвага, як відпочинок, як сума нових вражень і уявлень про навколишній світ. На відміну від краєзнавців, для яких подорож була лише одним із засобів вивчення й описання краю, у туристів саме подорож, мандрівка займали пріоритетне місце.

У 20-30-х рр. XIX ст. в Україні накреслилась тенденція до виділення туристичних регіонів й туристично-рекреаційних центрів, куди спрямовувався потік туристів. Насамперед, це були Одеса та Крим, які приваблювали подорожуючих теплим кліматом, мальовничою природою, морськими купаннями, пам’ятками античної доби.

Крім того, поблизу Одеси, вздовж Чорного моря існували лимани з цілющою ропною водою та лікувальними грязями, що спричинило появу тут лікувально-рекреаційних закладів. Перша лікувальна купальня на 20 номерів з'явилася у 1833 р., а у 1880-х рр. на Куяльницькому, Хаджибейському, Кляйнлібентальському лиманах уже діяла ціла низка установ, що мали не тільки лікувальний, а й розважальний характер. Біля них споруджувались будинки та готелі для розміщення відпочиваючих, будувались приватні дачі, робилися спроби налагодити сервіс: пропонувалися гарячі обіди, кінні екіпажі. До послуг гостей були телефон, телеграф, влаштовувались вечірні концерти та гуляння. У 1880-х рр. на одеські курорти влітку приїжджало понад 20 тис. чол.

Формуванню Південного туристичного регіону сприяла поява пароплавного сполучення. Перший пароплав для одеського порту під назвою "Одеса" було побудовано в 1826 р. у м. Миколаєві, другий там само – у 1833 р. Проте регулярне сполучення з кримськими портами почалося тільки у 1836 р., після появи пароплава "Петр Великий", виписаного з Англії. Пароплави здійснювали щотижневі рейси між Одесою, Ялтою, Євпаторією, Севастополем, Керчю, Феодосією. Пасажири за помірну ціну отримували пристойне харчування, чисту постіль і обслуговування, що негайно позначалося на зростанні числа приїжджаючих до Криму на літній період.

На початок ХХ ст. морський пароплавний транспорт значно збільшився. Майже щогодини від причалів причорноморських міст відходив або до них пришвартовувався пароплав. Перевезенням пасажирів, у тому числі туристів і курортників, займалися Російське товариство мореплавства та торгівлі, Пароплаводство російського транспортного та страхового товариства, приватні Південнобережне пароплаводство М. І. Говалло, Курортне пароплаводство К. О. Ревенського. Останні мали власні пристані в Ялті та інших містах Криму й забезпечували виключно потреби туристів і відпочиваючих, чисельність яких невідомо зростала.

Власне, стає очевидним, що до обслуговування туристів почали залучатися підприємницькі структури, зароджувався, за сучасним висловом, туристичний бізнес.

Налагоджувалися шляхи сполучення і на території Криму. З 1824 р. прокладається гірське шосе, у 1832-37 рр. йшло будівництво гравійної дороги Алушта-Сімферополь, яку в 1847 р. було продовжено до Севастополя. З 1861 р. розпочалося залізничне будівництво.²² Це створювало передумови для швидкого рекреаційного освоєння Криму, який за своїми природними умовами – гірськими ландшафтами, субтропічним кліматом Південного берега, численними грязевими озерами і джерелами мінеральних вод мав всі підстави для перетворення на рекреаційний і туристичний регіон. Його центром стала Ялта. На кінець ХІХ ст. вона не мала собі рівних за числом відвідувачів не тільки серед інших міст Криму, а й Північного Кавказу. Щороку до Ялти прибувало влітку понад 50 тис. чол. У 1915 р. в Ялті

існувало 5 санаторіїв на 169 місць, клінічна дитяча колонія, притулок для хворих на туберкульоз, діяло 14 готелів на 800 номерів, 3 приватних санаторії та 5 пансіонатів. Будуються готелі, пансіонати, лікувальні заклади і в інших містах Криму – Алушті, Євпаторії, Судаку.

Туристський потік спрямовувався й у великі міста України, багаті на пам'ятки старовини, релігійні святині, осередки мистецько-культурного життя. Зокрема, таким містом був Київ. Газета „Киевлянин”, наприклад, у 1879 р. зазначала, що “до Києва щороку прибувають тисячі приїжджих, багато яких з метою побачити місто і його чудову природу”. Крім того, Київ щороку приймав паломників з усіх кінців Російської імперії, які приходили вклонитися святим місцям, відвідати знамениту Києво-Печерську лавру, Фролівський, Михайлівський Золотоверхий монастирі та інші храми. Чисельність паломників невпинно зростала. Так, у кінці XVIII - на початку XIX ст. до Києва щороку приходило до 110 тис. паломників²⁶, а у 1882 р. їх було зареєстровано уже 553 тис.

Отже, упродовж XIX ст., особливо його другої половини туризм в Україні набирає усе більших обертів у своєму розвитку. Проте його остаточне становлення дослідники відносять на кінець XIX – початок XX ст., коли виникають перші туристичні об'єднання –клуби, комітети, комісії, товариства, що займаються організацією туристських подорожей, розробкою туристичних маршрутів, налагодженням обслуговування туристів. Їх формування теж відбувалося в рамках краєзнавства.

Першою туристичною організацією в Україні вважається “Кримський гірський клуб”, який виник у 1890 р. на базі краєзнавчого “Гуртка аматорів природи, гірського спорту та Кримських гір”, заснованого місцевими краєзнавцями – лікарями, натуралістами, альпіністами, педагогами.

Кримський гірський клуб мав відділення в Ялті, Севастополі, Одесі. Центральним було Ялтинське відділення, яке почало функціонувати з квітня 1891 р. У наступному році для нього було збудовано нове приміщення.

За статутом 1901 р. Клубу було надано право відкривати відділення по всій території Російської імперії – у 1903 р. відкрито Катеринославське, Гагринське, Бессарабське відділення, у 1908 –Бакинське, у 1911 р. – Ризьке, у 1916 р. – Феодосійське. Оскільки до кола інтересів краєзнавців потрапив і Кавказ, Клуб з 1905 р. став іменуватися Кримсько-Кавказьким гірським клубом. Як видно з статутів, спочатку Клуб був більше краєзнавчим, ніж туристичним. Проте дуже скоро він став на шлях організації обслуговування екскурсантів і туристів: у горах створювались притулки для зупинок, налагоджувалось харчування та інші послуги, що рекламувалися в спеціальному виданні “Экскурсии, устраиваемые Ялтинским отделением Крымского Горного клуба”.

Було створено спеціальне екскурсійне бюро, яке пропонувало розроблені маршрути по Криму. До послуг туристів діяла квартирно-посередницька контора. Ялтинське екскурсбюро стало прототипом сучасних

бюро подорожей та екскурсій. Тільки протягом 1912 р. воно провело 645 екскурсій, в яких взяли участь 15229 туристів. Розвиток туризму в Україні стимулювався заснуванням туристичних організацій у Росії. У 1895 р. в Петербурзі створено “Російський туринг-клуб”, який у 1901 р. перетворено на Російське товариство туристів – першу туристичну організацію в Росії (РТТ). Її основним завданням стала організація подорожей по території Російської імперії і за кордон, а також сприяння паломництву до святих місць. Кошти товариства склалися з членських внесків. До 1910 р. воно заснувало свої комітети у 100 великих містах Росії, у тому числі в Києві, Харкові, Полтаві, Катеринославі, Одесі, Кам’янці-Подільському, Рівному. У 1913 р. РТТ вступило до Міжнародної ліги туристичних товариств, цим самим затвердивши свій міжнародний статус. Одним із перших туристичних об’єднань у Західній Україні був “Кружок устроювання мандрівок по наших краях”, що виник при “Академічному братстві” у Львові (1883 р.). Члени гуртка – студенти поставили на меті організацію мандрівок по рідному краю.

Бурхливо в 1920-ті рр. розвивався краєзнавчий рух. Успішно впроваджувались як наукові, так і громадські форми краєзнавства. Краєзнавство стає масовим. Краєзнавчий рух в Україні у 1920-ті рр. вели Київське товариство природознавців, Історичне товариство Нестора Літописця та Українське Наукове товариство.

На кінець 1920-х рр. в Україні налічувалося 30 тис. краєзнавців, працювало 51 товариство, 658 гуртків краєзнавства. У листопаді 1922 р. при АН України (академік В. І. Вернадський — перший президент АН України) була створена Київська Комісія краєзнавства. Вона згодом утворила ще дві комісії — Одеську комісію краєзнавства для Степової України і Харківську комісію для Слобожанщини. Комісія краєзнавства при АН України видала два номери "Бюлетня комісії краєзнавства", проте так і не змогла стати організаційним і координаційним центром краєзнавства в республіці.

У 1922 р. при Всеукраїнській АН засновано Комісію краєзнавства. У комісії працювали академік А. М. Лобода (голова комісії), В. І. Лучицький, М. В. Птуха, М. П. Василенко, П. А. Тутковський, І. І. Шмальгаузен. Діяли секції антропології, ботаніки, географії, геології, демографії та економічної географії, етнографії, зоології, історії. Секції організували курси з підготовки працівників музеїв, видали кілька програм до збирання етнографічних матеріалів. У 1924 р. було створено Студентську секцію краєзнавства, члени якої читали на курсах лекції, проводили екскурсії. У 1923—1924 рр. видавався "Бюлетень Комісії Краєзнавства Всеукраїнської АН", складено карту краєзнавчих організацій України і покажчик до неї. Комісія сформувала власну бібліотеку.

Систематичну роботу в галузі краєзнавства в Україні розпочато після Першої Всеукраїнської краєзнавчої наради (Харків, 1925 р.), де було визначено напрям роботи та обрано перший Український комітет краєзнавства (УКК). Він керував роботою 32 регіональних краєзнавчих

товариств. УКК мав свій друкований орган — журнал "Краєзнавство". За період 1927—1930 рр. вийшло 28 номерів.

Питаннями вивчення культури і побуту населення України займалися різні комісії, кабінети, Музей антропології та етнології Ф. К. Вовка у Києві, етнографічні секції УКК. Слід відзначити також діяльність Етнографічного товариства (Київ, 1925 р.), яке після об'єднання у 1927—1928 рр. місцевих етнографічних гуртків перетворилося на Всеукраїнське етнографічне товариство. Воно видавало "Бюлетень" (1927—1929 рр.), "Записки Етнографічного товариства", журнал "Побут". У наукову розробку проблем історичного краєзнавства включалися численні академічні установи, зокрема комісії історичного профілю: Комісія історії Києва і Правобережжя, Комісія історії Лівобережної України та Слобожанщини, Комісія історії Полісся та інші.

Краєзнавчими дослідженнями займалися науково-дослідні кафедри історико-географічного профілю. У Чернігові був створений Інститут краєзнавства — єдиний навчальний заклад у республіці такого профілю (діяв у 1924—1925 рр.).

У важких умовах денационалізації розвивалося у міжвоєнний період галицьке краєзнавство. Вивченням рідного краю займалися як окремі українські установи і товариства (НТШ, "Просвіта", "Рідна школа", "Союз українок" та ін.), так і національно свідомі представники інтелігенції і селянства.

Упродовж 1924—1925 рр. функціонував Чернівецький інститут краєзнавства, що об'єднав зусилля багатьох українських дослідників Буковинського краю.

Восени 1921 р. при Товаристві "Просвіта" виник "Кружок любителів Львова" (голова І. Крип'якевич), члени якого ставили за мету плекати любов до міста через поширення знання його історії, старовини й культури живим словом, письмом, у пресі й окремими виданнями. У 1925 р. під редакцією І. Крип'якевича вийшли три номери часопису "Туристика і краєзнавство" (як додаток до журналу "Новий час").

Старанням багатьох галицьких краєзнавців (С. Старосольський, К. Паньківський) у жовтні 1924 р. у Львові було засновано Українське крайове краєзнавчо-туристичне товариство "Плай", яке працювало до 1939 р. і мало філії у Перемишлі, Самборі, Стрию і Тернополі. Це товариство розгорнуло широку екскурсійну, видавничу і пропагандистську діяльність. Був організований спеціальний курс львовознавства, який включав цикл лекцій з археології, геології, історії, мистецтвознавства Львова.

Поряд з "Плаєм" на галицьких землях здійснювали свою діяльність й інші туристично-краєзнавчі організації.

У 1925 р. у Тернополі було утворено Подільське туристичне товариство, яке мало свої філії в інших місцях. Завданням цього товариства було ознайомлення з історією та природою Тернопільщини. Центральний

відділ знаходився в Тернополі. Він мав такі секції, як туристичну, екскурсійну, охорони природи, догляду за старовиною, краєзнавчу та інші. Це товариство велику увагу надавало пропаганді туристично-краєзнавчої роботи, організовувало та проводило екскурсії та мандрівки, займалося охороною природи та старовини, мало музей і бібліотеки, пункти прокату туристичного спорядження. Крім того, воно мало своє видавництво, в якому друкували путівники, карти, буклети та літературу на туристично-краєзнавчу тематику. Подільське туристичне товариство тримало бази та притулки у Тернополі, Чорткові, Заліщиках, Теремовлі, Бережанах, Бучачі, Кривчі та в інших містах і селах, де надавалися платні послуги (нічліг, харчування, екскурсії, транспортні послуги тощо).

У травні 1922 р. туристичне товариство «Чорногора» відновило свою діяльність. Товариство "Чорногора" влаштовувало збори, звіти, конференції, розваги, спільні туристичні мандрівки, теоретичні і практичні заняття з молоддю, утримувало фахову бібліотеку зі спеціальною літературою туристично-краєзнавчої тематики, картами, схемами, науковими статтями та описами туристичних маршрутів, здійснювало видавничу діяльність у часописі "Туристика і краєзнавство", а з 1937 р. - у журналі "Наша Батьківщина".

Характерною особливістю розвитку українського краєзнавства в Галичині у міжвоєнний період було створення розширеної музейної мережі у краї: на початку 1939 р. в Галичині діяло 47 публічних музеїв, художніх та етнографічних колекцій. Особливо плідно працював музей "Бойківщина" у Самборі, заснований у 1927 р.

У 1930-х рр. значну науково-освітню та краєзнавчо-етнографічну діяльність проводили товариства і музеї "Яворівщина", "Лемківщина", "Верховина" (Стрий), "Стривігор" (Перемишль), "Гуцульщина" (Коломия), Подільське туристично-краєзнавче товариство у Тернополі.

Подальшому поживленню краєзнавчого руху сприяли видання краєзнавчої літератури: описи мандрівок, історико-географічні нариси, туристичні путівники, праці з теорії краєзнавства і туристики. Протягом 1931—1939 рр. Товариство "Бойківщина" видавало збірник "Літопис Бойківщини" (світ побачило 10 випусків). Робилася спроба серйозного видання історико-краєзнавчої бібліотеки "Наш рідний край" (вийшло 5 випусків), з'явилися перші путівники краєм, у тому числі "Історичні проходи по Львові" І. Крип'якевича.

Науково-популярна краєзнавча література в Галичині була представлена творами І. Макаренка, О. Козурака, М. Голубця, А. Залужного, В. Січинського, М. Гавдяка, М. Андрусика, В. Дорошенка; шкільне географічне краєзнавство в міжвоєнний період було репрезентоване українськими підручниками М. Дольницького «Від поліських боліт до кавказьких верхів» (Львів, 1938 р.), «Від бескидських розворів до поліських боліт» (Львів, 1935 р.), В. Січинського «Вступ до українського краєзнавства»

(1937 р.), «Українське краєзнавство» (1945 р.). Основними працями міжвоєнного періоду з мандрівного краєзнавства були: О. Кисілевська «По рідному краю Поліссі» (Коломия, 1935 р.), Ю. Тарневич «За сріблястим Сяном. Мандрівки в лемківські гори» (Львів, 1938 р.), М. Заклинський «Пізнай свій рідний край. Опис мандрівки по Карпатах» (Львів, 1937 р.). Особливої уваги заслуговують теоретичні статті, опубліковані в краєзнавчому журналі "Наша Батьківщина" (1937-1939 рр.), М. Гавдяка "Завдання українського краєзнавства", І. Свенціцького "Краєзнавство і музейництво", С. Каменогорського "Завдання українського мандрівництва", В. Огоновського "Що колись радили туристам" тощо.

Важливе місце у вивченні рідного краю відводилося збиранню і науковому опрацюванню географічних назв як історичного джерела. У лютому 1920 р. один з талановитих учнів М. Грушевського М. Кордуба запропонував план видання історико-географічного словника Галичини. Учений розробив питальник для збирачів географічних назв, залучив до цієї роботи вчених, священиків, студентів Українського таємного університету. Зібрані ентузіастами і самим автором проекту матеріали стали основою першої в українській науці праці з топоніміки "Що кажуть назви осель?", в якій учений пропонує свою класифікацію назв щодо їх походження.

Набагато трагічніша доля спіткала в 1930-ті рр. учасників краєзнавчого руху в Українській РСР. У 1927 р. Й. Сталін вийшов переможцем у зятій боротьбі за владу, що точилася між партійними вождями після смерті Леніна. З приходом до влади Й. Сталіна почався процес повернення до традиційних аспектів російської імперської політики, зокрема суворого централізму й одноосібної влади. Для українців цей катастрофічний поворот означав кінець "українізації". Розпочалася драматична за своїми наслідками "колективізація" українського села й "індустріалізація" міста. Усі ці "заходи" Й. Сталін та його поплічники здійснювали насильницькими методами.

На 01.01.1929 р. в Україні налічувалося 51 товариство та 658 гуртків у 32 округах республіки. І з цього ж року розпочалося репресивне нищення краєзнавчого руху й братовбивче цькування одними вченими-краєзнавцями (які хотіли вижити в тоталітарне лихоліття) інших прогресивних учених і цілих наукових шкіл — М. Грушевського, Д. Яворницького, Д. Багалія, М. Слабчека — українського краєзнавства.

Подальшому розвитку українського краєзнавства не сприяла тяжка праця народу на новобудовах важкої індустрії та голодомор 1932—1933 рр. Більш того, розпалювалася класова ворожнеча, непримиренність до релігії. У таких умовах успішно розпочата "українізація" всіх сфер життя українського народу трагічно обірвалася. З початком сталінських репресій панівна більшість українських краєзнавців була безпідставно звинувачена у буржуазному націоналізмі й страчена та засуджена. Практично за період 1930—1940 рр. був знищений цвіт української інтелігенції і краєзнавства. В українському краєзнавстві наступив період занепаду.

У роки Другої світової війни краєзнавчий рух на українських теренах був фактично припинений (в УРСР він був ліквідований ще в 1930-ті рр.). Лише в Галичині краєзнавча діяльність провадилась, але в значно менших масштабах. Вийшов ряд краєзнавчих книг, у тому числі: "Історія Холмщини і Підляшшя", "Минуле і сучасне" М. Кордуби, "Сучасний Львів" О. Степанів. Чимало краєзнавчих матеріалів було опубліковано в журналі "Дорога", на шпальтах газет "Наші дні", "Рідна Земля".

По завершенню Другої світової війни (й остаточної інтеграції Галичини до складу Української РСР) Академія наук України виступила ініціатором відродження краєзнавчого руху.

У 1947 р. у Києві було створено Український філіал Всесоюзного географічного товариства, відкрито його відділення в Чернівцях (1945 р.), Криму (1945 р.), Харкові (1946 р.), Львові (1947 р.), Одесі (1953 р.), Мелітополі (1955 р.), Луганську (1959 р.).

З 1959 р. Географічне товариство отримало назву "Українське географічне товариство" (УГТ). Формування його відділень в усіх областях України завершилося у 1980-ті рр. Кількість членів УГТ в Україні невпинно зростала і в наш час досягла близько 10 тис. осіб* Діяльність УГТ спрямована на всебічне сприяння розвитку географічної науки і краєзнавства, координацію географічних і краєзнавчих досліджень, поліпшення географічної освіти в середній і вищій школах, підготовку географічних кадрів, пропаганду географічних знань, поліпшення географічної культури. Важливе місце в діяльності УГТ посідають проблеми розвитку географічної науки, географічної та екологічної освіти, видання наукових праць, підручників, навчальних посібників, географічних карт, атласів, популярних книжок. Вони є предметом обговорення на міжнародних конгресах, з'їздах, конференціях, засіданнях ученої ради УГТ і її президії.

У другій половині ХХ ст. значно поживалися етнографічні дослідження. Велика заслуга в цьому належить академіку М. Т. Рильському та члену-кореспонденту К. Г. Гуслистому, які своїми теоретичними працями та практичною діяльністю сприяли розгортанню етнографічних досліджень в Україні.

Основними науковими етнологічними осередками у республіці стали Відділ етнографії Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії в Києві та Відділ етнографії Музею етнографії та художнього промислу АН УРСР у Львові (зараз це Львівський філіал Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Т. Рильського НАН України).

У повоєнні роки проводилися численні етнографічні експедиції, під час яких збирався значний фактичний матеріал, удосконалювалася методика етнографічних досліджень.

Значне місце у дослідженнях українських краєзнавців-етнографів у цей період посідають питання теорії та історії етнографічної науки. Однією з

найважливіших проблем, яка завжди була у центрі уваги науковців, є походження народів (етногенез).

За останні десятиліття українськими етнографами-краєзнавцями підготовлено ряд фундаментальних монографій, наприклад: "Українці" (1964 р.), "Бойківщина: історико-етнографічні дослідження" (1983 р.), "Гуцульщина. Історико-етнографічні дослідження" (1967 р.), "Карпатський збірник" (1976 р.), "Этнография восточных славян" (1987 р.) тощо.

З початку 1960-х рр. спостерігається помітне піднесення краєзнавчого руху, музейного будівництва. Створено ряд історико-етнографічних музеїв просто неба, так званих скансенів, які вважаються найбільш раціональною і дієвою формою комплексного показу явищ народної архітектури, побуту, знарядь праці в їх природному оточенні. Такі музеї почали діяти в Переяславі-Хмельницькому, Ужгороді, Львові, Чернівцях, Києві (рис 1.4).

У 1966 р. у Львові в Шевченківському гаї був створений Музей етнографії та народного промислу. Нині в цьому Музеї на площі 50 га експонується 124 архітектурні об'єкти в 10 експозиційних відділах. На території Музею організовуються виступи самодіяльних фольклорно-етнографічних ансамблів, проводяться традиційні етнографічні свята.

У другій половині ХХ ст. відбувається процес диференціації наукового краєзнавства, особливої ваги стало набирати історичне краєзнавство. Зростає інтерес до історії міст і сіл, до охорони пам'яток історії та культури, створюється мережа громадських історико-краєзнавчих музеїв. Численна когорта талановитих українських науковців, працівників культури й освіти, краєзнавців-аматорів була залучена до написання фундаментальної "Історії міст і сіл Української РСР" у 26 томах. Так, скажімо, у написанні й підготовці до видання тому "Львівська область" взяло участь близько 800 осіб.

Широкий резонанс названої праці сприяв тому, що в 1979 р. рішенням Президії АН УРСР було створено її новий підрозділ — відділ історико-краєзнавчих досліджень, який очолив академік П. Т. Тронько.

Масового характеру у 1960—1980 рр. набрало шкільне краєзнавство, туристично-краєзнавча робота школярів.

З метою виконання конкретних завдань дослідницького характеру з кінця 1960-х рр. стали систематично проводитися так звані екскурсійно-експедиції, активізувалася робота пошукових загонів, різних клубів за інтересами, кімнат і музеїв, були запроваджені щорічні олімпіади юних краєзнавців тощо. Зрозуміло, що туристично-краєзнавча діяльність школярів у ті роки була надмірно заполітизована.

Координації краєзнавчих досліджень значною мірою сприяло проведення протягом 1980-х рр. чотирьох Всеукраїнських краєзнавчих конференцій у Полтаві, Вінниці, Чернігові, Миколаєві, а також Першої Всесоюзної краєзнавчої конференції з історичного краєзнавства, яка відбулася в Полтаві. На основі їх практичних рекомендацій були розроблені

комплексні плани краєзнавчих досліджень, для реалізації яких потрібно було об'єднати всі краєзнавчі сили України.

Інститутом історії України АН у цей період виконано значну роботу з узагальнення теорії, методології й фактологічного матеріалу національних краєзнавчих досліджень, результатом якої став вихід у світ двох фундаментальних краєзнавчих праць: "Памятники истории и культуры Украинской УССР" (Київ, 1987) та "Історичне краєзнавство в Українській РСР" (Київ, 1989).

Наприкінці 70-х – початка 80-х р. в Україні побачили світ перші узагальнені праці з географічного краєзнавства. Це посібники для вчителів «Практикум з географічного краєзнавства» (1979), «Туристсько-краєзнавча робота в школі» (1985), в яких вперше розглядалися наукові засади географічного краєзнавства, давалися практичні поради з комплексного вивчення краю. Велика увага у посібниках приділяється системі, тематиці й методиці дослідження фізико- і економіко-географічних об'єктів навколишньої місцевості, розкриваються виховні можливості туристсько-краєзнавчої роботи.

Після здобуття Україною державної незалежності краєзнавча робота в країні активізувалася. Характерна риса пострадянського періоду розвитку національного краєзнавства — повернення до його історичних витоків, відродження «забутої» краєзнавчої спадщини, реабілітація імен, знищених тоталітарним режимом та висвітлення маловідомих сторінок злочинів комунізму проти українського народу. З першого дня свого заснування Всеукраїнська спілка краєзнавців спільно з Інститутом історії та СБУ почала проект яким передбачено повернення в науковий обіг спадщини репресованих у 20-30 рр. ХХ ст. діячів краєзнавчого руху в Україні.

У середині 90-х років вийшли друком перші аналітичні праці, присвячені історії краєзнавства окремих регіонів України. Наприклад, «Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ-ХХ ст.», «Історичне краєзнавство Правобережної України ХІХ-поч.ХХ ст».

Знаковими науковими працями цього періоду стали книги серії «Реабілітовані історією», праці «Репресоване краєзнавство» (Київ, 1992), «Репресоване відродження» (Київ, 1993), монографії Р. В. Маньківської «Музейництво в Україні» (Київ, 2000), Я. Серкіза «Історичне краєзнавство» (Львів, 1995) тощо та низка праць академіка П. Т. Тронька.

Список використаних джерел:

1. Петранівський В.Л. Туристичне краєзнавство: навч. посібник /В.Л.Петранівський, М.Й. Рутинський.- Львів, Знання, 2008.- 575 с. [електронний ресурс].- режим доступу: http://tourlib.net/books_ukr/petranivsky2.htm
2. Попович С. І., Лугова О. І. Туристичне краєзнавство як напрям загального краєзнавства України: питання теорії та генези / С. І. Попович, О. І. Лугова // Туристично-краєзнавчі дослідження. – К.: ІТ ФПУ. – 2004. – Вип. 5. – С. 3-53. –

режим доступу: https://reposit.uni-sport.edu.ua/bitstream/handle/787878787/828/Rozdil_1.pdf?sequence=1&isAllowed=y
3. Уривалкін О. М. Історичне краєзнавство: навч. посіб. / Уривалкін О. М. – Київ: КНТ, 2006. – 296 с. [електронний ресурс]. - режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0006294

ТЕМА 3. РОЗВИТОК КРАЄЗНАВСТВА В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

План:

- 1. Західноєвропейські краєзнавчі дослідження*
- 2. Східноєвропейські краєзнавчі дослідження;*
- 3. Краєзнавчі дослідження за межами Європи*

Ключові слова: мікроісторія, історія повсякдення, усна історія

Краєзнавчі дослідження у західній Європі, які можна вважати витокami краєзнавства сягають 16-17 століть. Тоді збором краєзнавчої інформації займалися крім вчені-історики. Найбільш активно інформація про локальну територію зосереджувалась при костелах та монастирях. Маючи потребу у вивченні оточуючої території, в першу чергу для ведення господарства, маючи людські ресурси – ченців, доволі освічених, готових присвячувати вільний час, якого у них було багато, для збору, систематизації і опису, а також маючи систему архівів для збереження інформації, монастирі були ефективними центрами краєзнавчих досліджень. На побутовому рівні інформація про територію мешкання передавалася усно, у вигляді легенд, казок та ін.

З 18 ст. почалися системні описи та переписи, що курувалися державою з метою, переважно, покращення системи оподаткування. Проте у період індустріалізації зв'язки у громадах порушилися, місцева громада починає маргіналізуватися, втрачаються традиційні знання та місцева ідентичність. Ці процеси спонукають інтелігенцію до спроб зберегти самобутню культуру своїх громад і відродити у місцевого населення відчуття гордості за приналежність до їх локальної території. Не завжди місцеві краєзнавці були місцевими від народження, часто це були спеціалісти направлені на службу у регіони (учителі, медики, нотаріуси, службовці). Потрапивши у незнайомі умови вони намагалися дізнатися про місце призначення якомога більше, щиро захоплюючись особливостями нової нового регіону.

З середини ХІХ ст. краєзнавчий рух набрав найбільшої активності. Краєзнавча література, спеціалізовані журнали видавалися сотнями на рік у більшості західноєвропейських країн. Представники середнього класу прагнули долучитися до краєзнавчого руху, займатися популяризацією

краєзнавчої інформації стало модно і було ознакою освіченості. Особливо значний внесок у краєзнавчі дослідження зробили освічені жінки, готові послідовно, скрупульозна систематизувати великі обсяги інформації на волонтерських засадах.

Проте науковці-історики нарікали на поверховість результатів таких краєзнавчих ініціатив середнього класу, неосвіченість самих краєзнавців, що приводила до оприлюднення неперевіреної інформації. За краєзнавчим рухом надовго закріпився імідж ненаукового хобі малоосвічених ентузіастів, що вважають себе вченими.

До визначних досягнень тих часів можна віднести масштабний Британський проект «Історія Вікторіанських графств Англії», багатотомне зібрання, що налічує більше 230 томів. Перший том було видано 1901 року і збір та публікація багатотомника триває досі. Проект переживав різні часи, видавався за пожертви, з 1947 року фінансувався державою і діяв під егідою Інституту історичних досліджень, з 1950-х років пережив переродження, був розширений, і включав систематичне охоплення соціально-економічної історії, промислової історії, історії населення, історії освіти, історії ландшафту, релігійної строкатості тощо. Нині триває відцифровка перших томів видання.

Після Другої світової війни краєзнавство поволі «академізувалося», його практикою теорією зацікавились науковці. Одним з перших, хто захистив докторське дисертацію на краєзнавчу тематику був У. Г. Хоскінс, класик краєзнавства і автор книги «Створення англійського ландшафту» (1954 р.).

У другій половині ХХ ст. з'явилися нові напрямки, пов'язані з краєзнавством (мікроісторія, історія повсякденності), а відцифровка архівів активізувала роботу краєзнавців-аматорів.

Інакше розвивалося краєзнавство у східноєвропейських країнах, особливо тих, що боролися за незалежність. Там краєзнавство було спробою осмислити свою самобутність і віднайти шляхи досягнення незалежності. Активно розвивалося воно у країнах Балтії, Польщі, Болгарії.

У країнах Африки та Азії у доколоніальний період поширено було збір, збереження та передача краєзнавчої інформації окремими обраними людьми або групою посвячених. Обрані члени громади зберігали і передавали (переважно усно) цінну для громади інформацію про її історію, природокористування, культуру, звичаї. В інших випадках така інформація передавалася у колі обраних і вони мали зберігати цю інформацію. У колоніальний період ці традиції порушились, багато інформації було втрачено. Західні дослідники до останнього часу наполягали на відсутності у корінних африканських і азійських народів краєзнавства як науки і діяльності, адже більшість інформації передавалася усно, вона ніколи не записувалася, а європейські дослідники вважали, що все що не записано – не спостерігалось. Така позиція походить від установки, що інформація може

бути коректно передана і правильно отримана тільки будучі у письмовій формі, бо усна інформація надто піддається суб'єктивним інтерпретаціям. Проте підхід усної передачі інформації широко поширений у різних народів і соціальних груп. Нині краєзнавство країн Африки та Азії функціонує за схожими принципами і підходами до європейського, проте у ньому закарбовано безліч інформації, що свого часу передавалася усно та притаманний певний містицизм у подачі інформації.

Список використаних джерел:

1. Aktekin S. The place and importance of local history in the secondary history education./ Semih Aktekin // Journal of theory and practice in Education 6.1 (2010). - 86-105.
2. Andrus Ristkok, Eva Maaring ja Ene Luka, Kodu-uurimise algaegadest//Eesti Kodu-uurimise Seltsi taasasutamiseni Eesti Kodu-uurimise Seltsi, Eesti Muinsuskaitse Seltsi ja Eesti Genealoogia Seltsi Aastaraamat 2014. Tln, 2015. Lk 11–17
3. Cronin M. Local History./ Maura Cronin //Palgrave Advances in Irish History, 2009. - 147-168.
4. Goubert P. Local History/ Pierre Goubert //Daedalus, Vol. 100, No. 1, Historical Studies Today (Winter, 1971), pp. 113-127

ТЕМА 4. ДЖЕРЕЛА КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

План:

1. Підходи до класифікації джерел краєзнавчих досліджень
2. Семіотичні джерела;
3. Усні джерела;
4. Топонімічні джерела;
5. Речові джерела.

Ключові слова: джерельна база досліджень, топонім, картографічний твір.

Підходи до класифікації джерел краєзнавчих досліджень. З джерел краєзнавці отримують інформацію про локальну територію дослідження.

М.Й. Рутинський та В.Л. Петранівський до основних джерел туристичного краєзнавства відносять [2]:

- краєзнавчу бібліографію;
- картографічні джерела (архіви музеїв, державні архіви);
- усні джерела (усна народна творчість: казки, легенди, думи, пісні, прислів'я і приказки тощо);
- статистичні джерела;
- спостереження за об'єктами і процесами природи;

- друковані джерела (підручники, довідники, енциклопедії, путівники, карти, журнали, газети тощо);
- пам'ятки історії та культури, пов'язані з історичними подіями в житті краю, розвитком суспільства і держави, а також твори матеріальної і духовної діяльності, які мають історичну, наукову, художню та іншу культурну цінність.

О.М. Уривалкін серед джерел зазначає [3]:

- ✓ матеріальні (пам'ятки будівель, споруди, предмети, пов'язані з історичним розвитком науки та техніки, археологічні пам'ятки, витвори мистецтва, архітектурні ансамблі);
- ✓ писемні (стародавні рукописи, друки, акти органів державної влади і управління, інші письмові та графічні документи, фото-, кіно-, відео-, аудіодокументи);
- ✓ усні (легенди, місцеві перекази)

О.О.Любіцева зазначає [1], що джерела краєзнавчої інформації можна поділити на:

- усні (усна народна творчість, бесіди, інтерв'ю);
- семіотичні (записані) - 1) друковані (бібліографічні, літературні, підручники, енциклопедії, газети, журнали, картографічні, архівні документи, путівники, статистичні дані, Інтернет-матеріали); 2) рукописні (архівні документи, картографічні твори, образотворчі твори, літературні джерела, мемуари);
- візуальні – безпосередній огляд об'єктів, місцевостей, пов'язаних з історією, культурою краю, природних об'єктів, спостереження природних явищ тощо; фотографія, малюнок.

З урахуванням теоретичних напрацювань, пропонується наступна класифікація (рис. 4.1.)

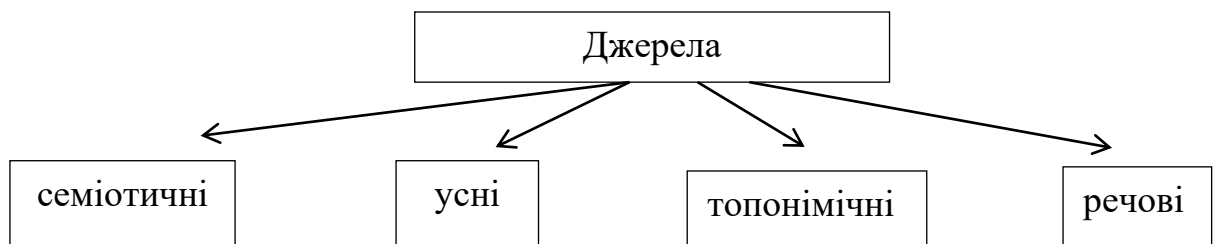


Рис. 4.1. Класифікація джерел краєзнавчих досліджень

Семіотичні, тобто знакові, включають зображення, передачу інформації у текстовій чи знаковій формі. Проміжною формою між цими видами джерел є піктограми. *Зображеннями* можуть бути картини, гравюри, геральдика, фотографії, кінозображення, картографічні твори, тощо. У картинах відображаються побутові сцени з сучасного і минулого життя населення, по яких можна визначити основні форми господарювання, традицію, особливості одягу, транспортних засобів і інших елементів

матеріальної культури. На картинах можуть бути зображені вже зниклі пам'ятки архітектури, що дає змогу відтворити планувальну структуру поселення та вигляд зниклих об'єктів або реконструювати минулий вигляд існуючих. Крім цього, у творчості місцевих художників можуть відбиватися стереотипні уявлення про ландшафти, які сформувалися у митця саме під впливом оточуючої природи. Картина стає відбиттям особистого чи колективного уявлення місцевих про оточуючий світ і природу, а природа може розглядатися як фактор формування художніх смаків.

Ту ж інформацію можливо отримати від фотографій та кінохроніки чи художніх фільмів. Корисно також досліджувати сучасний контент (наприклад, instagram), що дає можливість відслідкувати нинішню саморепрезентацію місцевих мешканців регіону.

Цікавими для вивчення є листівки. У них відображені мінливі смаки населення, стиль життя. Особливо поширеними були листівки з курортів, на яких зображувалися місцеві пам'ятки (архітектури чи природи) та ландшафти, що дає змогу не тільки відтворити минулий вигляд курорті, а й зрозуміти, як саме курорт позиціонувався на туристичному ринку.

Крім цього, вивчення аерофотознімків дає інформацію про зміни території у динаміці. Отримання інформації з картографічних творів є використанням картографічного методу. Вивчення карт дає широкий спектр інформації: від топонімічної специфіки локальної території до змін місцевих ландшафтів у динаміці.

Картини та фотозображення можна знайти у картинних галереях, музеях та приватних колекціях. Аерофотознімки - у архівах, кінофільми – у Центральному державному кінофотофоноархіві України ім.Г.С.Пшеничного. Картографічні твори – у залі картографії бібліотеки ім. Вернадського та інших державних бібліотек або придбати у формі атласів та окремих карт. Плани населених пунктів можливо отримати у архівах. Доступ до деяких з перелічених джерел можливо отримати онлайн.

Писемні джерела - нотні партитури і тексти. Кожне дослідження починається з отримання та узагальнення, критичного осмислення інформації, що вже подана у формі наукових, науково-популярних чи літературних творів. Вони доступні у бібліотеках, як центральних так і місцевих, букіністичних крамницях чи приватних зібраннях. При більш докладному дослідженні локальної території вивчаються документи, які знаходяться у архівах (центральных, обласних, міських, районних). Найбільшими за обсягом фондів є Центральний державний історичний архів у Києві, а також у Львові. Деякі архіви підпорядковані органам державного захисту і є закритими. В них працюють тільки співробітники держслужб і інші дослідники можуть отримувати інформацію з опублікованих ними досліджень. Певна інформація становить державну таємницю і не може бути поширена. Час від часу декотрі документи із закритих архівів розсекречують

і вони стають загальнодоступними. Часто дослідники подають запити на пошук інформації у закордонних архівах.

Огляд судових рішень, матеріалів слідства, протоколів допитів широко застосовується краєзнавцями, оскільки ті містять конкретну інформацію про побут і світогляд місцевого населення. Наприклад, книга французького історика Еммануеля Ле Руа Ладюрі «Монтайлу» (1975 р.), що описує побут і духовний світ населення невеликого села у Піренеях початку XIV ст., повністю заснована на матеріалах допитів інквізиції. Багато краєзнавців були репресовані радянською владою, тож протоколи їх допитів теж лягають в основу вивчення біографій цих учених.

Інформацію про життя місцевого населення та окремих його представників також можна отримати з вивчення текстів листів. Деякі листування опубліковані (наприклад, «Листування Степана Рудницького» видане Науковим товариством ім. Тараса Шевченка у 2006 р.), деякі зберігаються у приватних архівах. По них можна відстежити світогляд і сприйняття тогочасних подій, а також відтворити по описах вигляд місцевостей. Особливості сучасників, їх проблеми та досвід взаємодії з оточуючим середовищем (природним і соціальним) можна простежити за дописами у соціальних мережах, зокрема, відслідковуючи групи у Facebook, Instagram, WhatsApp та ін., присвячені окремим населеним пунктам/регіонам.

Цікавими, з точки зору вивчення побуту, є дослідження рекламних оголошень, що зберігаються у музеях та приватних колекціях.

Відцифровка архівних фондів робить їх загальнодоступними і полегшує роботу краєзнавців-аматорів.

Обробка статистичних даних дає важливу інформацію про сучасне і минуле громади. Давні статистичні дані містяться у архівах, а сучасні (на рівні районів) можливо отримати за запитом у Державній службі статистики.

Усними джерелами є легенди, місцеві перекази, анекдоти, пісні, кулінарні рецепти, все те, що не записано і передається усно. До них же можна віднести цю ж інформацію у формі аудіозапису. Використовуючи усні джерела (при інтерв'ю, усному опитуванні, спілкуванні з місцевими) краєзнавець отримує первинну інформацію, яка має бути критично оцінена, а згодом поширена, оскільки така інформація може бути швидко втрачена.

Вивчення походження та трансформації **топонімів** є окремим напрямом діяльності. Ці джерела дають можливість зрозуміти особливості заселення, історичного розвитку, етнічного складу та природи території. Хоч місцеве населення зберігає значну інформацію щодо колишніх назв населених пунктів, місцевостей, природних об'єктів тощо, інтерпретація цих знань може бути складною для краєзнавця без філологічної освіти.

Речові джерела - це археологічні пам'ятки, споруди, предмети, архітектурні ансамблі. Ознайомитися з ними можливо у музеях, приватних колекціях та наживо. Вони дають уявлення про давній і сучасний побут та культуру, науково-технічний та економічний рівень населення краю.

Краєзнавці по можливості використовують всі описані джерела, крім них цінну інформацію про історію заселення, етнічний та релігійний склад населення локальної території дають описи місцевих цвинтарів. Краєзнавець також формує свої уявлення на основі власних спостережень.

Список використаних джерел:

25. Любіцева О.О. Навчальний посібник «Туристичне краєзнавство: Канівщина»: [Навч. посібник]/О.О.Любіцева, С.П.Романчук, І.В.Кочеткова, І.І.Вінниченко, І.Т.Михайленко; за заг.ред проф. Любіцевої О.О. – К.: ТОВ «Альфа-ППК», 2017. – 194 с.
26. Петранівський В.Л. Туристичне краєзнавство: навч. посібник /В.Л.Петранівський, М.Й. Рутинський.- Львів, Знання, 2008.- 575 с. [електронний ресурс].- режим доступу: http://tourlib.net/books_ukr/petraniivsky2.htm
27. Уривалкін О. М. Історичне краєзнавство: навч. посіб. / Уривалкін О. М. – Київ: КНТ, 2006. – 296 с. [електронний ресурс]. - режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0006294

ТЕМА 5. МЕТОДИ ТА МЕТОДИКА КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

План:

1. *Поняття методу та методики дослідження.*
2. *Класифікація методів наукових досліджень*
3. *Філософські, загальнонаукові, міждисциплінарні методи, що застосовуються у краєзнавстві*
4. *Конкретно-наукові і дисциплінарні методи у краєзнавстві*

Ключові слова: метод, класифікація методів, краєзнавчий підхід.

Поняття методу та методики дослідження.

Метод - систематизований спосіб досягнення теоретичного чи практичного результатів, розв'язання проблем чи одержання нової інформації на основі певних регулятивних принципів пізнання та дії, усвідомлення специфіки досліджуваної предметної галузі й законів функціонування її об'єктів. [4]

Основна *функція* метода – внутрішня організація і регулювання процесу пізнання чи практичного перетворення того чи іншого об'єкту. Він є системою приписів, принципів, вимог, які мають орієнтувати у вирішенні конкретного завдання, досягнення певного результату в тій чи іншій сфері

діяльності. Тому метод зводиться до сукупності певних правил, прийомів, способів, норм пізнання і дії.

Головне *призначення* метода - отримання і обробка інформації.

Його характерними *ознаками* є об'єктивність, відтворюваність, евристичність, конкретність та ін.

Метод – це система дій з досягнення поставлених цілей, що склалася в процесі багаторазового застосування. [6]

Існують різні підходи до класифікації методів. У даному конспекті в подальшому спираємось на класифікацію, зображену на рис. 5.1.

Більшість краєзнавців не зосереджуються на описі методів, а використовують їх, так само не акцентуючись на обґрунтуванні методики дослідження.

Серед теоретичних розробок з вивчення методології краєзнавчих досліджень варто виділити наступні.

М.Й. Рутинський та В.Л. Петранівський серед методів зазначають [5]:

- літературний;
- статистичний;
- візуальний (спостереження);
- картографічний;
- анкетний;
- польових досліджень;
- описовий метод;
- географічний метод ;
- моделювання ;
- математичні методи ;
- економічний метод ;
- соціологічний метод.

У «Енциклопедії сучасної України» побіжно згадані архівний, літературний, експедиційний метод і метод пошуку [3].

У «Географічній енциклопедії України» зазначається картографічний, спостережень, історичний, моделювання, математичні методи [7]

Ознакою сформованості науки вважається наявність властивого тільки їй методу досліджень.

На відсутність у краєзнавства власних методів, стрункої методології, загальноновизнаних методик і усталеного категоріального апарату нарікають останні сто років [1;2]. Тому, інколи, краєзнавство називають сукупністю методів для вивчення конкретної території, а не окремим науковим напрямком. Проте можна стверджувати, що в силу своєї комплексності, краєзнавство поєднує спектр методів і методик, головно тих, що стосуються вивчення навколишньої природи (географічні), змін у ретроспективі (історичні), особливостей населення (соціологічні). Їх поєднання задля досягнення цілей конкретних досліджень і складає методику краєзнавчих

досліджень, а коректність підбору методів стає запорукою їх об'єктивності і високого наукового рівня.

Проте можна казати про окремий краєзнавчий підхід у науці.

Краєзнавчий підхід передбачає комплексне, всебічне, докладне вивчення території в процесі синтезу теоретико-методологічних напрацювань широкого спектру наук для глибокого висвітлення локальних процесів і явищ з прикладною метою.

Нижче наведений докладний, проте не вичерпний, перелік методів, що можуть бути застосовані у краєзнавчих дослідженнях.

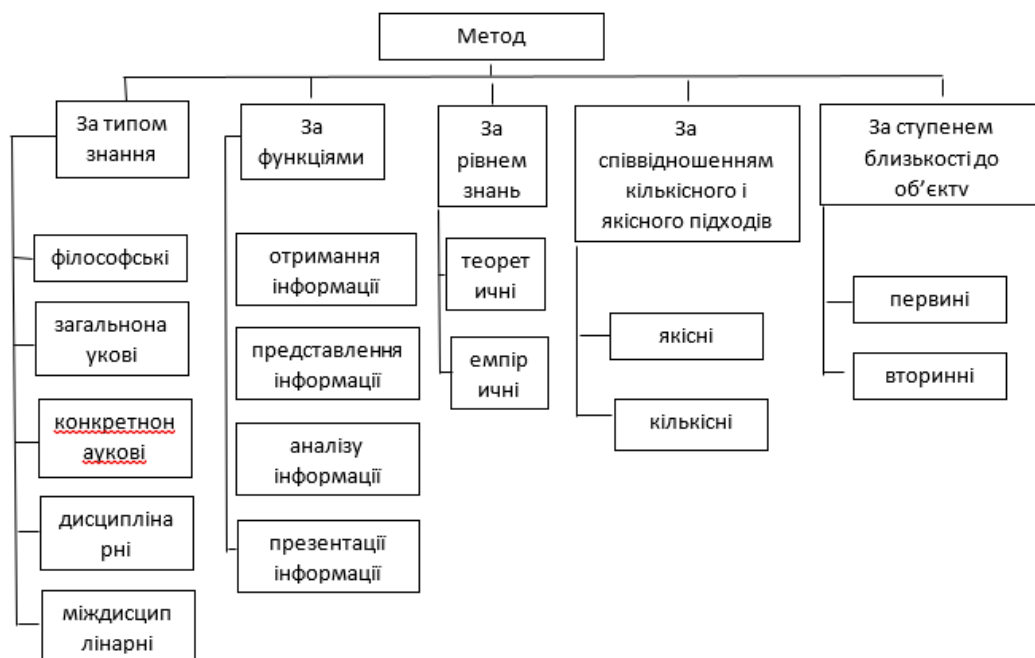


Рис. 5.1. Класифікація методів наукових досліджень [6]

Філософські і загальнонаукові методи застосовуються дослідником в процесі мислення.

Наприклад, при вивченні навколишнього природного середовища краєзнавець спочатку вивчає його покомпонентно (грунти, рослинність, рельєф та ін), застосовуючи метод аналізу, а потім узагальнює цю інформацію, як ознаки в описі конкретного ландшафту (синтез). Маючи конкретні дані про голосування опитаних, можна встановити їх політичні вподобання (від окремого до загального – індукція). Надалі можна абстрагуватися від незначущого фактору при голосуванні, наприклад, статі, і на основі значущого фактору, наприклад, релігійної належності, узагальнити, що представники конкретної конфесії мають відповідні політичні вподобання.

Таблиця 5.1. Філософські, загальнонаукові, міждисциплінарні методи, що застосовуються у краєзнавстві

	теоретичні	емпіричні	опис
Філософські	аналітичний		користуючись методом формалізації, досліджує форми мислення, абстрагуючись від його змісту та історичного розвитку пізнання в його суперечностях
	інтуїтивний		дослідження об'єкту з врахуванням особистих відчуттів дослідника - інтуїції
	феноменологічний		формулювання закономірностей, що визначають взаємозв'язок між різними спостереженнями явищ відповідно до фундаментальної теорії, але безпосередньо з цією теорією не пов'язаних
	герменевтичний		мистецтво і теорія тлумачення, яка має за мету виявити суть тексту, виходячи з його об'єктивних (значення слів та їх історично обумовлені варіації) та суб'єктивних (наміри авторів) основ.
	діалектичний		аналізує діалектичні суперечності речей і думок у процесі розвитку пізнання, будучи науковим методом пізнання як буття, так і самого мислення, дослідження об'єкту через розуміння його суперечливості.
	метафізичний		виходить із кількісного розуміння розвитку, заперечує саморозвиток, ототожнює пізнання та дійсність, абсолютизує окремі форми, етапи пізнавального процесу
Загальнонаукові	аналіз		роз'єднання цілісного предмету на складові (аспекти, ознаки, властивості чи відношення) з метою їх всебічного вивчення
	синтез		об'єднання раніше виділених частин предмету у єдине ціле
	індукція		метод дослідження і спосіб мислення в якому загальний висновок виводиться з конкретних вихідних даних

	дедукція		спосіб мислення за допомогою якого із загальних уявлень настає висновок конкретного характеру
	абстрагування		відволікання від ряду несуттєвих для даного дослідження властивостей і відношень явища, що вивчається з одночасним виділенням властивостей та відношень, що цікавлять дослідника
	узагальнення		прийом мислення в результаті якого визначаються загальні властивості і ознаки об'єкту
	аналогія		прийом пізнання при якому на основі схожості частин одних ознак роблять висновок про їх схожість у інших ознаках
	моделювання		вивчення об'єкту (оригіналу) шляхом створення і дослідження його копій (моделей), що замішують оригінал у тих аспектах, що цікавлять дослідника
	класифікація		розділення предметів, що вивчаються на окремі групи відповідно до ознак важливих для конкретного дослідження
	системно-структурного аналізу		уявлення про об'єкт вивчення як про сукупність елементів, що пов'язані зв'язками між собою
Міждисциплінарні	бібліографічний		складання і групування списку джерел інформації
	літературний		полягає у відборі й аналізі літературних джерел, що тією чи іншою мірою стосуються об'єкта, явища вивчення
		спостереження	отримання інформації про ті чи інші сторони, властивості, аспекти об'єкту шляхом прямого сприйняття і прямої реєстрації фактів.
		описовий	система процедур збору, первинного аналізу і викладу даних і їх характеристик.
		порівняння	

		експеримент	вивчення явищ відбувається в доцільно вибраних або штучно створених умовах, що забезпечують появу тих процесів, спостереження яких необхідне для встановлення закономірних зв'язків між явищами.
		вимірювання	порівняння вимірюваної властивості зі шкалою вимірювань цієї властивості з метою отримання виміральної інформації.
	математичний		методи прикладної математики, що використовуються для оброблення кількісних даних.
		польових досліджень	Роботи на місцевості для збору первинних даних.
		картографічний	полягає у аналізі інформації з картографічних джерел і візуалізації кількісних та якісних характеристик шляхом нанесення на карту
		контент-аналіз	сукупність формалізованих діагностичних методик, що застосовуються в гуманітарних науках для аналізу змісту текстів, мови, зображень, інтернет-сайтів, відеоматеріалів та ін. продуктів комунікації
	ретроспективного аналізу		аналіз інформації за попередні періоди (з однаковим інтервалом).

Саме населення на певній території і спосіб його життєдіяльності може розглядатися як система, що складається з трьох елементів – населення, природа (ландшафт) і господарство, через яке взаємовпливають одне на одного попередні два елементи.

Міждисциплінарні методи використовуються кількома науками. Наприклад, на початку дослідження науковці систематизують уже написане з тематики, що їх цікавить (бібліографічний), і ознайомлюються з інформацією в цих текстах (літературний). Використання та складання карт застосовують географи, історики (історичні карти), лінгвісти (карта поширення мов, культурно-мовних сімей) тощо. Для обробки статистичних даних повсюдно використовуються математичні методи.

Всі перелічені в таблиці міждисциплінарні методи використовуються у краєзнавстві. Наприклад, контент-аналіз може бути використаний при виявленні наявності інформації про локальну територію у інформаційному просторі, оцінці її якісних характеристик. Сумісно з картографічним методом часто використовується метод дешифрування знімків. Порівнюючи данні з аерознімків Другої Світової війни і сучасні, можна у ретроспективі бачити зміни природокористування, характеру забудови тощо. Вивчення Google знімків з 1980-х по теперішній час дає змогу відстежити, наприклад, розростання чи зникнення населених пунктів, міандрування річок та ін.

Конкретно-наукові методи є сукупністю способів і принципів пізнання, прийомів і процедур, що застосовуються для пізнавальних потреб певної науки. Однак, ці методи можуть бути використані в комплексних дослідженнях, таких як краєзнавчі. Наприклад, порівняльно-історичний і порівняльно-географічний методи дають інструментарій для порівняння об'єктів в часі (наприклад, різні етапи) чи просторі. Метод діахронічного аналізу за допомогою методу закладання часових зрізів дозволяє простежити розвиток об'єкту дослідження через певні проміжки часу. Так, часовий зріз - це стан об'єкту дослідження в кожен конкретний момент часу. Їх порівняння дає змогу простежити в динаміці зміну об'єкту дослідження. Геопросторовий аналіз – це співвіднесення об'єкту з умовами території. Реконструктивний метод - реконструкція окремих явищ традиційно-побутової культури більш ранніх історичних епох на основі їх пережитків, що збереглися в сучасній культурі населення. Метод когорт застосовується при вивченні того чи іншого процесу протягом покоління. Метод поперечного аналізу – дослідження прояву явища у ряді поколінь. Повздовжний і поперечний аналіз дає можливість порівнювати особливості відтворення ряду поколінь. Інтерв'ю - проведена за певним планом бесіда, що пропонує прямий контакт інтерв'юера з респондентом.

Таблиця 5.2. Конкретно-наукові і дисциплінарні методи у краєзнавстві

наука	група методів	назва
географія	конкретно-наукові	геопросторового аналізу
		порівняльно-географічний
	дисциплінарні	методи ґрунтознавчих досліджень
		методи стаціонарних та напівстаціонарних ландшафтних досліджень
історія	конкретно-наукові	методи мікрокліматичних спостережень
		порівняльно-історичний метод
		методи роботи з архівами
туризмологія	конкретно-наукові	метод діахронічного аналізу
		методика розробки турів та екскурсійних програм
демографія	конкретно-наукові	метод когорт або поздовжнього аналізу
		метод поперечного аналізу або гіпотетичного покоління
	дисциплінарні	метод побудови демографічної сітки
урбаністика	дисциплінарні	містобудівні методики оцінки планувальної і архітектурної структури міст
соціологія	конкретно-наукові	анкетне опитування
		інтерв'ю
		метод експертної оцінки
	дисциплінарні	соціометричний метод
статистика	конкретно-наукові	біографічний метод
		методи кореляційного аналізу
педагогіка	дисциплінарні	методи визначення основної тенденції
		методи проведення шкільних краєзнавчих екскурсій та організації туристично-краєзнавчого гуртка
мистецтвознавство	дисциплінарні	іконографічно-іконологічний аналіз
етнологія	конкретно-наукові	реконструктивний метод (метод пережитків)

Метод часто використовується при дослідженні культурних особливостей громади, сутність – у глибокому опитуванні місцевих мешканців про події давнини чи давній або сучасний спосіб життя. При узагальненні дає якісні дані про досвід окремих соціальних груп. *Опитування анкетне* — один з видів соціологічного опитування, суттєва особливість якого — використання анкети, що заповнюється респондентом. Дає можливість зібрати та узагальнити за допомогою статистичних методів інформацію про погляди та спосіб життя населення. Метод експертної оцінки – опитування групи експертів. При відсутності конкретної інформації краєзнавче дослідження може спиратися на гіпотези фахівців.

Дисциплінарні методи використовуються окремими галузями конкретної науки. *Іконографічно-іконологічний* аналіз у краєзнавчих дослідженнях ставить за мету з'ясувати на ширшому тлі певної культури, чому ці, а не інші теми були обрані художником. Досліджується, чому це зображення може бути інтерпретоване як характерне, властиве для даної культури. Коли ідентифіковано саме зображення, дослідження переходить на інший рівень і з'ясовує, чому та чи інша постать була зображена у цьому місці, цим майстром, саме у цей час.

Список використаних джерел:

1. Дубняк К. Що таке краєзнавство / К. Дубняк // Червоний шлях. – 1925. – № 6/7. – с. 224-237. - Режим доступу: <https://www.calameo.com/read/00476164143f891758af4>
2. Костриця М. Ю. Географічне краєзнавство України: теоретико методологічні засади, історія, практика : дис. докт. геогр. наук : 11.00.13 / Костриця М.Й. – Київ, 2007.—424 с.
3. Краєзнавство / О. О. Любіцева, С. І. Кот // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-2646>
4. Метод / С. Б. Кримський // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-66718>
5. Петранівський В.Л. Туристичне краєзнавство: навч. посібник /В.Л.Петранівський, М.Й. Рутинський.- Львів, Знання, 2008.- 575 с. [електронний ресурс].- Режим доступу: http://tourlib.net/books_ukr/petranivsky2.htm
6. Сурмин Ю.П. Учебник для ученого. Методология и логика научного исследования: учебник/ Ю.П.Сурмин, И.П.Бидзюра. – К.: ДП "Прінт сервіс", 2014. – 848 с.
7. Чернов Б.О. Краєзнавство географічне/Географічна енциклопедія України: в 3-х т./Ред-кол.:...О.М.Маринич (відп.ред.) та ін. – К.: «Українська Радянська Енциклопедія» ім. М.П.Бажана,1990. – Т. 2: 3-О. – 480 с.

ТЕМА 6. НАПРЯМИ КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

План:

1. Підходи до виділення напрямів краєзнавчих досліджень
2. Географічне краєзнавство;
3. Історичне краєзнавство;
4. Шкільне краєзнавство;
5. Літературне краєзнавство;
6. Міське краєзнавство;
7. Туристичне краєзнавство.

Ключові слова: географічне краєзнавство, історичне краєзнавство, шкільне краєзнавство.

Підходи до виділення напрямів краєзнавчих досліджень. Краєзнавство, розвиваючись, диверсифікується (ускладнює свою структуру). Існує ряд підходів до виділення напрямів краєзнавства. Зокрема, М.Ю. Костриця зазначає «національне краєзнавство ми визначаємо як цілісну, нерозривну і відкриту систему, яка функціонує в світі тривимірних системних моделей: простір (географічне краєзнавство), час (історичне краєзнавство) та соціум (соціальне краєзнавство)» [5, стор.32]

У профільному журналі «Краєзнавство» можна бачити рубрики «літературне краєзнавство», «музейне краєзнавство», «туристичне краєзнавство». У численних публікаціях закордонних, переважно західноєвропейських, авторів читаємо про міське краєзнавство. Традиційно найчисельнішими серед тез доповідей на відповідну тематику у збірках конференцій є праці щодо теорії і практики шкільного краєзнавства.

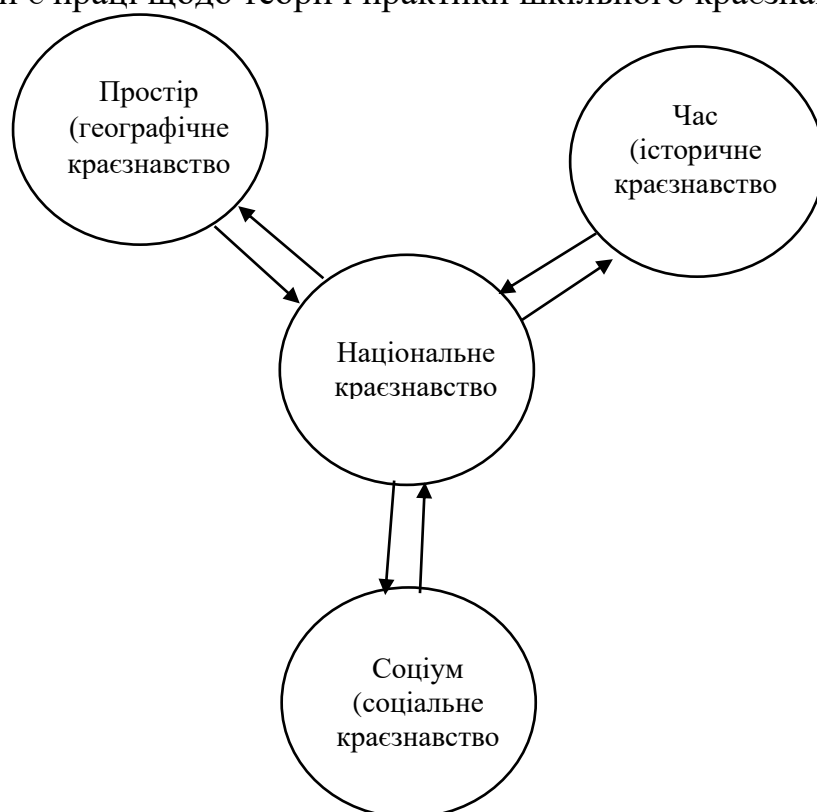


Рис. 6.1. Структура національного краєзнавства [5]

О.Л. Любіцева виділяє наступні напрямки краєзнавства:

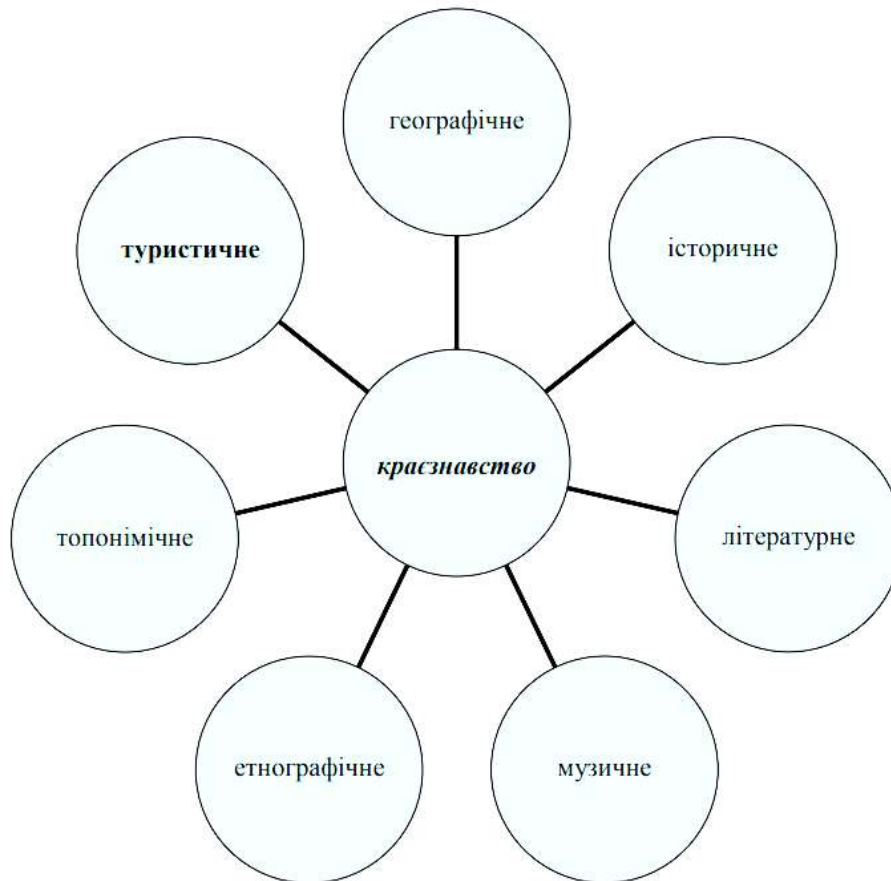


Рис. 6. 2 Галузева структура краєзнавства [8]

Географічне краєзнавство спрямовано на дослідження взаємодії людини і природи на локальному рівні, метою якого є надання комплексних знань (інформації) про особливості даної території та життя населення. Основним об'єктом дослідження краєзнавства, як і географії, є простір/територія. М.Ю. Костриця пише, що «об'єднуючим елементом в структурі національного краєзнавства виступає початковий елемент – територія, на якій здійснюється диференціація та інтеграція всіх напрямів дослідження» [5, стор.32]. Тому географія здійснює вирішальний вплив на краєзнавство. Географічне краєзнавство є одним з найдавніших і найбільш теоретично розроблених напрямів краєзнавства. Над визначенням його об'єктно-предметної сутності, місця у системі національного краєзнавства, обґрунтуванням методів дослідження, вивченням історії розвитку як науки працювали такі вчені-географи як К.Дубняк, С.Рудницький, М.М. Паламарчук, О.М.Паламарчук, Л.Воропай, В.Круль, Г.Круль, П.Г. Шищенко, М.П.Крачило, В.В.Обозний, Я.І.Жупанський, М.Ю.Костриця та ін. Вони по різному визначали об'єкт дослідження географічного краєзнавства.

П.Г.Шищенко вважає, що «наукове географічне краєзнавство має своїм об'єктом територію як цілісний етноландшафтно-господарський феномен, у

межах якого функціонально пов'язані природні умови і природні ресурси, етнос, господарювання, матеріальні і духовні надбання» [17, стор. 1].

Л.І. Воропай, М.М. Куниця та М.О. Куниця «об'єктом краєзнавства вважають особливий полігенетичний тип цілісності – природно-демосоціально-виробничі системи (ПДСВС)..., які мають глибоке генетичне коріння, ...еволюціонуючи від ПТК через історико-географічні системи (ІГС) різних історичних епох до сучасних ПДСВС або геотехсистем (ГТС)». [15, стор.65]

М.М. Паламарчук і О.М. Паламарчук запропонували об'єктом географічного краєзнавства вважати суспільно-територіальний комплекс (СТК) певної території, який характеризується сукупністю природних ресурсів, населених місць і природоперетворювальних об'єктів. СТК є одним із видів геосистем, що є елементами структури і форми організації географічної оболонки. На території України формується загальнодержавний СТК, який включає природно-територіальні, історико-територіальні і соціально-територіальні комплекси регіонів (Волинь, Гуцульщина тощо). В основі об'єктів краєзнавства представлені локальні СТК на рівні поселень, низових адміністративних одиниць, з притаманними для них всіх структурних елементів суспільно-територіального комплексу держави. [15; 5]

Б.О. Чернов називає «об'єктом географічного краєзнавства просторову (територіальну) природно-суспільну систему (ПСС) рідного краю як складну, відкриту і добре впорядковану систему, складовими частинами якої є природно-територіальний (ПТК), соціально-територіальний (СТК) і виробничо-територіальний (ТВК) комплекси мезорайону (адміністративної області) та мікрорайонів (адміністративних районів) і більш дрібного поділу районування» [15, стор. 66].

В усякому разі географічне краєзнавство передбачає вивчення взаємозв'язків природних і соціальних явищ рідного краю з науковою, виховною і практичною метою.[16]

Історичне краєзнавство досліджує історію певного краю або окремого населеного пункту, вулиць, заводів, різних форм організації сільськогосподарського виробництва, наукових, культурно-освітніх установ, пам'яток історії та культури, життя й діяльність видатних політичних, державних, військових, наукових діячів, народних героїв, відомих письменників та митців, життєвий і творчий шлях яких тим чи іншим чином пов'язаний із даним краєм. Специфіка цього напряму полягає у поєднанні загально-історичної методології з методиками деталізації та конкретизації історичних фактів. Це дає змогу з'ясувати особливості прояву в конкретних локальних регіонах основних рис і головних тенденцій історичних епох та періодів, а також тих чи інших загальних процесів і явищ, характерних для країни, складовою частиною якої є край. [6]

У більшості краєзнавчих праць локальна територія досліджується саме з аспекту її історичного розвитку. Історико-краєзнавчі доробки є у творчості М.Грушевського, Д.Яворницького, теорію історичного краєзнавства розробляли такі відомі вчені як, П.Тронько, О.Реєнт. У західноєвропейській науці побутує

термін «історичне краєзнавство», воно ототожнюється з краєзнавством загалом. Сплеск зацікавленості цим напрямом припадає на середину ХХ ст. і пов'язаний із якісно новим поглядом на дослідження історичних процесів: від загальнодержавної історії, з її узагальненою інформацією про військові і політичні події, до історії повсякдення, яка відкриває для загалу способи життя і світогляд звичайних громадян у звичних для них побутових умовах. Підхід дає можливість дослідити локальні соціальні процеси, що стали основою загальнодержавних змін, «наближає», робить зрозумілішою для пересічних громадян минувшину країни. Оскільки подібні дослідження потребують обробки значного масиву інформації, дослідники часто обмежувалися локальною територією. Розвиток історії повсякденності і її напрямків (мікроісторія, історія ментальності, історія низу, історія сім'ї тощо) повернув потребу і зацікавленість у краєзнавчих дослідженнях. З плином часу найперше втрачається інформація щодо побутових аспектів життя населення, адже люди не надають значення повсякденним речам і практикам, що їх оточують і є частиною їх щоденного існування. Тому повсякдення найважче зберегти і відтворити, але вивчення повсякдення розкриває сутність соціальних процесів як рушія історичних змін.

Вивчення історії локальної території також відкриває можливі протиріччя і неузгодженості між загальноприйнятою інтерпретацією подій і сприйняттям їх місцевою громадою. Спогади місцевих мешканців, враховуючи локальний контекст, можуть відображати події в іншій інтерпретації, ніж вони подаються офіційною історією. Проте важливість історичного краєзнавства полягає у формуванні в громади відчуття причетності до загальноісторичних процесів в державі, розуміння свого місця і значення у цих процесах.

Одним з перших, ще в кінці ХІХ ст., виникло *шкільне краєзнавство* — система краєзнавчої освіти в навчально-виховній роботі школи. Краєзнавчим принципом, що втілюється при навчально-виховній роботі, називають таку структуру змісту навчального матеріалу, яка дозволяє встановити взаємозв'язок між науково-теоретичними знаннями школярів та результатами дослідження регіону, в якому вони проживають. Реалізація краєзнавчого принципу на рівні школи дозволяє забезпечити локальний підхід до визначання змісту, методів і форм навчально-виховного процесу.

Шкільне краєзнавство поділяється на дві форми:

1. Навчальне (програмне) краєзнавство - завдання і зміст визначаються навчальною програмою школи. Є обов'язковим для всіх учнів школи. Має два напрямки роботи: а) урочний; б) позаурочний.

2. Позакласне краєзнавство - зміст і завдання визначаються навчально-виховним планом школи. Розрізняють два основні напрямки позакласної краєзнавчої роботи:

а) шкільний туризм;

б) організація і проведення різноманітних експедицій.

Найпоширенішими з організаційних форм туристично-краєзнавчої діяльності з учнями та студентами є: гурток, секція, клуб, товариство.

Гурток - самодіяльна група учнів (студентів), що займаються поглибленим вивченням рідного краю. Це основна і найпоширеніша форма туристично-краєзнавчої роботи в школі та ЗВО готельно-туристського профілю.

Секція - первинна форма шкільних (студентських) краєзнавчих об'єднань (гуртків, клубів, товариств), їхня складова частина. Кількість членів кожної секції гуртка, як правило, не перевищує 10. Секції організуються в гуртках, де налічується від 18 до 25 членів.

Клуб - найвища форма організації туристично-краєзнавчої роботи. Він об'єднує різні секції і гуртки. Членами клубу можуть бути 60 і більше учнів (студентів).

Товариство (громадська організація) - самодіяльна організація, із понад 30-40 членами, які цікавляться туризмом і краєзнавством. Товариство може складатися з 3-5 споріднених за змістом роботи секцій (географічних, біологічних, історичних, літераторів-етнографів, туристів-краєзнавців).

В учнівсько-студентській туристично-краєзнавчій роботі виділяють стаціонарні і похідні форми.

Стаціонарні форми: робота на географічному майданчику, фенологічні спостереження, зустрічі із славетними земляками, уявні подорожі краєм, краєзнавчі олімпіади, конференції, лекторії, шкільні краєзнавчі естафети, конкурси, виставки, вікторини, випуск краєзнавчого журналу, радіо- і стінна газета, листування та обмін краєзнавчою літературою, видання альманахів та інші заходи, що проводяться на місці, в умовах школи, ЗВО, населеного пункту.

Похідні форми: прогулянки, екскурсії, одноденні та багатоденні походи, подорожі на різних видах транспорту, експедиції, туристські зльоти тощо.

Шкільне краєзнавство вирішує безліч завдань, що слугують як становленню самого учня, так і поширенню краєзнавчого руху.

Використовуючи краєзнавчу інформацію на уроках вчитель, формує уявлення про навколишній світ учнів на основі спостережень за безпосереднім оточенням (навколишнім природним середовище, оточуючою громадою) і це дає змогу краще засвоїти теоретичні знання та наблизити їх до безпосередньої практики повсякдення. Також формується уявлення про свій край як невід'ємну складову країни (за природними особливостями, історичною долею культурною специфікою) і про те, як процеси у середині країни впливають на безпосереднє оточення і спосіб життя учня.

При цьому ключовим стає принцип науковості, що передбачає застосування наукових методик дослідження, використання нових науково-методичних розробок та результатів наукових досліджень стосовно стану компонентів довкілля, історико-культурних та соціально-економічних особливостей краю задля уникнення в проведенні краєзнавчої роботи поверховості та схематизму.

Важливим також є налагодження роботи за принципом системності та послідовності, яке передбачає довготривале дослідження краю, що забезпечує основу для отримання обґрунтованих висновків, встановлення зв'язків та

взаємозалежностей. Планомірність та послідовність в організації краєзнавчої роботи передбачає використання продуманої програми досліджень, яка містила б чіткий план на певні проміжки часу (семестри).

Розгортання вчителем краєзнавчої діяльності дає змогу проявитися і проявити серед загалу тих учнів, які, потенційно, можуть бути зацікавлені у подальших наукових дослідженнях. Наступним кроком є залучення цих учнів до олімпіад, конкурсів наукових робіт, а самі учні матимуть змогу зрозуміти подальший напрямок здобуття освіти за фахом. Водночас краєзнавча робота є не тільки творчою, а й колективною діяльністю. Вона дає змогу навчити навичкам безконфліктної комунікації між учнями в процесі вирішення різноманітних завдань. Водночас така робота консолідує освітнє середовище школи. Поглиблюється комунікація між учнями не тільки в середині одного класу, а й учнями різних класів і різного віку, оптимізується співпраця між педагогами, що приймають участь у краєзнавчій діяльності в школі, зміцнюються взаємини між учителями та учнями на основі взаємоповаги і взаємодопомоги задля вирішення спільних завдань. Таким чином краєзнавча діяльність у школі формує учасників навчального процесу як окрему спільноту, здатну спільними зусиллями працювати на благо громади. Водночас така діяльність покликана зміцнити міжпоколінні зв'язки та покращити стосунки у родинах учнів. До виконання краєзнавчих завдань неодмінно долучається родичі учнів. Вони діляться інформацією про рідний край, залучені до організації походів, музею, інших робіт, адже краєзнавчі дослідження доволі праце та часоємні. Якщо до краєзнавчих досліджень долучаються кілька вчителів (географ, історик, філолог тощо) учні отримують розуміння теоретичної і практичної взаємопов'язаності інформації, яку отримують в межах різних дисциплін, формується комплексне уявлення про оточуючий світ.

Позакласна краєзнавча робота є альтернативним проведенням вільного часу і забезпечує зайнятість учня протягом дня, витісняючи можливість деструктивної поведінки, що може бути наслідком надмірного вільного часу.

Краєзнавство – це приклад суспільнокорисної праці. Учні відчують, що можуть бути корисними громаді, бачать конкретні результати своєї діяльності. Таким чином виховується суспільносвідома особистість, активний громадянин, який відчуває відповідальність за життя громади, свою значимість для громади і має досвід налагодження комунікації з соціумом. Громада бачить конкретні результати діяльності і школи і краєзнавчого руху, це підвищує авторитет як школи, так і краєзнавства. Краєзнавчі дослідження здебільшого є трудомісткою, безоплатною ініціативою ентузіастів, на роль яких найкраще підходять учні середніх і старших класів, якраз шкільне краєзнавство є основою розвитку на конкретній території краєзнавчих пошуків.

Краєзнавчі дослідження покликані виховати не лише суспільносвідому особистість, а й відповідального громадянина. В першу чергу мова йде про екологічне спрямування краєзнавчої діяльності, виховання дбайливого ставлення до навколишнього природного середовища на основі глибокого розуміння процесів, які відбуваються у природі.

Краєзнавство у школі покликано також навчити толерантному ставленню до інших культур. Вивчаючи культурне різноманіття свого краю та місце місцевої культури у культурному просторі країни учні повинні зрозуміти та засвоїти переваги безконфліктного міжкультурного діалогу.

Та найперше краєзнавча робота у школі сприяє вихованню патріотизму, відчуття важливості рідного краю в житті школяра, спільності з місцевою громадою та українським народом. Шкільне краєзнавство сприяє вихованню патріотизму «знизу», від любові до оточуючої, зрозумілої і близької території, а від того – і до держави загалом.

Літературне краєзнавство займається вивченням літературного процесу у певному регіоні, місцевості. Предмет дослідження – діяльність місцевих письменників, літературних об'єднань, гуртків, а також перебування в регіоні вітчизняних і зарубіжних письменників, відображення краю в художній літературі, мемуаристиці. При цьому зв'язки письменників з місцевістю досліджують комплексно і за біографічними даними, тематикою творчості, прототипами образів-персонажів, описом подій, що там відбувалися, картинами побуту й природи, відтворенням місцевого колориту тощо. [7]

Докладні і колоритні описи ландшафтів і побуту окремих місцевостей України характерні для класиків вітчизняної літератури. В них закарбовано, в першу чергу, співвіднесення і ототожнення людини/громади з її місцем проживання, локальною територією, певна міфологізація своєї території, разом з історичними подіями, що на ній відбувалися. Адже територія, її узагальнений образ (сформований стереотип) ретранслюється з покоління у покоління і сприймається як невід'ємна ознака народу/соціальної групи, наряду з мовою, самоназвою чи найпомітнішим елементом матеріальної культури – одягом.

Є припущення, що цей стереотипний образ «національного ландшафту» походить від природних умов, у яких розгорталися переломні для нації події, спричинені бурхливим процесом націотворення (етногенезу). В подальшому такий період історії героїзується, а разом з ним закарбовуються у народній творчості і ландшафти, у яких це відбувалося. Згодом, народну творчість імплементавали у художні твори. Для українських теренів періодом активного націогенезу була Хмельниччина і створення Гетьманщини. Основною територією, де відбувалися ці події, була зона лісостепу і степу Центральної України. Тож не дивно, що описи саме цих територій часто зустрічаються у народних піснях та думах, творчості Т.Г.Шевченка і, навіть, кольори національного прапора порівнюють із полем і блакитним небом над ним.

Міське краєзнавство – комплексне вивчення міста та міського способу життя у конкретному місті чи міському районі. Виявлення та опис чинників, що сформували самобутність міста, його архітектури, природи, культурного та економічного життя, побуту населення. У фокусі досліджень - аналіз еkleктичності та різнорідності міського простору, культури та способу життя.

Цей напрямок краєзнавчих досліджень досить молодий, він виник у середині ХХ ст. серед західноєвропейських краєзнавців. Місто – явище багатоаспектне. Міста завжди були в авангарді культуротворчого процесу.

Будучи освітніми, науковими, адміністративними, релігійними центрами вони формували новітні тенденції культурних змін. Специфіка способу життя у місті формує особливу міську культуру як «результат процесів інтеграції феноменів різних культур» [13, стор. 505-506]. Спосіб життя та природокористування у містечках, містах та мегаполісах докорінно відрізняється, тому методика дослідження міст має різнитися за їх крупністю. До того ж, саме поняття «місто» і критерії надання такого статусу різняться від країни до країни. Все це робить міські краєзнавчі дослідження окремою галуззю краєзнавства з дуже широким колом питань для вивчення. Міські дослідження можуть стосуватися як окремого аспекту функціонування міста, наприклад природи [3; 4], історичного періоду [9], так і звужуватися територіально – стосуватися окремого району чи місцевості [1; 2; 12].

Проте українських робіт з міського краєзнавства недостатньо. Побутує стереотип, що український народ є аграрною нацією, осередок зародження його культури - у сільській місцевості. І хоч наразі більшість населення України проживає у містах, нові міські мешканці поколіннями зберігають єдність із сільським середовищем, міняють спосіб життя але лише частково трансформують спосіб мислення. У містах країни існує багато земляцств за регіональною ознакою але відсутні земляцтва вихідців із інших міст. Тому особливості способу життя містян (різних за своїм походженням, віросповіданням, професією, соціальним прошарком та ін.), що давніших, що сучасних, лишаються малодослідженими, наче «невидимими» у культурному просторі держави. Є поодинокі виключення, наприклад міських фольклор Одеси, як квінтесенція способу життя великого поліетнічного портового міста, широко відомий за межами України і стає основою для минулої і сучасної художньої творчості, результати якої (література, фільми, пісні тощо), в свою чергу, закарбовують у свідомості українського і оточуючих суспільств неповторний образ цього міста, сприяють зацікавленості у його дослідженні в місцевих і відвіданню туристами.

Проте, загалом, навіть літературні твори обмежено торкалися теми міського життя. У І. Нечуя-Левицького у творах є описи процесу паломництва до Києва, докладно описана прочанська інфраструктура міста. Першим твором, що докладно художньо описує Київ, як середовище існування, спосіб життя в ньому є роман «Місто» В. Підмогильного. Отже, проблемою є також повнота джерельної бази досліджень.

Туристичне краєзнавство має глибокі витоки. Сама ідея масових краєзнавчих досліджень кінця ХІХ початка ХХ ст. була, присутньо, туристично-краєзнавчою. Мандрі І.Франка, членів товариств (наприклад, Плай) поєднували дві мети – сприяння фізичному та духовному розвитку. Перша мета досягалася через активний туризм – багатоденний похід, а друга – через взаємообмін інформацією між учасниками походів і місцевими мешканцями. Мандрівники збирали краєзнавчу інформацію, з подальшим її узагальненням і представленням широкому загалу, і, попутно, пропагували краєзнавство, як спосіб збереження природи, традиційної культури, пам'яті про минувщину.

Про популяризацію краєзнавства через туризм писали у газеті «Діло» за 1924 р.: «Турист мандруючи по краю, оглядаючи його положення, історичні пам'ятки, приглядаючись його культурі, звиджуючи гори та долини, та ріки, стави, лісі і степи, не раз проти своєї волі присвоює собі знання згаданих наук [історія, історія культури, археологія, географія, топографія, мистецтво і архітектура, наука природи, лісництво, рільництво, ловецтво і т.д.], пізнає природу— фавну і фльору словом пізнає край - займається краєзнавством. Туристика - це в мініятурі краєзнавство, так сказатиб його популяризування». [14, стор. 2].

Зміна погляду на туризм від «активного відпочинку» до «індустрії туризму» актуалізувала потребу розглядати туристичне краєзнавство як окремий напрямок краєзнавства, що сформувався на стику з туризмознавством. Першим термін «туристичне краєзнавство» ввів у науковий обіг С.І. Попович, йому ж належать перші спроби окреслити теоретико-методологічні положення пропонованої галузі знань. У 2008 році вийшов посібник «Туристичне краєзнавство» (В.Л.Петранівський, М.Й. Рутинський) з широким оглядом напрацювань по цій тематиці. Свої погляди на теоретичні засади туристичного краєзнавства обґрунтовувала О.О. Любіцева у ряді статей, в т.ч. енциклопедичних, та вступному розділі до масштабної комплексної туристично-краєзнавчої праці про Канівське Подніпров'я. Наразі публікацій на туристично-краєзнавчу тематику мало, однак «туристичний аспект» часто з'являється у краєзнавчій літературі.

Список використаних джерел:

1. Архипова С. Київське передмістя Солом'янка наприкінці XIX – на початку XX ст. / С. Архипова // Краєзнавство. – 2013. - №4(85) – сс. 23-31
2. Бойко В.М. Географія рідного краю. Київ. Дарниця: навч. підручник для учнів 5 кл. загальноосвіт. шк. / В. М. Бойко ; Творча спілка вчителів України, Асоціація вчителів географії. - К. : Академія, 1997. - 127 с.
3. Вишневський В.І. Малі річки Києва: Наукове видання / В.І.Вишневський. - К.: Інтерпрес ЛТД, 2013. - 84 с.
4. Київ як екологічна система: природа-людина-виробництво-екологія / В. В. Стецюк [та ін]; наук.ред. П. Шищенко [та ін]; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, Всеукраїнська екологічна ліга. - К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2001. - 315 с.
5. Костиця М. Ю. Географічне краєзнавство України: теоретико методологічні засади, історія, практика : дис. докт. геогр. наук : 11.00.13 / Костиця М. Й.–Київ, 2007.–424 с.
6. Краєзнавство / О. О. Любіцева, С. І. Кот // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-2646>
7. Літературне краєзнавство / В. М. Лесин, В. П. Мацько, П. П. Ротач, Г. Д. Зленко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-55784>

8. Любіцева О.О. Навчальний посібник «Туристичне краєзнавство: Канівщина»: [Навчальний посібник]/О.О.Любіцева, С.П.Романчук, І.В.Кочеткова, І.І.Вінниченко, І.Т.Михайленко; за заг.ред проф. Любіцевої О.О. – К.: ТОВ «Альфа-ПК», 2017.–194 с.
9. Макаров А. Малая энциклопедия киевской старины. Второе издание / Ред. А. А. Холоша. – К.: Изд-во "Довіра", 2005. – 564 с.
10. Обозний В.В., Краєзнавство: Навчальний посібник-практикум. – 2-е вид., доп. – К.: «Науковий світ», 2004. – 240 с.
11. Петранівський В.Л. Туристичне краєзнавство: навч. посібник /В.Л.Петранівський, М.Й. Рутинський.- Львів, Знання, 2008.- 575 с. [електронний ресурс].- режим доступу: http://tourlib.net/books_ukr/petranivsky2.htm
12. Приходько В. Киевское левобережье: от Соцгорода до Березняков / В. Приходько, К. Степанец, О. Насырова. – К. : Варто, 2016. – 152 с
13. Регіональне управління : навч. посіб. / М. М. Іжа, Л. Л. Приходченко , С. Є. Саханенко та ін. ; за заг. ред. Л. Л. Приходченко. – Одеса:ОРІДУ НАДУ, 2020. – 652 с.
14. Сельський Є. Для охорони краси нашої природи / Є.Сельський // Діло, №239, 26.10.1924. – 4 с – режим доступу: <https://libraria.ua/issues/192/21840/?PageNumber=2&ArticleId=817419&Search=%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%94%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE%20%D0%B4%D1%96%D0%BB%D0%BE>
15. Чернов Б. О. Географічне краєзнавство: теоретико-методологічна сутність / Б. О. Чернов // Український географічний журнал. - 2018. - № 1. - С. 63-68. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UGJ_2018_1_11
16. Чернов Б.О. Краєзнавство географічне/Географічна енциклопедія України: в 3-х т./Ред-кол.:...О.М.Маринич (відп.ред.) та ін. – К.: «Українська Радянська Енциклопедія» ім. М.П.Бажана,1990. – Т. 2: 3-О. – 480 с.
17. Шищенко П.Г. Географічне краєзнавство: зміст, понятійно-термінологічний апарат, місце в географічній освіті/ П.Г. Шищенко // Історія української географії. – 2001. - №4 . – С. 6-8

ТЕМА 7. ТУРИСТИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО, ЙОГО СУТНІСТЬ ТА ЗАВДАННЯ

План:

1. *Об'єктно-предметна сутність туристичного краєзнавства*
2. *Мета та завдання туристичного краєзнавства;*
3. *Методи туристично-краєзнавчих досліджень;*

Ключові слова: туризм, туристичні ресурси, методика туристично-краєзнавчих досліджень.

Об'єктно-предметна сутність туристичного краєзнавства.
 Краєзнавство, географію і туризм поєднує територія. Як географія і краєзнавство досліджують територію у різних масштабах, так і туризм невіддільний від території, а отже її ресурси (природні, господарські, історико-культурні), фізико-географічні особливості, характеристики населення, господарські зв'язки тощо детермінують розвиток туризму. Хоча туризм може розвиватися на будь-якій території, достатньо тільки креативно підійти до

пошуку ринкової ніші і подачі ідеї споживачу, проте наявність туристичних ресурсів значно сприяє розвитку туризму. Туризм завжди спрямований на використання локального ресурсу. Інформацію про потенційно цікаві для туристів місця, явища та об'єкти працівники галузі туризму отримують з краєзнавчих досліджень і, безпосередньо, від краєзнавців. Краєзнавство є інформаційною базою для туризму.

Туризм є дієвим засобом набуття краєзнавчих знань, а також активною формою популяризації наукових здобутків вітчизняних краєзнавців, донесення їх до широкого туристично-екскурсійного загалу.

Теоретико-методологічна база туристично-краєзнавчих досліджень лише формується, одна вже запропоновано кілька підходів до розуміння об'єктно-предметної сутності цього напрямку.

С.І. Попович формулює об'єкт і предмет туристичного краєзнавства наступним чином: «Предметом дослідження туристичного краєзнавства є природні, історико-культурні, соціально-економічної умови та ресурси, об'єкти туристичної інфраструктури, а також різноманітні аспекти туристично-екскурсійної діяльності.

Об'єктом дослідження туристичного краєзнавства є територіальна система туристично-екскурсійного обслуговування (наприклад, туристичного регіону, туристичного району, туристичного центру та ін.)» [4, стор. 117]

Звідти, С.І.Попович вбачає основним завданням туристичного краєзнавства - всебічне комплексне вивчення регіонів України для потреб туризму. [5]

М.Й. Рутинський та В.Л. Петранівський пишуть [3], що об'єктом туристичного краєзнавства виступає, у широкому розумінні, рекреаційно-туристичний потенціал території, а у вузькодисциплінарному вимірі - рекреаційно-туристичний комплекс (РТК) рідного краю.

Рекреаційно-туристичний комплекс (РТК) - це функціональна підсистема територіальної рекреаційної системи, що характеризується єдністю території, яка володіє значним рекреаційним потенціалом, наявністю сукупності рекреаційних установ і підприємств інфраструктури, єдністю організаційних форм управління, що забезпечують ефективне використання природних і економічних ресурсів.

Іншими словами, *об'єктом дослідження є рідний край через призму його туристичної самобутності.*

Похідними (тобто об'єктами нижчого рангу) основного дослідницького об'єкта туристичного краєзнавства виступають окремі територіальні одиниці досліджуваного краю, які вирізняються за характером наявних рекреаційних ресурсів, ступенем туристичної спеціалізації господарства та специфікою розвитку в їх межах туризмознавства. Такі низові об'єкти дослідження у рекреалогії (і рекреаційній географії) отримали назву територіальні рекреаційні системи (ТРС).

Об'єктами краєзнавчого інтересу виступають ТРС локального рівня. Зокрема, до них слід віднести такі таксономічні одиниці національного рекреаційно-туристичного комплексу:

- Рекреаційно-туристичний центр (наприклад, Львів, Моршин, Славське).
- Рекреаційно-туристичний вузол (наприклад, Східницько-Трускавецький, Поляна-Свалявський, Євпаторійсько-Сацький).
- Рекреаційно-туристичний підрайон (наприклад, Велика Ялта, Арабатська стрілка, Свидовецький масив, Сатанівські Товтри, Гологори й ін.).

Предметом дослідження туристичного краєзнавства виступають окремі складові туристично-рекреаційного потенціалу краю - природні рекреаційні ресурси (мінеральні води, клімат, озера тощо), ступінь їх освоєння і характер експлуатації, пам'ятки історії і культури, туристичні заклади та інші об'єкти туристичної інфраструктури, а також різноманітні аспекти розвитку туристичного руху в краї.

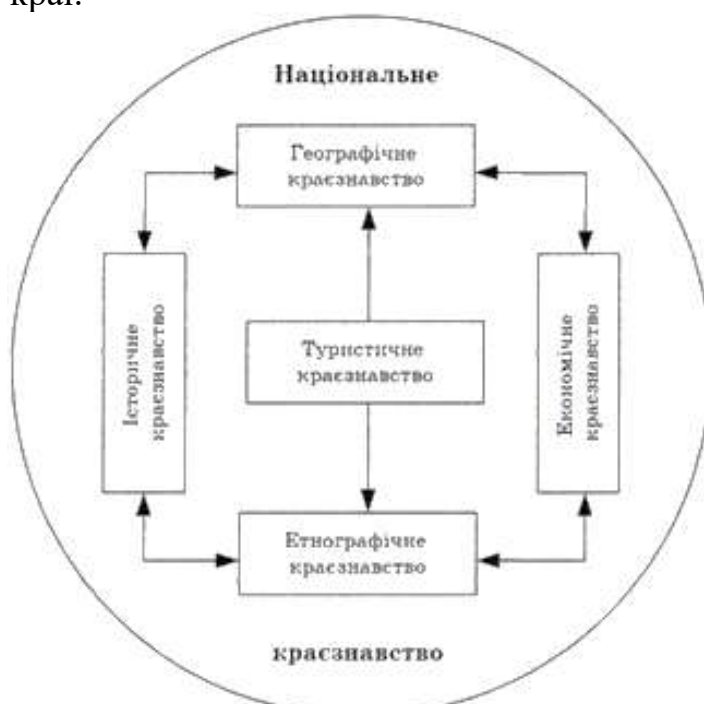


Рис. 7.1. Місце туристичного краєзнавства у системі національного краєзнавства [3]

За О.О.Любіцевою «туристичне краєзнавство розглядається як складова краєзнавства, спрямована на узагальнення інформації про певну місцевість відповідно до екскурсійно-туристичної мети цільової аудиторії» [2, стор. 10]

Туристичне краєзнавство – це напрям загального краєзнавства, спрямований на комплексне вивчення конкретної території для потреб туризму. Туристичне краєзнавство спрямоване на організацію синтетичної краєзнавчої інформації відповідно до потреб рекреаційно-туристичної діяльності.

Об'єктом дослідження є рідний край через призму його туристичної самобутності.

Предметом є природні, історико-культурні, соціально-економічної умови та ресурси, що сприяють залученню даної території до екскурсійно-туристичної діяльності.

Метою туристичного краєзнавства є формування позитивного туристичного образу локальної території, що має стимулювати до відвідування цієї території.[1]

Туризм виступає специфічним механізмом поширення краєзнавчих знань і інформації в процесі [2]:

1) маркетингової діяльності з - а) просування туристичної дестинації локального рівня (так званій «турпродукт-дестинація»), метою якої є створення позитивного віртуального образу місця/дестинації, тобто формування у потенційного споживача потреби у відвіданні даної місцевості, ознайомлення з її видатними природними і історико-культурними ресурсами, можливостями для самореалізації в процесі подорожі і відпочинку (для активних форм туризму); - б) реалізації туристичного продукту, сформованого на основі локальних дестинацій (програма перебування, маршрут); - в) забезпечення якості обслуговування, в першу чергу, якості екскурсійного обслуговування;

2) екскурсійної діяльності – створення екскурсійного продукту (оглядової, тематичної екскурсії для певного контингенту споживачів). Саме екскурсія ґрунтується на краєзнавчій інформації і потребує в процесі розробки її узагальнення, структуризації відповідно до тематики і маршруту, методичного оформлення для подачі і сприйняття інформації («портфель екскурсовода»), а екскурсоводи, розробляючи екскурсії, виступають в ролі дослідників-краєзнавців, а при проведенні екскурсії поширюють об'єктивну наукову інформацію в доступній для аудиторії образній формі.

Таким чином, туристичне краєзнавство є складовою краєзнавства, спрямованою на отримання нового знання в процесі науково-дослідницької діяльності та поширення краєзнавчої інформації шляхом її застосування в туристсько-екскурсійному продукті. В конкретному виразі туристичне краєзнавство спрямоване на пошук, аналіз, поширення і використання інформації про природно-рекреаційні і історико-культурні ресурси конкретної території задля її залучення до туризму.

Форми туристичного краєзнавства такі ж як у національного: державна (наукова), громадська і шкільна.

Найпоширенішими **формами туристично-краєзнавчої діяльності** є:

- туристично-краєзнавчі гуртки,
- товариства та клуби,
- екскурсії,
- подорожі та походи вихідного дня,
- багатоденні подорожі та походи,
- туристично-краєзнавчі експедиції,
- туристичні зльоти та змагання та ін.

Завдання туристичного краєзнавства:

- ✓ розгортання масового туристично-краєзнавчого руху;

- ✓ вивчення, збереження та введення до туристично-екскурсійного обігу природних та історико-культурних ресурсів, проведення їх паспортизації;
- ✓ туристичне впорядкування території об'єктів національної спадщини;
- ✓ консервація, збереження і відтворення пам'яток національної матеріальної та нематеріальної спадщини в контексті завдань ЮНЕСКО;
- ✓ створення туристично-краєзнавчих кадастрів території;
- ✓ інфраструктурне облаштування та маркування туристично-краєзнавчих маршрутів і стежок;
- ✓ продукування інноваційних програм туристично-екскурсійного обслуговування для різних категорій споживачів;
- ✓ здійснення системних наукових досліджень з туристично-краєзнавчої проблематики, організація та проведення науково-практичних і методичних конференцій і семінарів;
- ✓ підготовка високоякісних туристично-краєзнавчих видань для туристів і екскурсантів (путівників, краєзнавчих нарисів, туристичних карт і схем та ін.);
- ✓ підготовка туристично-краєзнавчих кадрів (передусім, екскурсководів, гідів, провідників, інструкторів з видів туризму та інших категорій туристичного супроводу);
- ✓ формування позитивного туристичного іміджу України та її окремих регіонів.

До туристично-краєзнавчих досліджень залучаються вчені різних наукових галузей – географи, економісти, історики, археологи, етнографи, архітектори, мистецтвознавці, туризмологи та ін. Вони привносять у туристичне краєзнавство методи досліджень своїх галузей знань. Тобто туристичне краєзнавство послуговується цілою низкою міждисциплінарних дослідницьких методик, що забезпечує високий рівень комплексного вивчення території для потреб туризму.

Методика краєзнавчого дослідження туристичних ресурсів складається з таких етапів: пошукового, експедиційного, камерального, оприлюднення.

Ця запропонована у посібнику «Туристичне краєзнавство: Канівщина» [2] методика туристсько-краєзнавчого дослідження поєднує елементи роботи з інформаційного забезпечення розробки туру (екскурсії) з науковою роботою і охоплює весь можливий спектр пошуку інформації про туристичні ресурси певної місцевості, яка може бути використана будь-яким чином у будь-який спосіб і будь-якій прийнятній для просування атракції або місцевості формі задля розвитку туризму.

Пошуковий етап полягає у пошуку та обробці вторинної інформації, в першу чергу друкованих джерел: спеціальних (в т.ч. краєзнавчих та довідкових), літературних, картографічних, образотворчих, телекомунікаційних, інтернет-джерел.

Пошукові дослідження розпочинаються з інформаційного забезпечення, коли виявляється коло джерел інформації та провадиться їх інвентаризація з метою оцінки якості, достовірності та повноти, відповідності поставленій меті. Важливо визначити часові межі дослідження. Наступним кроком є робота з друкowanими матеріалами: географічною, історичною, науково-популярною, художньою літературою, довідковими та фондovими матеріалами. Даний етап передбачає роботу в бібліотеках: пошук інформації у тематичних та алфавітних каталогах, у періодичній пресі.

Важливою складовою є опрацювання фондovих матеріалів, які зберігаються в спеціальних фондах геологічних установ, науково-дослідних інститутів, інших організацій у вигляді звітів або проектів та надають інформацію про попередні спеціалізовані та комплексні наукові дослідження даної місцевості, стосуються в першу чергу природно-рекреаційних ресурсів (наприклад, гідрогеологічні дослідження, які можуть містити характеристики мінеральних або термальних вод в даному районі, які розвідані, але не використовуються), звітів етнографічних експедицій.

Дослідницькі роботи з ресурсного забезпечення розвитку туристичної діяльності передбачають обов'язкову роботу в архівах різного рівня та спеціалізації. Архівні матеріали розкривають історію краю, його досліджень, надають відомості про видатні постаті та події, а також можуть забезпечити картографічним матеріалом. Картографічні матеріали слід віднести до обов'язкової джерельної бази. Вони можуть бути представлені як сучасними загальногеографічними, тематичними (наприклад, спеціальні карти несприятливих природних процесів та явищ) або туристичними картами, так і архівними картографічними матеріалами.

Фондові, архівні, картографічні матеріали можуть бути як друкowanі, так і рукописні, що буде потребувати від дослідника не тільки отримання спеціальних дозволів на роботу з такими документами, а й специфічних навичок. Тому такі роботи найчастіше провадяться фахівцями. Аматорам більше доступні друкowanі джерела інформації. Найсучаснішим джерелом пошуку інформації про туристичні ресурси певного краю (території) є використання можливостей мережі Internet. За допомогою мережі Internet та інформаційного простору World Wide Web (WWW) можна отримати доступ до будь-якої довідкової інформації, яка міститься на серверах провідних бібліотек світу, або до відповідних баз даних. Для цього потрібно мати необхідне технічне та програмне забезпечення і загальний доступ до мережі, який надається місцевим провайдером і є платною послугою. WWW-технологія забезпечує роботу з організованою за ієрархічним принципом і зв'язаною посиланнями інформацією та мультимедійною формою її подання: текстом, звуком, графікою, відеозображенням. Щоб знайти потрібну інформацію, треба знати точну адресу сервера чи конкретного файлу. Якщо така інформація відсутня, можна скористатися пошуковими системами, які є спеціальними серверами-каталогами, на яких інформація впорядкована за темами та ключовими словами.

Цей етап можна розглядати як самостійний і обмежити краєзнавчі дослідження туристичних ресурсів певної території характеристиками, почерпнутими з вказаних інформаційних джерел. Тоді за пошуковим етапом настає камеральний або обробки і представлення інформації. Отриману в тій чи іншій формі інформацію треба опрацювати в залежності від поставленої мети: наприклад, розкласти по часових зрізах, згрупувати по території, «прив'язати» до вже відомої інформації про події, факти, постаті тощо. Тобто, зібрана інформація потребує впорядкування за галузевим принципом (наприклад, за сутнісними класифікаційними ознаками), за часовим принципом (визначити періоди, згрупувати за інтервалами, встановити етапи), за територіальним принципом (тут постає проблема визначення елементарного рівня, нижче якого інформація визначається як несуттєва, та проблема визначення територіального рівня інформації, вибір якої залежить від масштабів дослідження. Елементарними для мікротаксономічного рівня досліджень є село, урочище або місцевість, для мезорівня – містечко, місто, район і т.д.). Результати проведеного пошуку повинні містити детальний опис об'єктів та місцевостей – місцезнаходження, вид ресурсу за класифікатором, його характеристику. Вони доповнюються візуальним рядом: фотографії, малюнки (при наявності) задля співставлення колишнього та сучасного вигляду.

Впорядкована за певними принципами інформація може бути представлена в текстовому, табличному або графічному (фотографії, малюнки) вигляді і обов'язково нанесена на карту (картосхему).

Отриманий результат можна розглядати як підготовчий матеріал для проведення подальших польових досліджень, які мають за мету перевірку та уточнення інформації, отриманої на першому етапі, а також візуальну оцінку атрактивних властивостей наявних об'єктів, тобто підготовку до експедиційного етапу.

Експедиційний етап або польові натурні дослідження дозволяють поглибити отриману на попередньому етапі інформацію, певним чином її “персоніфікують”, дають уявлення про стан об'єкту, його доступність, пейзажні характеристики місцевості і можливості використання в туристсько-екскурсійній діяльності, розширюють, доповнюють та оновлюють наявну інформацію.

Польову частину збору інформації можуть становити ознайомчі екскурсії або експедиції. Польовому періоду передують етап підготовки експедиції: розробка програми та маршруту, добір кадрів, забезпеченні необхідною інформацією та технічними засобами (наприклад, фото- та кінокамери, звукозаписувальні пристрої тощо). В ході польових досліджень перш за все встановлюється ступінь відповідності зібраних попередньо на пошуковому етапі матеріалів (тих, які стосуються атракцій та артефактів) дійсному стану речей. Оцінюванню підлягають атрактивні властивості як історико-культурних, так і природних об'єктів: візуальне сприйняття та пейзажні властивості; стан об'єкту; його доступність (передусім транспортна). Крім того, в ході польових досліджень збирається найрізноманітніший місцевий матеріал – топонімічний

(походження назв поселень, урочищ, горбів тощо), фольклорний (усні перекази, пісні, спогади про історичні події або стихійні природні явища тощо), етногосподарський (відомості про місцеві промисли та ремесла, їх особливості та місцевих майстрів задля збереження традиційних знань, вмінь, навичок місцевого населення та їх розвитку засобами туризму) та інший, який може становити інтерес при комплексному туристсько-рекреаційному використанні даної території.

Камеральний період. Він є заключним, під час якого аналізуються, уточнюються, перевіряються матеріали, зібрані на пошуковому та експедиційному етапах, визначаються атрактивні властивості об'єктів та місцевостей, їх можливе використання в туристсько-екскурсійній роботі.

Виявлені, описані та закартографовані туристичні об'єкти підрозділяються на ті, що мають самостійне значення і можуть бути використані як складова турпродукту (об'єкт відвідування, мета екскурсії), і ті, що є допоміжними і можуть бути використані як об'єкт екскурсійного показу. Дана інформація додатково вводиться до бази даних разом із пропозиціями щодо використання.

Кінцевим продуктом краєзнавчого пошуку є оприлюднення отриманих результатів. Їм може стати публікація матеріалів у ЗМІ, інтернеті, публічний виступ з лекцією перед цільовою або широкою аудиторією, виступ на радіо, телебаченні, зустріч з певним контингентом слухачів, підготовка наукових публікацій.

Список використаних джерел:

1. Любіцева О. Туристичне краєзнавство: сутність, методи, значення./ О. Любіцева, І. Кочеткова// Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм, 2021, 4(2), 138–148. <https://doi.org/10.31866/2616-7603.4.2.2021.249692>
2. Любіцева О.О. Навчальний посібник «Туристичне краєзнавство: Канівщина»: [Навч. посібник]/О.О.Любіцева, С.П.Романчук, І.В.Кочеткова, І.І.Вінниченко, І.Т.Михайленко; за заг.ред проф. Любіцевої О.О. – К.: ТОВ «Альфа-ПК», 2017. – 194 с. – режим доступу: https://geo.knu.ua/wp-content/uploads/2021/06/tur_kraeznavstvo_kaniv.pdf
3. Петранівський В.Л. Туристичне краєзнавство: навч. посібник /В.Л.Петранівський, М.Й. Рутинський.- Львів, Знання, 2008.- 575 с. [електронний ресурс].- режим доступу: http://tourlib.net/books_ukr/petranivsky2.htm
4. Попович С. Туристичне краєзнавство: генеза, методологія, завдання / С. Попович // Краєзнавство. — 2015. — № 3-4. — С. 110-123. – режим доступу: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/168721/18-Popovych.pdf?sequence=1>
5. Попович С. І., Лугова О. І. Туристичне краєзнавство як напрям загального краєзнавства України: питання теорії та генези / С. І. Попович, О. І. Лугова // Туристично-краєзнавчі дослідження. – К.: ІТ ФПУ. – 2004. – Вип. 5. – С. 3-53. – режим доступу: https://reposit.unisport.edu.ua/bitstream/handle/787878787/828/Rozdil_1.pdf?sequence=1&isAllowed=y

ТЕМА 8. МУЗЕЇ ЯК ОБ'ЄКТИ КРАЄЗНАВЧО-ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

План:

- 1. Музеї та їх роль для розвитку краєзнавства.*
- 2. Місце краєзнавчого музею у класифікації музеїв*
- 3. Музейний туризм та його роль у репрезентації результатів краєзнавчої діяльності.*

Ключові слова: музей, краєзнавчий музей, музейний туризм.

Музеї та їх роль для розвитку краєзнавства. У Законі України «Про музеї і музейну справу» від 14 травня 1999 р. наводиться визначення: «**Музеї** - це культурно-освітні та науково-дослідні заклади, призначені для вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, прилучення громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини».

Міжнародною радою музеїв (ІКОМ) розроблено наступне визначення: «музей - це постійна некомерційна установа, покликана слугувати суспільству і сприяти його розвитку, доступна широкій публіці, що займається зберіганням, дослідженням, експонуванням та популяризацією матеріальних свідчень про людину та середовище її існування в наукових, освітніх і дозвіллевих цілях.»

Виділяють такі ключові форми музейної діяльності [4]:

- організація експозицій та виставок, екскурсій та лекцій, спеціальних масових програм і тренінгів,
- надання авторських прав на відтворення предметів музейної колекції,
- виробництво і реалізація сувенірів, репродукцій, книг, каталогів, буклетів, альбомів та іншої поліграфічної продукції, відеофільмів, слайдів, електронних видань, технологій віртуальної реальності, гербаріїв, колекцій мінералів, харчових продуктів, напоїв та ін.

Музеєзнавство – галузь знань, що охоплює коло теоретичних та практичних питань, пов'язаних з організацією та діяльністю музеїв

Музеологія - наука, що пояснює реалізацію важливого виду суспільної діяльності по збереженню і використанню культурної і природної спадщини людства.

Краєзнавство і музейна справа нерозривно пов'язані. Накопичення артефактів у приватних колекціях перших краєзнавців-аматорів спонукало до створення публічних просторів, де ці артефакти зберігалися і демонструвалися широкому загалу. Зміни способу життя з початком індустріалізації гостро поставили проблему втрати громадами своєї самобутності, а отже спонукало до її збереження. Краєзнавство описує і зберігає всі елементи матеріальної і духовної культури, крім традиційного житла. Прагнення зберегти і цей елемент матеріальної культури сприяло створенню музеїв під відкритим небом (Skansen, музей просто неба в Пирогові, Den Gamle By)[3]. Краєзнавство, як рух, і

музейна справа виконували подібні суспільно-важливі завдання. На початку розвитку музейної справи музеї зберігали невеликі різнорідні колекції і мали загальну назву, наприклад «музей старожитностей» [5], тобто були краєзнавчим музеями по суті. Краєзнавство і музейництво, розвиваючись паралельно, доповнюють одне одного. *Для краєзнавства музей є засобом репрезентації і засобом пізнання водночас.* В основі краєзнавчої діяльності – бажання популяризувати свою локальну територію, а найпростіше це робити засобами туризму і через функціонування музеїв. Саме музеї дозволяють всебічно продемонструвати особливості краю, вони можуть бути створені помірними зусиллями навіть при школі місцевим краєзнавчим гуртком. Музей, наряду з екскурсією, є інструментом подачі краєзнавчої інформації туристу. Музей сам є туристичною атракцією, він – майданчик комунікації туриста з місцевою громадою, місце зустрічі туриста з краєзнавчою інформацією. Проте музеї є ще й науковими установами. У їх середовищі відбувається дослідження локальної території, вони спонукають долучатися до краєзнавчої діяльності місцевих мешканців. Накопичена у музеї інформація є джерелом для краєзнавчого дослідження. Краєзнавці можуть вивчати фонди музеїв у бажанні зібрати докладні матеріали про територію дослідження. Тому музеї є засобом пізнання краю, джерелом і результатом краєзнавчого вивчення, місцем обміну краєзнавчою інформацією між спеціалістами і зацікавленою громадськістю.

Місце краєзнавчого музею у класифікації музеїв. У класифікаціях музеїв краєзнавчі музеї займають окреме місце. Музеї, діяльність яких пов'язана з кількома науковими дисциплінами, галузями знань або напрямками мистецтва називають музеями комплексного профілю. Найбільш поширеними серед них є ***краєзнавчі музеї***. Вони документують процеси розвитку природи і суспільства певного регіону в їх цілісності і різноманітті, збирають, зберігають, вивчають і експонують матеріали, що доносять інформацію про природу, історію, культуру, економіку локальної території, - геологічні, ботанічні, зоологічні, палеонтологічні, археологічні, етнографічні та ін. колекції, знаряддя праці, вироби місцевих ремесел різних історичних періодів, твори мистецтва, літератури, народної творчості. Вони мають широкий діапазон експозицій, поєднують риси музеїв історичного і природознавчого профілів, часто мають художні, літературні, меморіальні відділи. Краєзнавчі музеї функціонують в усіх обласних і районних центрах України.

Музейний туризм та його роль у репрезентації результатів краєзнавчої діяльності. Т.І. Шпарага пише [4, ст.14], що «в намаганні реалізувати свою індивідуальність, новий турист проявляє підвищений інтерес до місцевого колориту, особливостей побуту, звичаїв іншої цивілізації. Його смаки та уподобання повноцінно можна задовольнити саме в галузі ***музейного туризму***»

Музейний туризм – це різновид культурного туризму, що полягає у відвідуванні музеїв, ознайомленні з музейними експозиціями, виставковими залами, фондосховищами, участі в науковій та культурно-освітній діяльності музеїв.

Музейний туризм підкреслює важливість використання неповторних та своєрідних рис конкретного місця, регіону, країни, створення унікального середовища, відтворення історичної епохи та локальних ландшафтів. Відвідання музеїв спонукає до подальшого поглибленого вивчення краю туристами.

Музеї є не лише зберігачами артефактів. Речі є невіддільними від практик їх виготовлення і застосування. Вони є уречевленим способом життя і світоглядом. Правильно інтерпретувати елементи матеріальної культури допомагають музейники, екскурсоводи і місцеві мешканці, всі вони є представниками місцевої громади.

Музеї є майданчиком складної комунікації між туристом і місцевою громадою, що репрезентує себе через подачу краєзнавчої інформації. Те, як буде налагоджена ця комунікація, наскільки всі її учасники будуть зрозумілими одне одному, залежить від музейників і екскурсоводів, їх майстерність стає запорукою реалізації завдання побудови міжкультурного діалогу на засадах толерантності.

Музеї надають широкий спектр можливостей і засобів для глибокого пізнання місцевої природи і культури. Інтерактивні дошки дають можливість транслювати відео з докладним описом технологій ремесел і промислів, записи реконструкції проведення обрядів, виконання пісень і танців тощо. Доповнена реальність дозволяє «оживити» давній вигляд ландшафтів, будівель та побуту місцевих мешканців, а костюмовані вистави та актори, що уособлюють тих чи інших місцевих персонажів і комунікують з відвідувачами – відтворити місцевий колорит. При музеях проводяться реконструкції (подій, побуту, звичаїв тощо), майстер-класи, дегустації. Виготовляється сувенірна продукція, яка теж може відображати особливості місцевої культури, є квінтесенцією саморепрезентації. Частіше за все проводяться кулінарні заходи, які приваблюють туристів і стають частиною гастрономічних турів.

Окремо слід відзначити можливість втілення віртуальних екскурсій по музеях. Вони розширюють коло споживачів, роблять інформацію доступнішою. Сформований віртуальною екскурсією інтерес до локальної території спонукає до її відвідання «наживо», така екскурсія є рекламою місця. Віртуальний простір дозволяє навіть залучати експонати, які є недоступними для самого музею, а зберігаються у музейних колекціях інших музеїв. Відцифровані зображення цих артефактів поповнюють колекцію віртуального музею. Особливо актуально це для народів, чиї атрибути матеріальної культури зберігаються у музеях колишніх метрополій. Через віртуальні музеї ці речі можуть знову «поєднатися» з місцем і місцевим культурним контекстом, громади наново перепривласнюють їх [1; 2]

Музейні екскурсії досить різноманітні і розрізняються за рядом ознак:

1. За місцем проведення розрізняють екскурсії у приміщенні музею (по експозиції, виставках, відкритому зберіганню фондів), за його межами (по пам'ятках і пам'ятних місцях) та комплексні, в яких поєднуються єдиною

темою показ музейної експозиції і пам'яток, що знаходяться в природних умовах.

2. За характером тематики екскурсії поділяють на оглядові та тематичні.

Оглядові екскурсії призначені для відвідувачів, які вперше прийшли в музей і бажають отримати загальне уявлення про історію музею та його колекції. Як правило, це туристи, що мають обмежений час. Свідчення, які повідомляються, носять інформаційний характер. Їх коротко знайомлять з історією і змістом музейного зібрання, основними розділами музейної експозиції і окремими видатними експонатами. Тематичні або екскурсії на теми профільної дисципліни більш детально розкривають одну тему або проблему і призначені для певної категорії відвідувачів (учнів, студентів, науковців). Іноді проводяться цикли екскурсій, пов'язані певною проблематикою.

3. За цільовою спрямованістю виділяють культурно-освітні або загальноосвітні екскурсії та навчальні, безпосередньо пов'язані з програмами різних навчальних закладів. До останніх відносяться також методичні екскурсії для музейних працівників, яких знайомлять з принципами побудови експозиції, особливостями зберігання фондів, проведення екскурсій.

4. За складом екскурсантів розрізняють екскурсії для дитячої аудиторії, для дорослої аудиторії, для змішаної аудиторії, для туристів, для місцевих жителів та ін.

Список використаних джерел:

1. Ellis N. Taonga in a digital world: Maori adornment and the possibilities of reconnection/ N.Ellis, E.Macdonald, E.Almeida// Journal of the Royal Society of New Zealand, 2023. - 53(3). - 362-380. <https://doi.org/10.1080/03036758.2022.2090967>
2. Kong T. Immaterial: Sharing Taonga at The Pacific Virtual Museum / Tim Kong // The Met, Jul 28, 2022. – режим доступу: <https://www.metmuseum.org/perspectives/articles/2022/7/immaterial-jade-pacific-virtual-museum>
3. Башкатов Ю.Ю. До історії скансенів у Європі / Ю.Ю. Башкатов, Р.В. Терпиловський // Археологія і давня історія України: Зб. наук. пр. — К.: ІА НАН України, 2011. — Вип. 5. — С. 7-16. – режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/83850/04-Bashkatov.pdf?sequence=1>
4. Любіцева О. О. Музейний туризм: навчальний посібник. / О. О. Любіцева, Т. І. Шпарага – К., 2021. – 150 с- режим доступу: https://geo.knu.ua/wp-content/uploads/2021/06/libizeva_schparaga_museiniy_tur.pdf
5. Уривалкін О. М. Історичне краєзнавство: навч. посіб. / Уривалкін О. М. – Київ: КНТ, 2006. – 296 с. [електронний ресурс]. - режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0006294

ТЕМА 9. ЕКСКУРСІЯ ЯК ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ КРАЄЗНАВЧОЇ ІНФОРМАЦІЇ

План:

1. *Трактування сутності екскурсії, класифікація екскурсій*
2. *Особливості організації краєзнавчої інформації в екскурсійному продукті;*
3. *Особистість екскурсовода-краєзнавця;*

Ключові слова: екскурсія, екскурсовод, краєзнавча інформація

Трактування сутності екскурсії, класифікація екскурсій.

Екскурсія – туристська послуга, що забезпечує задоволення духовних, естетичних, інформаційних потреб туристів (Міжнародний стандарт ДЕСТ 28681.2-95 «Туристично-екскурсійне обслуговування. Туристичні послуги. Загальні вимоги»).

Згідно Закону України «Про туризм», 1995 р. *екскурсійна діяльність* – діяльність по організації подорожей, що не перевищують 24 години, у супроводі фахівця-екскурсовода за заздалегідь складеними маршрутами з метою ознайомлення з пам'ятками історії, культури, природи, музеями, визначними місцями тощо.

С. Русова у 1911 р. писала, що «екскурсію треба проводити так, щоб старовина рідного краю запала в душу й на все життя запалила святу іскру кохання до цих рідних місцин, до землі, де сто віків живе рідний люд» [1, стор. 27]

Резюмуючи, можна визначити сутність екскурсії наступним чином: екскурсія є формою просвітницької діяльності, яка полягає у наданні достовірної інформації про об'єкти безпосередньо в процесі їх показу («на місцевості») кваліфікованим фахівцем-екскурсоводом.

Ознаки екскурсії:

- Обмеженість у часі
- Наявність екскурсійної групи
- Участь кваліфікованого керівника
- Показ екскурсійних об'єктів у місцях їх природного розташування
- Пересування екскурсантів за заздалегідь складеним маршрутом
- Цілеспрямованість огляду, наявність визначеної теми
- Активна розумова діяльність (залученість) учасників

Функції екскурсії:

- ✓ Інформативна
- ✓ Наукова
- ✓ Просвітницька
- ✓ Виховна
- ✓ Гуманістична
- ✓ Культурологічна



Рис. 9.1. Класифікація екскурсій

Інформація, яка становить зміст екскурсії, є краєзнавчою за сутністю, оскільки стосується локальної території: її природних, історико-культурних, соціально-економічних особливостей або навіть окремої і дуже незначної її частини (наприклад, вулиці або площі). Ця інформація збирається фахівцем-екскурсоводом з різних джерел і має бути такою, щоб її можна було перевірити на повноту, об'єктивність і достовірність та організується відповідно тематики екскурсії, її тривалості і добору об'єктів показу. В свою чергу добір об'єктів показу залежить від контингенту екскурсантів, тобто характеристик споживачів екскурсійного продукту. В першу чергу враховується вік, оскільки це є до певної міри обмежуючим чинником для вибору параметрів екскурсії. Для школярів молодшої школи, для сімей з дітьми і для людей «третього віку» тривалість пішохідної екскурсії має бути в межах 1-1,5 год., а об'єкти показу розташовуватися на незначних відстанях, щоб зменшити тривалість переходів. У випадку шкільної аудиторії це дозволить концентрувати їх увагу, у випадку «поважної» аудиторії – зменшити фізичне навантаження. Водночас, змістовне наповнення екскурсії і подача матеріалу будуть суттєво різнитися: для школярів потрібно застосовувати більш образний ряд при подачі матеріалу, «прив'язувати» до знайомих їм тем або зі шкільної програми, або з мультфільмів, кінофільмів тощо, тобто екскурсійна інформація не спрощується, а подається у образній, асоціативній, доступній для засвоєння формі; для екскурсантів «третього віку», навпаки, екскурсія має бути максимально наповнена фактажним матеріалом, а «портфель екскурсовода» - бути максимально «ємним», оскільки даний контингент має багаж знань і досвіду, через який сприймає екскурсійну інформацію.

Ще одним корегуючим чинником організації екскурсійної інформації є рівень освіти екскурсантів і рід занять. Це характеристики, які визначають соціальний статус екскурсанта і відіграють суттєву роль при розробці тематичних екскурсій.

Методика розробки екскурсій, як і методика їх проведення є предметом екскурсознавства – окремого напрямку з підготовки фахівців туристичної галузі і не є предметом туристичного краєзнавства, але ми зупинемось на певних особливостях екскурсійної роботи, розкриваючи роль краєзнавчої інформації при розробці екскурсій, різних за змістом, складом учасників, місцем проведення та іншими класифікаційними ознаками.

Перш за все слід зазначити особливості розробки і проведення **краєзнавчих екскурсій**. Краєзнавчі екскурсії, відповідно до змісту краєзнавства, спрямовані на надання комплексної, узагальненої інформації про певну територію шляхом поєднання природничої, історико-культурної інформації з інформацією про сучасні соціально-економічні реалії. Це завжди буде комплексна екскурсія, розрахована на різного споживача. Шкільні краєзнавчі екскурсії є окремою темою, оскільки вони чітко орієнтовані на певний контингент. В даному випадку краєзнавча екскурсія спрямована на різнорідну аудиторію, але змістовно формує у споживача-екскурсанта цілісне уявлення про дану місцевість і водночас мають бути правильно розставлені акценти на

особливостях, які цю місцевість вирізняють – чи це будуть природні об’єкти, чи історичні події, чи особистість, позначена своїм внеском у культуру тощо. Краєзнавча екскурсія складна ще й тим, що добір об’єктів показу різнорідний, відповідно, різна за тематикою інформація і складно утримувати увагу всієї аудиторії, оскільки різні люди мають різні уподобання. Таким чином вона вимагає від екскурсовода уміння володіти аудиторією, пристосовувати інформацію до її сприйняття без втрати інформаційності. Екскурсія краєзнавча чітко спрямована на просвітницьку функцію і має базуватися виключно на достовірній інформації і не містити неперевіраних фактів, які можуть трапитися екскурсоводу в процесі роботи і зустрічей з місцевим населенням.

Екскурсовод-краєзнавець. Перш за все слід зазначити таку особливість екскурсійної роботи, як розробка і проведення екскурсії фахівцем-екскурсоводом, тобто фахівцем, який отримав відповідну освіту, яка дозволяє опановувати матеріал з різних джерел, обробляти його і представляти у формі усної розповіді. Зрозуміло, що такий фахівець не може бути енциклопедистом, який однаково ґрунтовно розбирається в тонкощах техніки і в мистецтві, наприклад. Однак це має бути фахівець, обізнаний з основними джерелами пошуку краєзнавчої інформації, здатний об’єднувати її певною ідеєю і подавати у достатньо популярній формі, доступній широкому загалу, водночас, не втрачаючи її науковості і достовірності. Широта проблематики обумовлює спеціалізацію екскурсоводів на певних видах тематичних екскурсій (мистецькі, літературні, природничі, краєзнавчі тощо) або на оглядових, які також потребують відповідних підходів при організації інформації. Тобто, екскурсовод – це фахівець із певним рівнем освіти, бажано вищої, який вміє працювати з різнорідними інформаційними джерелами. Рівень знань дозволяє сформувати критичне мислення і ставлення до інформаційних джерел, що робить екскурсійний продукт авторським. А подача матеріалу відповідно до контингенту слухачів потребує ще вміння працювати з аудиторією, знання психології. Тобто, фаховий екскурсовод – це робота творча, а отриманий в результаті продукт є результатом творчої праці і в цьому певною мірою подібний до мистецького продукту (наприклад, театральної вистави – театр одного актора). Таким чином, екскурсовод – це творча людина, з вищою фаховою освітою і краєзнавець «за духом», оскільки часто не тільки працює з джерелами, а й має можливість «в польових умовах» отримувати інформацію про конкретні об’єкти, події, особистостей від безпосередніх свідків і долучати цю інформацію (безумовно, перевірену) до своїх екскурсій.

Ще одне актуальне на сьогодні питання - це співвідношення традиційної екскурсії і сучасних технологій. Сучасні інформаційні технології дають можливість повно ознайомитись з місцевістю і її туристсько-екскурсійними ресурсами – часто представлений якісний візуальний ряд, отримати про них повну інформацію – як про сучасний стан, так і про історію розвитку. Відвідання об’єктів, безпосереднє ознайомлення з ними також передбачає надання вичерпної інформації із застосуванням сучасних технологій, наприклад, наявність QR-кодів. Наявність аудіо-гідів, різноманітних додатків

для гаджетів також спрощують відвідування туристичної дестинації, зберігають час і є додатковими зручностями для певного контингенту туристів. Всі ці інновації надають достатньо повну, однозначно достовірну і перевірену інформацію, оскільки вона готується і закладається в програмний продукт багатьма фахівцями, але вони не замінюють повністю потребу в такій професії як екскурсовод. Для порівняння: робот і людина. Запрограмований робот безумовно забезпечить певну якість, може, й більшу, ніж людина, але це буде «бездушно», позбавлене особливостей міжособистісних комунікацій, не буде мати авторського забарвлення і відповідного емоційного сприйняття екскурсійної інформації. Ось тому й професія екскурсовода, попри технологічні і інформаційні інновації, буде залишатися востребуваною на туристичному ринку.

Окремо зупинимось на питанні безбар'єрності в екскурсійній роботі і в інформаційному забезпеченні аудиторії екскурсантів з різними нозологіями. В цьому аспекті особливої уваги заслуговує забезпечення краєзнавчою інформацією людей з обмеженнями зору і слуху. З цією метою на основних локаціях в туристичних дестинаціях встановлюються макети визначних пам'яток або місць, що дає можливість тактильного з ними ознайомлення. Макети, як і основні пам'ятки історії і культури, містять інформаційний матеріал шрифтом Брейля. Ця інформація має бути концентрованою (порівняно короткою) і водночас змістовною, а це потребує глибокого знання конкретної краєзнавчої інформації і фахових навичок її подачі.

Як резюме: екскурсія є формою поширення краєзнавчої інформації, яка подається в авторській редакції екскурсовода, від глибини знань якого і майстерності їх викладу залежить сприйняття екскурсантом місця і формування його образу. Водночас, екскурсія є деталізованою краєзнавчою інформацією, «прив'язаною» до конкретного об'єкту, місцевості, що унаочнює цю інформацію і емоційно її забарвлює. Так «суха» краєзнавча інформація стає основою живого спілкування. Таким чином, екскурсія – це ще один канал поширення і популяризації краєзнавчої інформації.

Список використаних джерел:

1. Русова С. Шкільні екскурсії і їх значення // Світло. – 1911. – Кн. 8 (апріль). – С. 25–34
2. Чагайда І.М., Грибанова С.В. Екскурсознавство: навчальний посібник. – К., 2004. – 240

ТЕМА 10. МІСЦЕ КРАЄЗНАВЧОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ФОРМУВАННІ ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ

План:

1. Використання краєзнавчої інформації при розробці туру
2. Значення туризму для розвитку краєзнавства;

Ключові слова: тур, краєзнавчий тур, краєзнавча інформація

Використання краєзнавчої інформації при розробці туру. Однією з основних функцій краєзнавства є поширення зібраної інформації, популяризація локальної території. Найбільш доступним засобом популяризації є залучення території до туристичного показу.

Краєзнавча інформація стає основою інформаційного наповнення туру. Водночас, туризм здійснює промоцію локальної території, знайомить з нею широкий загал і виступає інструментом комунікації між громадою і суспільством. Туризм монетизує краєзнавчу діяльність, продає її результати (інформацію) в якості туристичного продукту, таким чином стимулюючи подальші краєзнавчі дослідження і підтримуючи громаду.



Краєзнавчий тур – це тур, спрямований на детальне комплексне вивченні екскурсі краєзнавчі

Рис. 10.1. *Схема взаємодії краєзнавства і туризму*

Однак краєзнавча інформація є елементом будь-якого туру. Процес підготовки туру відбувається у кілька етапів:

1). Передпроектний

2). Проектний

3). Ринковий

Краєзнавча інформація відіграє роль у передпроектному етапі розробки туру.

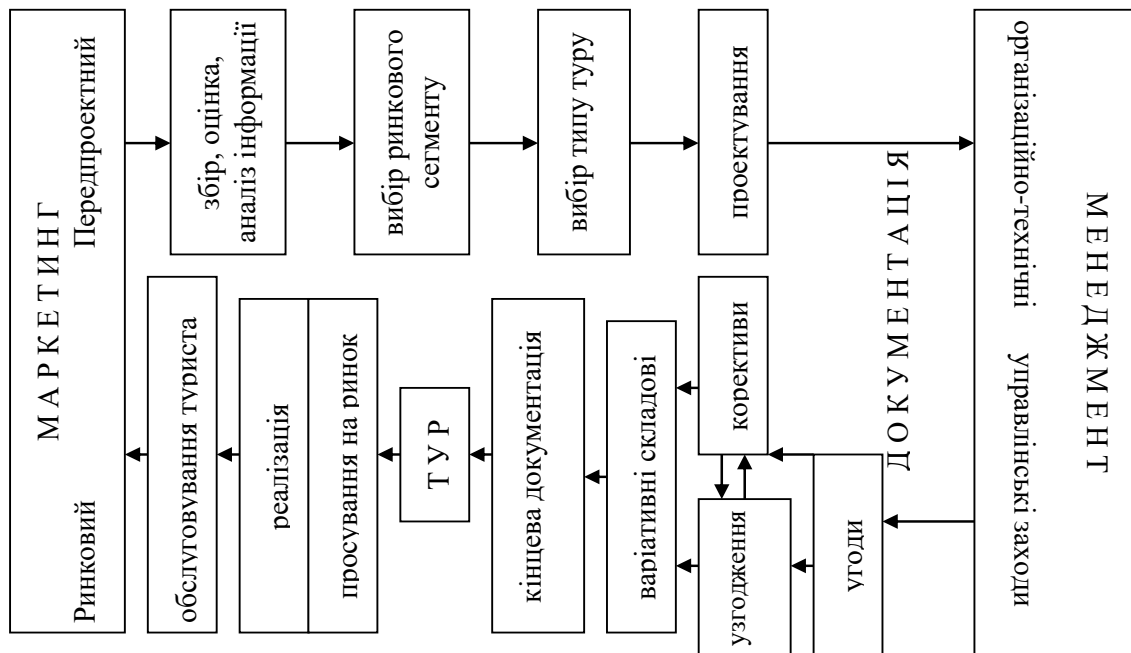


Рис. 10.2. Етапи розробки туру [3]

Найперше, інформація, що наявна про конкретну територію, ступінь вивченості території, лягає в основу прийняття рішення про розробку туру саме цією територією. На основі краєзнавчої інформації формується перелік туристичних ресурсів, об'єктів, що потенційно можуть бути використані для показу. Однак, не тільки інформація про наявність туристичних ресурсів є важливою для розвитку туризму. Вивчаючи світогляд місцевої громади, краєзнавство формує уявлення про її готовність розвивати туризм і взаємодіяти з туристами. В основі надання туристичних послуг лежить поняття гостинності – такої комунікації з гостем (туристом), яка формує позитивні враження від туристичного продукту, позитивний досвід взаємодії споживача з надавачем послуг (місцевою громадою). Не кожна місцева громада готова позитивно комунікувати з туристом і/чи розвивати різні форми підприємництва із надання туристам послуг на локальній території. Без такої готовності громади взаємодіяти, пробувати залучити територію до надання туристичних послуг не має сенсу.

Після того як інформація, в тому числі і краєзнавчого характеру, про локальну територію зібрана і проаналізована відбувається вибір ринкового сегменту і типу туру, і цей вибір теж залежить від наявних умов і ресурсів території. Надалі відбувається проектування туру і краєзнавча інформація лягає в основу інформаційного наповнення туру, з неї формується портфель екскурсів. Таким чином сам тур, його специфіка і змістове наповнення

напряму залежить від наявної інформації про локальну територію, яка є результатом діяльності краєзнавців. Тур – це прикладне застосування результатів краєзнавчих пошуків.

Значення туризму для розвитку краєзнавства. Водночас туризм стимулює краєзнавчі дослідження. Туризм спонукає до збереження елементів матеріальної і духовної культури. Деякі громади отримують прибуток переважно за рахунок комунікації з туристами, торгуючі сувенірами і демонструючи традиційні побутові практики. Зацікавленість у збереженні особливостей традиційної культури як туристичного ресурсу є позитивним впливом туризму, негативний його вплив полягає у фактичному відмиранні традиційних практик, що не можуть бути використані для залучення туристів, і подальшій непристосованості цих громад до функціонування в разі відсутності туристів.

Туризм не лише робить локальну територію відомою широкому загалу, а й підтримує громаду фінансово через залучення коштів від надання туристичних послуг. Таким чином краєзнавство монетизується і перетворюється на суспільно важливу діяльність не тільки з гуманістичного погляду, а й з точки зору економічної доцільності.

Розвиток сільського туризму актуалізує краєзнавчі дослідження. Відпочиваючі у садибі туристи бажають насичено проводити час. Водночас їх місцеперебування локалізовано на незначній території і для наповнення дозвілля можуть залучатися тільки місцеві ресурси. Господарі садиби мають добре володіти інформацією про місцевість, щоб задовольнити інформаційні потреби туристів і відшукати туристичні ресурси в районі місця відпочинку. Так, мимоволі, господарі садиби стають краєзнавцями і залучають до цих досліджень місцевих мешканців. У місцях розвитку сільського туризму відроджуються традиційні ремесла та реконструюються побутові практики, відтворюються місцеві легенди, відроджуються кулінарні традиції. Останні – найбільш простий і прибутковий спосіб залучення туристів. Оскільки кулінарні традиції добре збереглися майже повсюдно, вони стають основою для розвитку гастротуризму і фестивального туризму, місцевого підприємництва з виробництва органічної продукції.

Останнім часом у країнах Західної Європи актуальним став *slow-tourism*. Його популярність пов'язана із зростаючою «заорганізованістю» масового туризму та загальною тенденцією старішання населення туристо-генеруючих країн, зростання споживчого сегменту осіб «третього віку», які надають перевагу неінтенсивному відпочинку, сполучаючи задоволення пізнавального інтересу з помірними фізичними навантаженнями. Цільовою аудиторією такого відпочинку є, також, сім'ї з маленькими дітьми. Особливого розвитку повільний туризм почав набувати під час пандемії коронавірусу, коли всі країни звернули увагу на пріоритетність відвідання і розвитку місцевих туристичних ресурсів.

Slow-tourism (повільний туризм) – напрямок туризму, який останніми роками почав набирати популярності в європейських країнах як альтернатива

масовому туризму. Він передбачає порівняно тривалий відпочинок на одному місці або повільний рух за певним маршрутом з тривалими зупинками і глибоке занурення у місцеву культуру і спосіб життя. Slow-tourism чітко локалізований, його розвиток базується на місцевих рекреаційно-туристичних ресурсах. Таким чином, slow-tourism активізує залучення цих ресурсів, стимулює краєзнавчі дослідження задля розвитку ресурсної бази, в тому числі серед місцевого населення. Особливої актуальності цей напрямок набирає з провадженням адміністративно-територіальної реформи в Україні і формуванням об'єднаних територіальних громад (ОТГ). Практично кожна громада, за бажанням, може розвивати slow-tourism, презентуючи наявні природні та історико-культурні об'єкти, властивий їм спосіб життя і традиційну культуру.

Продовженням ідеї «повільності» є рух Cittaslow, який об'єднав муніципалітети малих містечок, що пропонують туристам зануритись в їхнє життя і, не поспішаючи, провести свій вільний час у їх самотній атмосфері. Основна мета Cittaslow є збереження неповторної містечкової культури і виховання гордості за свій спосіб життя у місцевих мешканців. Мета дуже краєзнавча, адже малі міста розглядаються як окрема система, єдина та локалізована, самотня і неповторна за свою природою, історією, культурою та самоцінна. Проголошується, що малі містечка можуть бути комфортними для життя, самодостатніми, розвиватися збалансовано та якісно відрізняються від великих міст своїм розмірним способом життя і атмосферою єдності та довіри серед містян. Для українських малих містечок, ознакою яких часто є занепад економічного життя і, як наслідок, відтік населення, slow tourism може стати шляхом формування позитивного іміджу і подальшого відродження.

Пандемія коронавірусу, що розгорнулася з 2020 року, показала нездатність внутрішньоукраїнського туристичного ринку задовольнити вітчизняний туристичний попит. Не маючи можливості виїхати за кордон громадяни звернулися до місцевих туристичних ресурсів. Тоді і виявилася низька пропускна спроможність інфраструктури, непідготовленість туристичних об'єктів, низький рівень обізнаності споживачів у номенклатурі туристичних ресурсів. У час війни потреба громадян у відпочинку лишилася, задовольнити її вони можуть переважно через внутрішній туризм. Тому розвиток туристичного краєзнавства вкрай важливий, бо воно розширює перелік місць відвідання, урізноманітнює пропозицію і є основою для розбудови місцевого туризму.

Список використаних джерел:

1. Любіцева О.О. Slow-tourism як перспективний напрямок розвитку вітчизняного туризму/О.О. Любіцева, І.В. Кочеткова//Альтернативний туризм : матеріали науково-практичного семінару (30 вересня 2022 року, м. Львів, ЛДУФК ім. І. Боберського). Львів, 2022. - 200 с. – с. 114-117
2. Любіцева О.О. Slowtourism як підхід до формування іміджу малих міст України/О.О. Любіцева, І.В. Кочеткова// Географія, економіка і туризм:

національний та міжнародний досвід / Матеріали XVI Міжнародної наукової конференції. – Львів, 2022. – 312 с. – с. 162-165

3. Любіцева О.О. Методика розробки турів. Навчальний посібник./О.О. Любіцева. - К.: Альтерпрес, 2003. - 104 с.

ТЕМА 11. РОЛЬ КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ У ПРОСУВАННІ ІНФОРМАЦІЇ ПРО НЕМАТЕРІАЛЬНУ КУЛЬТУРНУ СПАДЩИНУ УКРАЇНИ

План:

1. Нематеріальна культурна спадщина України
2. Географічні зазначення
3. Глобально важливі системи сільськогосподарської спадщини
4. «Ковчег смаку»

Ключові слова: нематеріальна культурна спадщина, географічні зазначення, гастрономічна спадщина.

Держава підтримує українське національне краєзнавство. У 2001 р. був підписаний Указ Президента України «Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні», а у 2002 р. Постанова Кабінету Міністрів (№789 від 10.06) «Про затвердження Програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року».

Важливість краєзнавчого руху для держави полягає ще й у його діяльності по збереженню матеріальної та нематеріальної спадщини. Краєзнавці найдостаменніше поінформовані про елементи матеріальної і нематеріальної культури, що розташовані на території де вони мешкають, їх стан, сучасні проблеми збереження та використання і намагаються вчасно включити державу в процес охорони матеріальної та нематеріальної спадщини. Часто, вони єдині хто цікавиться місцевими об'єктами природи, історії та культури та зацікавлені у їх раціональному використанні.

Одним із завдань є сприяння збереженню матеріальної і нематеріальної спадщини шляхом внесення до списків, що свідчать про її особливе значення і спонукають до охорони. Гастрономічна спадщина належить до нематеріальної спадщини. З метою її збереження проводяться дослідження фізико-географічних умов локальної території, визначається взаємозв'язок природних умов з особливостями природокористування і специфікою продуктів харчування чи традицій їх виготовлення/приготування/вирощування. Місцеві страви та традиції, що з ними пов'язані – це віддзеркалення природних та культурних особливостей території, вони є «дзеркалом культурного ландшафту». Саме на прикладі гастрономічних традицій можна найнаочніше простежити коеволюцію етносу та культурного ландшафту.

Існує цілий ряд проектів, що присвячені збереженню традицій виробництва, переробки і споживання їжі. До більшості з них Україна долучена.

Нематеріальна культурна спадщина України — українська національна складова загальної концепції нематеріальної культурної спадщини, запропонованої в 1990-х роках як аналог Світової спадщини ЮНЕСКО, що приділяє основну увагу матеріальній культурі.

Нематеріальна культурна спадщина — це усна народна творчість, народні традиції, звичаї, свята, обряди, народна виконавська майстерність (музична, пісенна, танцювальна, театральна); традиційні ремесла; знання, навички та світогляд українського народу, що стосується природи і всесвіту (народна медицина, народний календар, національне кухарство, народний одяг тощо), що передаються від покоління до покоління, постійно відтворюються спільнотами та формують у них почуття самобутності та наступності, сприяючи таким чином повазі до культурного розмаїття і творчості людини.

На державному рівні формується Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України. Станом на березень 2023 року до Національного переліку нематеріальної культурної спадщини України внесено 63 елементи.

Географічні зазначення – назва або позначення, які ідентифікують товар як такий, що походить з певної території, країни, регіону або місцевості і особлива якість, репутація та інші важливі характеристики, які значною мірою пов'язані із його географічним походженням.

У процесі розвитку продуктивних сил і технічного прогресу на базі конкретних природних умов у світі виникали специфічні технології та виробничі традиції, які зберігалися й передавалися з покоління в покоління. З часом у деяких регіонах світу виділялися окремі особи або групи виробників, які спеціалізувалися на виробництві певного високоякісного товару, який мав особливі властивості, характерні тільки для цього товару. З розширенням ринку ці товари стали користуватися дедалі більшим попитом, що спонукало виробників дбайливо зберігати оригінальність та характерні особливості товару, а також секрети й усталені традиції його виробництва.

Для того, щоб можна було вирізняти такі товари серед подібних товарів, які були вироблені у інших місцевостях, але не мали подібних властивостей або особливої якості, ці товари випускали на ринок із зазначенням на них назви відповідного географічного місця, з якого такий товар походив. З метою захисту цих зазначень від неправомірного використання виробниками з інших місць їх намагалися захистити законним шляхом, для чого заносили до спеціальних державних реєстрів. Таким чином, поступово виникало і формувалося поняття «зазначення походження товарів».

Глобально важливі системи сільськогосподарської спадщини (GIAHS) - це агроєкосистеми, які є домом для громад, пов'язаних багатограними відносинами з їх територією. Ці постійно мінливі місця є непроникними системами зі значним агробіорізноманіттям, традиційними знаннями, безцінними культурами та ландшафтами, які стабільно управляються фермерами, скотарями, рибалками та лісозалежним населенням для забезпечення їх засобів до існування та продовольчої безпеки. Продовольча та

сільськогосподарська організація Організації Об'єднаних Націй визнала понад 60 об'єктів у всьому світі через програму «Глобальні системи сільськогосподарської спадщини». Ідея базуються на іншій, складнішій концепції, ніж традиційні об'єкти спадщини чи природоохоронні території/ландшафти. GIAHS - це лобільна система складних взаємодій між людськими спільнотами та їх територіями, культурними або сільськогосподарськими ландшафтами, біофізичними та більш широкими соціальними середовищами.

Людина і його життєдіяльність постійно пристосовуються до можливостей і обмежень навколишнього середовища, а також в різній мірі формують ландшафт і біологічне середовище. В результаті накопичується досвід, розширюються і поглиблюються системи знань з покоління в покоління, і в цілому складний і різноманітний спектр життєдіяльності, тісно пов'язаний.

Багато об'єктів GIAHS розвинули стійкість та адаптувалися до коливань та змін клімату, тобто стихійних лих, нових технологій та мінливих соціально-політичних умов, щоб забезпечити безпеку продовольства та засобів до існування та зменшити ризики. Динамічні стратегії та процеси збереження підтримують біорізноманіття та основні екосистемні послуги шляхом постійних інновацій, передачі знань між поколіннями та взаємодії з іншими спільнотами та екосистемами. Велика і широта накопичених знань і досвіду в області управління і використання ресурсів - цінність глобального значення, яку необхідно заохочувати і захищати, зберігаючи при цьому можливість для розвитку.

«Ковчег смаку» (Ark of Taste) – це онлайн-каталог дрібносерійних якісних продуктів, які належать культурам, історії та традиціям усієї планети: надзвичайна спадщина фруктів, овочів, порід тварин, сирів, хліба, солодоців та в'яленого м'яса тощо. Ковчег був створений, щоб вказати на існування цих продуктів і привернути увагу до ризику того, що вони можуть зникнути протягом декількох поколінь. Сільськогосподарське біорізноманіття та невеликі сімейні системи виробництва продуктів харчування знаходяться під загрозою у всьому світі через індустріалізацію, генетичну ерозію, зміну структури споживання, зміну клімату, відмову від сільських районів, міграцію та конфлікти. «Ковчег смаку - це онлайн-каталог, який зростає з кожним днем, збираючи сповіщення від людей, які бачать, як зникають аромати їхніх громад, забираючи з собою частинку культури та історії, частиною яких вони є.» [1]

Список використаних джерел:

1. Ark of Taste [електронний ресурс]. – режим доступу: <https://www.fondazione Slow Food.com/en/what-we-do/the-ark-of-taste/>
2. Globally Important Agricultural Heritage Systems (GIAHS) [електронний ресурс]. – режим доступу: <https://www.fao.org/giahs/giahsaroundtheworld/en/>
3. Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України [електронний ресурс]. – режим доступу: [Національний перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України \(4\).pdf \(mkp.gov.ua\)](https://www.mkp.gov.ua/ua/naionalnyi-perelik-elementiv-nematerialnoi-kulturnoi-spadshini-ukraini-4.pdf)